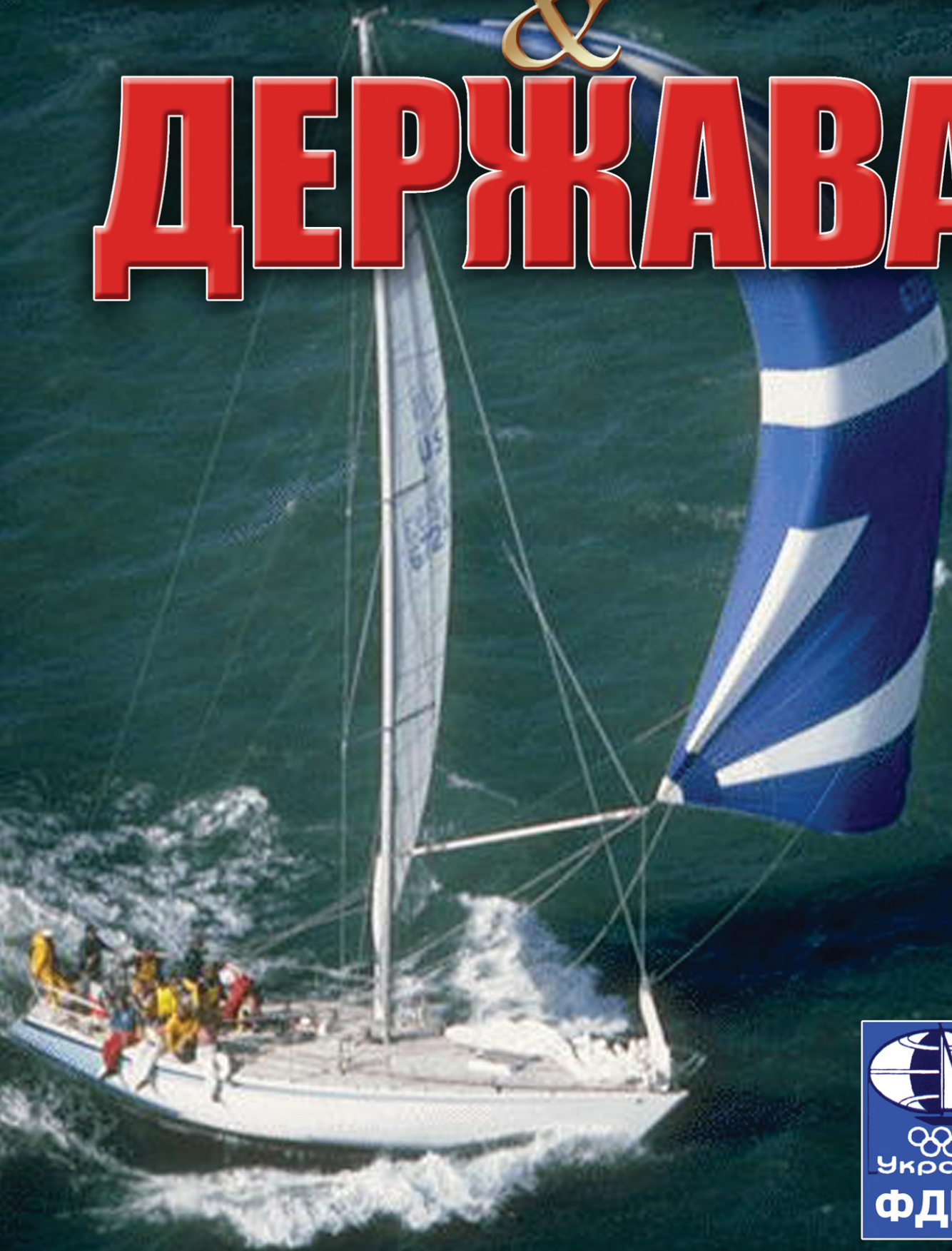

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 7 липень 2021 р.

ЕКОНОМІКА & ДЕРЖАВА

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та сфери обслуговування, Київський національний університет технологій та дизайну
Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Гайдуцький Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»

Гайдуцький Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гайдуцький Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гнатєва Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Князевич Анна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Mangirdas Morkunas (Мангірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Мельник Альона Олександрівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та сфери обслуговування, Київський національний університет технологій та дизайну

Надрага Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Ніколюк Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Резнікова Наталя Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Руженський Микола Мусійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Сазонець Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Тульчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чвортко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Цирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чорна Людмила Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Житомирський інститут ПрАТ «ВНЗ «Межрегіональна академія управління персоналом»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2,

наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р.

(Категорія «Б»).

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);

— SIS;

— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144,

від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою

ІПК ДСЗУ 22.07.21 р.

Підписано до друку 22.07.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22,9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2207/1.

Віддруковано у ТОВ «АКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 7/2021

Економічна
наука

<u>Сазонець І. Л., Саленко А. С.</u> Соціальні детермінанти постіндустріальної економіки в глобальному ландшафті економіки знань М. Полякова	4
<u>Молдован О. О.</u> Сучасні методологічні виклики теорії економічної безпеки держави як самостійної наукової дисципліни	10
<u>Китайчук Т. Г.</u> Актуальні питання обліку малоцінних активів	16
<u>Павленко Н. В., Виганяйло С. М., Пилипенко Н. М.</u> Детінізація економіки України як чинник економічного зростання	21
<u>Полтавська О. В.</u> Основні тенденції та маркетингові чинники розвитку готельного і ресторанного бізнесу	29
<u>Якимчук І. М.</u> Державний фінансовий контроль в Україні та перспективні напрями його вдосконалення	34
<u>Федик М. В.</u> Макроекономічні наслідки впливу пандемії COVID-19 на світову економіку	40
<u>Гарькава В. Ф., Кліщевська А. Ю.</u> Фінансова стратегія у системі економічної безпеки вітчизняних підприємств на регіональному рівні	47
<u>Сушарник Я. А.</u> Аналітичний огляд сучасного стану функціонування галузі свинарства	52
<u>Курбацька Л. М., Самілик Т. М., Шутько Т. І.</u> Сучасні форми організації бізнес-процесів: аналітика та оцінка ефективності	57
<u>Неустроєв Ю. Г.</u> Стратегія економічної інтеграції регіонів	62
<u>Гузар Б. С.</u> Бюджетний контроль як складова бюджетного менеджменту та напрями його удосконалення	66
<u>Михайленко О. Г., Краснікова Н. А.</u> Конкурентоспроможність України на світовому ринку мінеральної продукції	71
<u>Назаренко Т. П., Франчук І. Б., Вітер С. А.</u> Методичні аспекти обліку та управління витратами на виробництво продукції	83
<u>Мартинець В. В., Шеремет М. Д.</u> Гендерний підхід в управлінні персоналом організації	90
<u>Кононов С. О.</u> Зарубіжний досвід функціонування дорожньої галузі	95
<u>Юрків Р. Р.</u> Інституційні аспекти формування та реалізації фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні	101

CONTENTS:

Ekonomika derzhava № 7 / 2021

Economy

<u>Sazonets I., Salenko A.</u>	
SOCIAL DETERMINANTS OF POST-INDUSTRIAL ECONOMY IN THE GLOBAL LANDSCAPE OF THE KNOWLEDGE ECONOMY M. POLYAKOV	4
<u>Moldowan A.</u>	
MODERN METHODOLOGICAL CHALLENGES FOR THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE AS AN AUTONOMOUS SCIENTIFIC DISCIPLINE	10
<u>Kytaichuk T.</u>	
TOPICAL ISSUES OF ACCOUNTING FOR LOW-VALUE ASSETS	16
<u>Pavlenko N., Vyhaniailo S., Pylypenko N.</u>	
UNSHADOWING OF UKRAINE'S ECONOMY AS A FACTOR OF ECONOMIC ADVANCE	21
<u>Poltavska O.</u>	
MAIN TRENDS AND MARKETING FACTORS OF HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS ENTERPRISES	29
<u>Yakymchuk I.</u>	
STATE FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE AND PROSPECTIVE DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT	34
<u>Fedyk M.</u>	
MACROECONOMIC CONSEQUENCES OF THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE GLOBAL ECONOMY	40
<u>Harkava V., Klishchevs'ka A.</u>	
FINANCIAL STRATEGY IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF DOMESTIC ENTERPRISES AT THE REGIONAL LEVEL	47
<u>Susharnik Ya.</u>	
ANALYTICAL REVIEW OF THE CURRENT STATE OF FUNCTIONING OF THE PIG INDUSTRY	52
<u>Kurbatska L., Samilyk T., Shutko T.</u>	
MODERN FORMS OF ORGANIZATION BUSINESS PROCESSES: ANALYSIS AND EVALUATION	57
<u>Neustroiev Y.</u>	
STRATEGY OF ECONOMIC INTEGRATION OF REGIONS	62
<u>Huzar B.</u>	
BUDGET CONTROL AS A COMPONENT OF THE BUDGET MANAGEMENT AND THE DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT	66
<u>Mykhailenko O., Krasnikova N.</u>	
COMPETITIVENESS OF UKRAINE IN THE WORLD MARKET OF MINERAL PRODUCTS	71
<u>Nazarenko T., Franchuk I., Viter S.</u>	
METHODOLOGICAL ASPECTS OF ACCOUNTING AND MANAGEMENT OF EXPENDITURES ON THE PRODUCTION OF GOODS	83
<u>Martynets V., Sheremet M.</u>	
GENDER APPROACH IN PERSONNEL MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION	90
<u>Kononov S.</u>	
FOREIGN EXPERIENCE OF FUNCTIONING OF THE ROAD INDUSTRY	95
<u>Yurkiv R.</u>	
INSTITUTIONAL ASPECTS OF FORMATION AND REALIZATION OF INVESTMENT ACTIVITY FINANCIAL POTENTIAL OF SMALL ENTERPRISES	101

*І. А. Сазонець,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки та менеджменту туристичної діяльності,
ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
ORCID ID: 0000-0001-8032-3675*

*А. С. Саленко,
к. е. н., заступник начальника управління — начальник відділу роботи з ризиками,
моніторингу операцій та ризиків управління з питань виявлення та опрацювання
податкових ризиків Головного управління ДПС в Одеській області
ORCID ID: 0000-0002-4769-9301*

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.4

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ЛАНДШАФТІ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ М. ПОЛЯКОВА

*I. Sazonets,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics
and Management tourist activity, Dnieper Humanities University
A. Salenko,
PhD in Economics, Deputy Head of the Department - Head of the Department of working with risks,
monitoring of transaction and risks, Department of tax risk identification and processing
of Main Department of the State Tax Service in the Odessa region*

SOCIAL DETERMINANTS OF POST-INDUSTRIAL ECONOMY IN THE GLOBAL LANDSCAPE
OF THE KNOWLEDGE ECONOMY M. POLYAKOV

Проаналізовано наукові підходи до виявлення соціальних детермінант постіндустріальної економіки в глобальному ландшафті економіки знань М. Полякова. Аналіз проводився на підставі дослідження наукових праць іноземних та вітчизняних вчених.

Проведено аналіз постулатів наукового підходу до економіки знань та визначено, що вони є тотожними як для постіндустріальної теорії, так і для економіки знань, однак автори вбачають окремі методологічні розбіжності.

М. Поляков визначає, що соціальна спрямованість виробничих відносин не відповідають швидкозмінним вимогам економіки знань. Визначено важливість окремих соціальних складових економіки знань.

М. Поляков визначає детермінанти економіки знань, серед яких ми можемо виокремити детермінанти ринково-технологічного характеру та еволюційно-соціального характеру. До перших відносимо конкурентні, технологічні, ресурсно-факторні, до других відносимо політекономічні, соціальні, історичні.

Scientific approaches to the identification of social determinants of post-industrial economy in the global landscape of the knowledge economy of M. Polyakov are analyzed.

The analysis of the conducted research allows to draw a conclusion that its scientific concept of formation of a global landscape of knowledge economy contains a number of important social determinants.

In the practice of development of individual countries and regions, which are defined as post-industrial, there is a tendency to move large production capacity outside these countries and regions. Statistics on the economic development of these countries can provide indicators of very rapid growth of services in relation to production.

The postulates of the scientific approach to the knowledge economy are analyzed and it is determined that they are identical for both post-industrial theory and knowledge economy, however, the author sees some methodological differences.

Knowledge as a driving force of post-industrial development should be divided into categories: first, knowledge that directly affects the development of productive forces, secondly, knowledge that forms a system of high technology, thirdly, knowledge that forms a general high level of education and informatization of society and indirectly affect post-industrial development, fourthly, knowledge of socio-humanitarian nature, fifthly, human knowledge of their personality, which are based on the constant development of socio-humanitarian sciences and combine the expansion of worldviews, physical perfection, human health and spiritual development of the individual.

M. Polyakov determines that the social orientation of industrial relations do not meet the rapidly changing requirements of the knowledge economy. The importance of certain social components of the knowledge economy is determined.

M. Polyakov identifies the determinants of the knowledge economy, among which we can distinguish the determinants of market-technological nature and evolutionary-social nature. The former include competitive, technological, resource-factor, the latter include political, social, historical.

Ключові слова: соціальні, детермінанти, постіндустріальна, економіка глобальний ландшафт, економіка знань, теорія.

Key words: social, determinants, post-industrial, economy, global landscape, knowledge economy, theory.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблеми становлення постіндустріальної моделі розвитку економіки в країнах світу є предметом дискусії багатьох вчених починаючи з 60-х років минулого сторіччя. Після перших теоретичних обґрунтувань пріоритетів розвитку сфери послуг, передусім інноваційного характеру, що були започатковані Д. Беллом, сформувався нові концепції в межах цієї теорії, що вже широко відомі науковому співтовариству, та такі, що не є достатньо проаналізовані фахівцями. До таких теорій ми можемо віднести теорію нетократії представників Стокгольмської школи економіки Александра Барда і Яна Зодерквіста [1]. Іншим видом цього вчення є концепція інформаційної економіки, або інформаційного суспільства. Теорія інформаційного суспільства була одночасно оприлюднена для наукового співтовариства США і Японії Ф. Махлупом і Т. Умесао [2; 3].

У своїх працях Джозеф Шумпетер, ґрунтуючись на методології класичної економічної теорії доводив, що "капіталізм можна розуміти лише як еволюційний процес постійних інновацій та "творчого руйнування". Дослідження в сфері інноваційної економіки стосуються взаємозв'язку в усіх сферах наукового пізнання з економічним зростанням, хоча, безумовно, традиційно розглядаються ті сфери, які безпосередньо впливають на можливість швидкої реалізації творчих ідей в наукоємні виробництва, нові технології та прибутки [4, с. 81—84].

Японський економіст Т. Сакайя, який безпосередньо розробляв сценарій виходу корпорацій Японії на ринки США, сформулював концепцію розвитку економіки, заснованої на знаннях. Практична реалізація цієї концепції в Японії і дозволяє натеper цій країні мати одну з найбільш ефективних економік світу [5, с. 337—371].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед сучасних науковців, що досліджують ті чи інші положення теорії економіки знань слід визначити проф. Ханіна І.Г., який в своїх працях поєднав дослідження тенденції інформаційного суспільства та Ноосферної парадигми розвитку людства академіка В.І. Вернадського. Цим питанням було присвячено його монографії "Інституційні передумови функціонування інформаційного простору світової економіки" та "Ноосферний путь познання і хозяйствования" [6; 7].

Окрім прикладні аспекти розвитку економіки знань висвітлив проф. Сазонець І.А. У монографії "Детермінанти лібералізації високотехнологічного підприємництва в умовах постіндустріального переходу" науковець дослідив теоретичні основи лібералізації підприємницької діяльності та її вплив на формування системи високотехнологічного підприємництва, визначив детермінанти запровадження високих технологій в підприємстві, запропонував напрями удосконалення системи управління у високотехнологічних підприємницьких структурах [9].

Фундаментальним науковим дослідженням, що було проведено в останні роки з проблем функціонування та розвитку в нашій країні суспільства, що засноване на знаннях є монографія М.В. Полякова "Економіка знань: сутність, детермінанти, глобальний ландшафт".

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є виявлення соціальних детермінант постіндустріальної економіки в глобальному ландшафті економіки знань М. Полякова. Задеклароване дослідження можна здійснити, провівши аналіз монографії М. Полякова "Економіка знань: сутність, детермінанти, глобальний ландшафт" [10].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основні постулати наукового підходу до економіки знань як цивілізаційного аспекту загального постіндустріального розвитку в його теоретичній трактовці однаково як для постіндустріальної теорії, так і для економіки знань, однак автор вбачає і окремі методологічні розбіжності. В монографії автор стверджує, що:

по-перше, індустрія досягла великих масштабів і ефективно функціонувала, що і дозволило в другій половині століття говорити про появу економіки з переважанням сфери послуг. Без накопиченого промислового капіталу це було б неможливим;

по-друге, ...Виробництво сервісних, інформаційних продуктів і комунікації не замінить промислового продукту, тому не можна говорити про ...домінування сфери послуг;

по-третє, в зв'язку з роботизацією можлива навіть гіперіндустріалізація. На початку ХХІ ст. ми говоримо про четверту індустріальну революцію, а не революцію сфери послуг [10, с. 61—62].

Цей авторський підхід спрямовано на визначення постіндустріального суспільства, як суспільства, в якому розвивається одночасно і промисловий сектор і сектор послуг, хоча автор і не ставить за мету дослідження цього питання. Однак ми можемо визначити, що сектор послуг розвивається більш високими темпами і він також базується на високих технологіях та інформаційних системах (послугах). Із практики розвитку окремих країн та регіонів, що визначаються як постіндустріальні, ми можемо спостерігати тенденції щодо вносу великих виробничих потужностей за межі цих країн та регіонів. Особливо це стосується виробництва, які не є екологічно чистими, а часом і шкідливими для навколишнього середовища та здоров'я людей. Тому статистика по економічному розвитку цих країн може надавати показники дуже швидкого зростання сфери послуг по відношенню до сфери виробництва.

Загалом, за думкою М. Полякова, "знання в економіці можуть виступати в різних аспектах, зокрема як: 1) ресурс або фактор виробництва; 2) актив або капітал; 3) результат, продукт, товар; 4) власність" [10, с. 44]. На нашу думку, це підтверджує важливість знань як соціального феномену, який має глибокий вплив на економічну діяльність людини, країни, суспільства загалом. Як ресурс або фактор виробництва знання використовуються високотехнологічними корпораціями з метою отримання лідерства на світових ринках в окремих напрямках економічної діяльності. Як актив, або капітал знання також використовуються з цією метою, але можуть бути еквівалентом інших матеріальних, фінансових цінностей і формувати нову власність за рахунок індивідуально-колективної (корпорація), або спільно-корпоративної (концерн, холдинг, асоціація) діяльності. Як результат, товар (продукт знання) використовується спеціалізованими корпораціями, які його генерують та продають або високотехнологічними корпораціями,

які його генерують та використовують у своїй подальшій діяльності. Передача знань, їх купівля-продаж потребує їх уречевлення та формалізації. В світі розроблені інституційні та юридичні механізми такої формалізації. Вони існують як на глобальному рівні — у формі діяльності Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) (World Intellectual Property Organization (WIPO)), метою якої є сприяння охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та дотримання положень багатосторонніх договорів, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності, так і на рівні національних економічних систем у вигляді системи законодавчо-нормативних документів.

М. Поляков наводить таку думку Д. Белла, який виділяв практичні і теоретичні знання, особливо підкреслюючи значення останніх: "Головним при прийнятті рішень та управлінні змінами стало домінування теоретичного знання, переважання теорії над емпіризмом і кодифікація знань в абстрактній зведення символів" [10, с. 42]. Слід визначити, що цими словами Д. Белла було зроблено прогноз на майбутній стрімкий розвиток інформаційних технологій та створення інформаційної економіки.

Розпочинаючи викладення своєї концепції економіки знань з визначення інформації та знань, М. Поляков поглиблює аналіз і переходить до спроб симбіозу цих двох явищ, намагається визначити їх природну єдність. Він визначає, що до "інформації може бути віднесена вся сукупність різномірних відомостей, яка доступна для людського сприйняття. У той же час знання — не є поняттям, відмінним від інформації. Знання — це інформація, але інформація вищої якості. Основним критерієм для виділення категорії "знання", перш за все, потрібно вважати те, що знанням ми вважаємо ту інформацію, яка підлягала обробці в процесі інтелектуальної діяльності людини" [10, с. 40].

З цієї думки автора ми можемо зробити висновок, що інформація стає знанням тільки якщо вона взаємодіє із соціальною системою. Знання за своєю сутністю є соціальною категорією. З одного боку, людина, як вчений, дослідник, перетворює інформацію на знання, з іншого боку, індивідуальний інтелект практично не в змозі одноосібно генерувати знання. Таке положення дозволяє визначити основні передумови соціальної взаємодії в процесі генерування знань.

По-перше, людина, вчений який, в перші часи розвитку людства, генерував знання, повинен був спиратися на накопичений емпіричний досвід, а життя одного покоління людей для накопичення такого досвіду було недостатньо.

По-друге, сучасні наукові дослідження проводяться у великих наукових колективах і прориви в науково-технологічному розвитку можливі за наявності співпраці креативних працівників-інноваторів з іншими колегами по колективу, при цьому в кожного є свої функції. Слід визначити, що це зумовлює появу нового виду менеджменту — менеджменту наукових досліджень. Розповсюдженим явищем у наукових дослідженнях натеper є генерування знань шляхом реалізації наукових проектів. Такі проекти складаються з багатьох організаційно-фінансових складових та реалізуються спеціально сформованими колективами.

По-третє, сучасні наукові проекти базуються на таких організаційно-підготовчих рішеннях:

- планування проекту як складової управління науковими проектами;
- система управління науковими проектами;
- управління вартістю наукового проекту;
- управління якістю наукового проекту;
- управління часом у науковому проекті;

Онтологічні детермінанти економіки знань

Ринково-технологічні

Конкурентні:

враховується зміна характеру і методів конкуренції, розвиток конкурентних відносин і перетворення знань на джерело переваг

Технологічні:

ЕЗ розуміється як тип економіки, при якому широко використовуються передові технології та змінюється виробництво і організація життя суспільства; значимість технологічних факторів зростає

Ресурсно-факторні:

ЕЗ розуміється як тип економіки, при якому головним ресурсом стають знання, включаючи людський капітал і технології

Еволюційно-соціальні

Політекономічні:

ЕЗ розуміється як тип економіки, при якому умови і параметри відтворення залежать від об'єктивного знання; виникає рівень розвитку виробництва, який характеризується збільшенням наукоємності

Соціальні:

ЕЗ розуміється як тип економіки, при якому фокусується увага на важливості, розвитку і ефективному використанні людського потенціалу, створенні умов для інтелектуальної і творчої праці

Історичні:

ЕЗ розуміється як найбільш висока стадія розвитку економіки і суспільства, якій відповідають більш досконала продуктивна система, форми економічної організації, соціальні відносини і інститути

Сучасна модель економіки знань

Рис. 1. Детермінанти визначення сутності економіки знань

Джерело: розроблено на основі [10].

управління ризиками у наукових проєктах; інформаційний зв'язок у науковому проєкті; формування і розвиток наукової проєктної команди; інформаційне та програмне забезпечення наукового проєкту; світовий досвід запровадження інноваційних форм реалізації наукових проєктів; реалізації наукових проєктів в інжинірингових школах та проведення конкурсів стартапів; вибір інших пріоритетних форм реалізації наукових проєктів.

По-четверте: сучасні наукові дослідження проводяться на основі сформованих в інших колективах баз інформації та баз знань. Такі знання та інформація розповсюджуються на фінансових засадах, або безкоштовно. В світовій науці сформувалися наукові соціуми корпоративного типу, діяльність яких спрямовано виключно на створення бази інформації або знань (індекси, бази, рейтинги). В монографії М. Поляков визначає, що "база знань — це спеціально організована сукупність даних, що характеризують певну предметну область, і механізм їх обробки (за певними правилами) для отримання аналітичних результатів. Бази знань, так чи інакше, передбачають певну структуру даних, структурування проблемних областей, досвіду експертів, формалізацію завдання та ін." [10, с. 60]. У тому чи іншому вигляді бази знань існували на всіх стадіях цивілізаційного розвитку людства. Однак відмінність сучасних баз знань міститься в тому, що вони є безпосередніми ланками в процесі створення нової вартості високотехнологічних товарів та послуг.

По-п'яте: знання генеруються методом аналізу накопиченого наукового досвіду не тільки шляхом використання баз, але й шляхом вдосконалення методів та форм такого використання. Це ще раз підтверджує соціальну характеристику знання. Більш розгалужений характер набуває соціальна взаємодія учасників процесу

генерування знань. У сучасній науці генерування знань проходить на основі все більш складної соціальної взаємодії. Суб'єктами такої взаємодії стають окремі науковці, неформальні творчі колективи (наприклад, наукові школи), створені формальні творчі колективи, наукові та освітні інституції, приватні високотехнологічні корпорації та ін.

Якщо проаналізувати проблему з іншої точки зору, то доцільно визначити зміни в масштабі та формах споживання знань. Масштаби споживання знань збільшилися у зв'язку зі зростанням масштабів економіки та процесами економічної глобалізації. Також цей процес зумовлено змінами у структурі споживання. В наш час все більше зростає частка споживання послуг.

Змінюються форми споживання знань. Великі корпорації, університети є одночасно є споживачами і генераторами знань. При цьому корпорації споживають знання у всіх секторах економіки — незалежно від рівня їх технологічності. Відрізняються тільки масштаби споживання. Крім цього, з'являються спеціалізовані корпорації діяльність яких спрямовано на генерацію знань. Такі корпорації не є афілійованими структурами до високотехнологічних корпорацій промисловості, а працюють вже на суто науковому, дослідницькому ринку і продають готові знання. Вони є великими організаціями із складною соціальною взаємодією всередині. В своїй монографії М. Поляков визначає, що "групи (спільноти), які використовують знання, засновані на певному рівні свободи взаємодії, обміну ідеями та діяльності, на спільних цінностях, інтересах, на організаційних формах, що також є результатом соціальної організації. З огляду на те, що використання знань є колективним процесом, це вимагає способів формалізації знань, засобів комунікації та передачі знань" [10, с. 43].

Свобода взаємодії, спільні цінності, інтереси, колективний характер творчого процесу призводять до посилення соціальної функції економіки знань. У моно-

графії М. Поляков визначає детермінанти визначення сутності економіки знань, серед яких ми можемо виокремити детермінанти ринково-технологічного характеру та еволюційно-соціального характеру. До перших відносимо конкурентні, технологічні, ресурсно-факторні, до других відносимо політекономічні, соціальні, історичні.

Технологічні детермінанти економіки знань розуміються як використання передових технологій та зміна характеру виробництва і організації життя суспільства. Значимість технологічних факторів постійно зростає; конкурентні враховують зміну характеру і методів конкуренції, розвиток конкурентних відносин і перетворення знань на джерело переваг, ресурсно-факторні детермінанти включають людський капітал і технології; політекономічні детермінанти розуміються як умови і параметри об'єктивного знання, що формують рівень розвитку виробництва, який характеризується збільшенням наукоємності; соціальні детермінанти визначають важливість розвитку і ефективно використання людського потенціалу, створення умов для інтелектуальної і творчої праці; історичні детермінанти розуміються як найбільш висока стадія розвитку економіки і суспільства, якій відповідають більш досконалі продуктивна система, форми економічної організації, соціальні відносини і інститути. На рисунку 1 подано онтологічні детермінанти економіки знань, серед яких ми можемо побачити суто соціальні детермінанти, а також історичні детермінанти, які містять у собі опцію вдосконалення соціальних інститутів. Можна зробити висновок, що в теоретичній концепції М. Полякова значне місце відводиться соціальним детермінантам економіки знань.

У своїй праці М. Поляков визначає, що соціальні відносини, соціальна спрямованість усталених виробничих відносин не відповідають швидкозмінним вимогам економіки знань. Серед соціальних детермінантів економіки знань науковець виокремлює такі:

- гуманізація, посилення уваги до людини та суспільства

- розвиток окремих соціальних груп, наприклад, вчених;

- домінування або рівноправність громадських груп; досягнення високого рівня свободи громадських відносин, економічної свободи, творчості, діяльності, експериментування;

- поява нових форм соціальної організації, в яких люди можуть об'єднуватися і взаємодіяти для отримання прибутку;

- гуманізація, посилення уваги до людини та суспільства

- розвиток окремих соціальних груп, наприклад, вчених;

- домінування або рівноправність громадських груп; досягнення високого рівня свободи громадських відносин, економічної свободи, творчості, діяльності, експериментування;

- поява нових форм соціальної організації, в яких люди можуть об'єднуватися і взаємодіяти для отримання прибутку;

- розвиток соціальних організацій, незалежних від центральної влади;

- розвиток неформального сектору навчання, освітніх послуг;

- розвиток простору соціальних комунікацій;

- посилення ролі громад, розвиток територіальних і мережевих спільнот на противагу державі і корпораціям;

- зміна економічної культури, в тому числі в частині освоєння знань, використання технологій і розробки інновацій;

- індивідуалізація, автономність особистості, акцент на підвищенні самостійності, відповідальності;

поява особливих вимог до влади... (ЕЗ як політико-економічна модель) [10, с. 81 — 82].

З наведених соціальних детермінантів ми можемо побачити два підходи до їх визначення. Перший підхід — соціальні відносини та соціальний вплив на конкретну творчу особистість, надання їй прав, свобод, забезпечення умов для наукової, творчої діяльності, відповідне достатнє матеріальне і фінансове забезпечення. До таких детермінантів ми можемо віднести: гуманізація, посилення уваги до людини та суспільства, розвиток окремих соціальних груп, наприклад, вчених, індивідуалізація, автономність особистості, акцент на підвищенні самостійності, відповідальності, досягнення високого рівня свободи громадських відносин, економічної свободи, творчості, діяльності, експериментування. Другий підхід — соціальні відносини та соціальний вплив на колективному, суспільному рівні. До таких детермінантів ми можемо віднести: домінування або рівноправність громадських груп, поява нових форм соціальної організації, в яких люди можуть об'єднуватися і взаємодіяти для отримання прибутку, розвиток соціальних організацій, незалежних від центральної влади, розвиток неформального сектору навчання, освітніх послуг, розвиток простору соціальних комунікацій, посилення ролі громад, розвиток територіальних і мережевих спільнот на противагу державі і корпораціям, зміна економічної культури, в тому числі в частині освоєння знань, використання технологій і розробки інновацій, поява особливих вимог до влади при вбудові в політичні структури.

ВИСНОВКИ

Аналіз проведеного М. Поляковим дослідження дозволяє зробити висновок, що його наукова концепція формування глобального ландшафту економіки знань містить у собі цілий ряд важливих соціальних детермінантів.

Сектор послуг розвивається високими темпами і базується на високих технологіях та інформаційних системах (послугах). У практиці розвитку окремих країн та регіонів, що визначаються як постіндустріальні, ми можемо спостерігати тенденції щодо виносу великих виробничих потужностей за межі цих країн та регіонів. Особливо це стосується виробництв, які не є екологічно чистими, а часом і шкідливими для навколишнього середовища та здоров'я людей. Так, статистична інформація є малодоступною і вона рахується з великим запізненням.

М. Поляков провів ґрунтовну наукову роботу у питаннях розвитку економіки знань. Основні постулати наукового підходу до економіки знань як цивілізаційного аспекту загального постіндустріального розвитку у його теоретичній трактовці однакові, як для постіндустріальної теорії, так і для економіки знань, однак, автор вбачає і окремі методологічні розбіжності.

Основні передумови соціальної взаємодії в процесі генерування знань такі:

- по-перше, людина, вчений який, в перші часи розвитку людства, генерував знання, повинен був спиратися на накопичений емпіричний досвід, а життя одного покоління людей для накопичення такого досвіду було недостатньо;

- по-друге, сучасні наукові дослідження проводяться у великих наукових колективах і прориви в науково-технологічному розвитку можливі при наявності співпраці креативних працівників-інноваторів з іншими колегами по колективу;

- по-третє, сучасні наукові проекти базуються на формалізованих системних організаційно-підготовчих рішеннях;

- по-четверте: сучасні наукові дослідження проводяться на основі сформованих в інших колективах баз інформації та баз знань;

по-п'яте: знання генеруються шляхом аналізу накопиченого наукового досвіду не тільки шляхом використання баз, але й шляхом вдосконалення методів та форм такого використання та соціальної взаємодії в процесі такого використання.

У своїй праці М. Поляков визначає, що соціальні відносини, соціальна спрямованість усталених виробничих відносин не відповідають швидкозмінним вимогам економіки знань. Науковець наголошує на важливості окремих соціальних складових економіки знань та наголошує на їх важливості.

У монографії М. Поляков визначає сутності (онтологічні) детермінанти економіки знань, серед яких ми можемо виокремити детермінанти ринково-технологічного характеру та еволюційно-соціального характеру. До перших відносимо конкурентні, технологічні, ресурсно-факторні, до других відносимо політекономічні, соціальні, історичні.

Література:

1. Александр Бард и Ян Зодерквист. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=165624>. (дата звернення 2.16.2020 р.).
2. Machlup, F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States [Текст]. NJ: Princeton, 1962. 283 p.
3. Hoso Asahi, Umesao Tadao. Joho sangyo ron. Information Industry Theory: Dawn of the Coming Era of the Ectodermal Industry [Текст]. Tokyo: VP, 1963. 156 p.
4. Schumpeter, J. A. (1943). Capitalism, Socialism, and Democracy (вид. 6th). Routledge. P. 81—84.
5. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология; под ред. В.А. Иноземцева. М.: Academia, 1999. С. 337—371.
6. Ханін І.Г. Інституційні передумови функціонування інформаційного простору світової економіки [Текст]: монографія. Д.: АРТ-ПРЕС, 2012. 238 с.
7. Ханін І.Г. Ноосферный путь познания и хозяйствования: монографія. Дніпро. Нова ідеологія, 2018. 319 с.
8. Сазонець І.Л., Саленко А.С. Детермінанти лібералізації високотехнологічного підприємництва в умовах постіндустріального переходу. Рівне: Волин. Обереги, 2019. 176 с.
9. Джинджоян В.В., Саленко А.С., Сазонець І.Л. Соціальні детермінанти розвитку сфери послуг в концепції формування постіндустріального суспільства: монографія. Рівне, Волин. обереги, 2021, 190 с.
10. Поляков М.В. Економіка знань: сутність, детермінанти, глобальний ландшафт. Дніпро: Нова ідеологія, 2018. 688 с.

References:

1. Bard, A. and Zoderkvyst, Y. (2006), "Netocracy. The new ruling elite and life after capitalism", available at: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=165624> (Accessed 05 July 2021).
2. Machlup, F. (1962), The Production and Distribution of Knowledge in the United States, Princeton, USA.
3. Asahi, H. Tadao, U. and Sangyo ron, J. (1963), Information Industry Theory: Dawn of the Coming Era of the Ectodermal Industry, VP, Tokyo, Japan.
4. Schumpeter, J.A. (1943), Capitalism, Socialism, and Democracy, 6th ed., Routledge, London, UK, pp. 81—84.
5. Sakajia, T. (1999), Stoymost', sozdavaemaia znanyem, yly Ystoryia buduscheho. Novaia postyndustrial'naia volna na Zapade: Antolohyia [Value Created by Knowledge, or History of the Future. The New Post-Industrial Wave in the West: An Anthology], Academia, Moscow, Russia, pp. 337—371.
6. Khanin, I.H. (2012), Instytutsijni peredumovy funktsionuvannia informatsijnoho prostoru svitovoi ekonomiky [Institutional prerequisites for the functioning of the

information space of the world economy], ART-PRES, Dnipro, Ukraine.

7. Khanin, I.H. (2018), Noosfernyj put' poznanyia y khozajstvovannia [Noospheric way of knowledge and management], Nova ideolohiia, Dnipro, Ukraine.

8. Sazonets', I.L. and Salenko, A.S. (2019), Determinanty liberalizatsii vysokotekhnolohichnoho pidpriemnytstva v umovakh postindustrial'noho perekhodu [Determinants of liberalization of high-tech entrepreneurship in the post-industrial transition], Volyns'ki oberehy, Rivne, Ukraine.

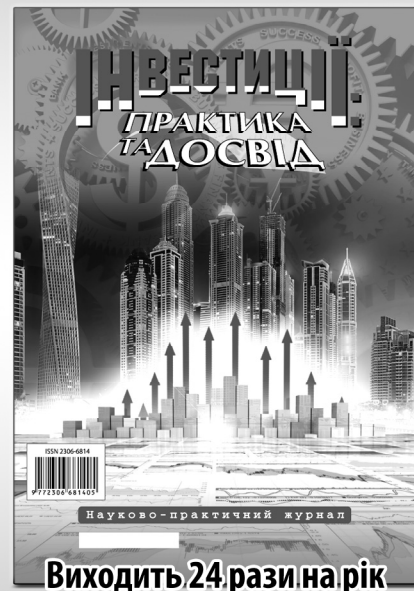
9. Dzhyndzhoian, V.V. Salenko, A.S. and Sazonets', I.L. (2021), Sotsial'ni determinanty rozvytku sfery posluh v kontseptsii formuvannia postindustrial'noho suspil'stva [Social determinants of development of the service sector in the concept of formation of post-industrial society], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

10. Poliakov, M.V. (2018), Ekonomika znan': sutnist', determinanty, hlobal'nyj landshaft [Knowledge economy: essence, determinants, global landscape], Nova ideolohiia, Dnipro, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2021 р.

ІНВЕСТИЦІЇ. ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

О. О. Молдован,

к. е. н., докторант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень,
Національний інститут стратегічних досліджень,

директор Центру політичних та економічних ініціатив "Європейська стратегія", м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3776-6291

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.10

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЯК САМОСТІЙНОЇ НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

A. Moldovan,

PhD in Economics, Doctoral candidate of the Department of Economic Strategy Department of the Center for Economic and Social Research, National Institute for Strategic Studies,

Director of the Centre for Political and Economic Initiatives "European Strategy", Kyiv, Ukraine

MODERN METHODOLOGICAL CHALLENGES FOR THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE AS AN AUTONOMOUS SCIENTIFIC DISCIPLINE

У статті обґрунтовується теза про те, що теорія економічної безпеки держави як наукова дисципліна сьогодні перебуває на початку нового етапу розвитку. З огляду на це наукова спільнота для дослідження проблематики цієї дисципліни вже найближчим часом потребуватиме оновлення методологічної основи, верифікації напрацьованих знань і нових пріоритетів наукових досліджень.

Реагуючи на нові виклики, що виникають на сучасному етапі розвитку теорії економічної безпеки держави, автор характеризує ключові засади, які мають бути переглянуті. Першочергове значення мають такі з них: зміна парадигми означеної наукової дисципліни, запровадження загальноприйнятого науковою спільнотою поняття "економічна безпека держава" та комплексу базових дефініцій, перегляд структури економічної безпеки держави.

На основі результатів дослідження пропонується цілісне бачення методологічних засад теорії економічної безпеки держави, що відповідає специфіці нинішньої історичної епохи.

The author substantiates the thesis that intensification of scientific research in the field of the economic security of the state is observed during a period of increasing instability and threats to society at different levels (individual, state, global economy) and increasing citizens' belief that the state is able to stabilize the situation. Based on this statement, the author concludes, that the theory of economic security of the state as a scientific discipline today is at the beginning of its new stage of its development.

The presented article draws attention to the essential methodological problems which deteriorate potential of the economic security of the state. The scientific community needs an updated methodological framework in order to keep up with the latest trends.

In response to the new challenges the author presents an analysis of key principles that need to be revised. Firstly, a research paradigm should be changed. Liberal approaches in the social sciences are not relevant enough at the moment to understand and to describe very complicated phenomena of the economic security of the state and tendencies of its transformation in the modern world. The realpolitik concepts are getting dominating in the theory and practice.

Secondly, the author makes an attempt to organize the categorical apparatus of the discipline. This is a crucial task in the light of establishing of the common platform for numerous groups of scientists, who are working on various aspects of this topic. A lot of scientific schools and prominent specialists' research has been analyzed to verify and systematize the most important terms and its definitions withing ecosestate. Based on knowledge obtained a set of universal and coherent definitions has been introduced.

Thirdly, the revision of the structure of economic security of the state has been conducted in the article. A new approach proposed is more appropriate to the new reality.

Generally, based on the results of the study, the author proposes a holistic vision of the methodological foundations of the theory of economic security of the state, which corresponds to the specifics of the current historical period.

Ключові слова: теорія економічної безпеки держави, екосистейт, економічна безпека держави, об'єкт економічної безпеки держави, суб'єкт економічної держави, системні загрози.

Key words: economic security of the state, ecosestate, ensuring economic security of the state, object of economic security of the state, subject of economic state, system threats.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останнє десятиліття характеризувалося досить високим рівнем економічної нестабільності, а саме: турбулентністю в глобальній економіці, ескалацією конфліктів на міжнародній арені в боротьбі за доступ до ринків та ресурсів, загостренням екологічних проблем, які здійснюють все помітніший вплив на економічний комплекс, тощо. В умовах загроз, рівень яких постійно зростає, та невизначеності суспільство закономірно шукає ефективні механізми, здатні забезпечити надійний рівень економічної безпеки.

Такі суспільні настрої зумовлюють певне переосмислення ролі держави в економічній сфері. У новій об'єктивній реальності остання починає сприйматися як суспільний інститут, який має не лише регулювати економічні відносини, а й виконувати роль активного суб'єкта, здатного забезпечити економічну безпеку суспільства. Усе частіше в країнах різних регіонів світу озвучується теза про доцільність і важливість інституціоналізації забезпечення економічної безпеки як окремого напрямку зовнішньої та внутрішньої політики держави.

У зв'язку з цим науковий і прикладний інтерес до проблематики науки про економічну безпеку держави (екосистейт) в останні роки стрімко зростає, що надає потужного імпульсу для її нового якісного розвитку. Сьогодні можна констатувати, що ця наукова дисципліна перебуває на початку нової хвилі піднесення.

Дослідження в цій сфері вимагають відповідного теоретико-методологічного інструментарію, проте наукова спільнота зіштовхнулася із низькою серйозних методологічних проблем у цій сфері. Швидкі та змістовні відповіді на них сьогодні є одним із найбільш актуальних завдань, вирішення яких є важливою передумовою для створення стійкої методологічної основи для досліджень у рамках екосистейту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У світовій науковій спільноті є плеяда вчених, яких вважають засновниками екосистейту або тими, хто зробив значний внесок у розвиток цієї наукової дисципліни (Б. Бузан [1], В. Кейбл [2], Г. Маховські [3], Х. Мауль [4], С. Мардок [5], П. Робінсон [6], Б. Тейлор [7] та ін.). В Україні у цій царині працює багато видатних вчених, які досліджують різні аспекти економічної безпеки держави. Особливу увагу варто приділити науковим розвідкам С. Пирожкова [8], Я. Жаліла [9], О. Власюка [10], З. Варналія [11], А. Сухорукова [12] та ін.

ВИОКРЕМЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ПРОБЛЕМ

Напрацювання та дослідження в галузі теорії економічної безпеки держави мають свою специфіку. Зокрема, існує чимала кількість наукових шкіл, які фактично діють автономно. Більшість із них опрацювала влас-

ну методологію досліджень, вони оперують власним категоріально-термінологічним апаратом та визначають власні пріоритети досліджень. Проблема полягає в тому, що висока динаміка соціально-політичних змін в світі досить швидко девальвує практичну цінність отриманих знань. Нині теорія економічної безпеки держави перебуває на етапі нового якісного розвитку, це актуалізує досить широкий комплекс завдань у сфері перегляду та оновлення її методологічної бази.

МЕТА СТАТТІ

Головною метою статті є оновлення ключових методологічних позицій теорії економічної безпеки держави як наукової дисципліни задля створення сучасної дослідницької оптики, що дозволить здійснювати наукові дослідження актуальних тем сьогодення в зазначеній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Динаміка розвитку глобальної політики та економіки сьогодні є досить високою. Постійно з'являються нові виклики та загрози для держави як головного гаранта безпеки суспільства. Безсумнівно, наука про економічну безпеку держави також має зберігати відповідну високу динаміку розвитку, реагуючи на нові реалії і тенденції.

На наш погляд, наразі перед науковою спільнотою, котра досліджує питання економічної безпеки держави, постає кілька важливих напрямів удосконалення й оновлення теоретико-методологічних засад зазначеної наукової дисципліни.

1. Перегляд парадигми досліджень

Ідеться про систему установок, принципів, цінностей та загальне бачення феномену економічної безпеки держави, якого тримаються дослідники. Справа полягає у тому, що ця наукова дисципліна є схильною до суттєвої трансформації в залежності від специфіки політичних та економічних процесів, характерних для конкретної історичної епохи.

Протягом ХХ ст. можна виокремити кілька періодів підвищення наукового й практичного інтересу до різних аспектів цієї тематики. Зазвичай вони збігаються з періодичним зростанням популярності різних модифікацій концепції Realpolitik, коли в умовах наростання нестабільності та загроз відбувається посилення віри громадян у те, що лише держава як політичний інститут організації суспільства здатна стабілізувати ситуацію. Власне зародження та інституціоналізація теорії економічної безпеки держави як самостійної наукової дисципліни припадає на 30—80-ті роки ХХ ст., коли у світі спостерігались значна політична та економічна нестабільність і напруга в міжнародних відносинах. У досить агресивному середовищі суспільство поклало великі надії на те, що саме держава здатна забезпечити безпеку не тільки у військовій сфері, а також і в економічній.

Проте в міру зростання поширеності ліберальних та неоліберальних концепцій у сприйнятті економічних, політичних і соціальних феноменів теорія економічної безпеки держави дещо втратила інтерес до себе. Це зумовлювалося кількома чинниками.

По-перше, починаючи з 90-х років ХХ ст. ключові міжнародні актори у царині політики та глобальної економіки почали відмовлятися від політики жорсткої конкуренції та боротьби, що базувалася на ідеї пріоритету забезпечення власних егоїстичних інтересів, на користь усебічного співробітництва та кооперації між собою. У цій системі координат зовнішні загрози для економічної безпеки держави послабшали, а завдання забезпечення безпеки відійшло на другий план.

По-друге, з другої третини ХХ ст. внаслідок низки глобальних економічних криз та економічної стагнації у найбільших державах світу довіра до інституту держави як до ефективного актора в національній та глобальній економіці була суттєво підірвана. Оскільки втручання держави в економіку в цілому почало вважатися таким, що лише погіршує ефективність функціонування економічних відносин, сам факт того, що публічні органи влади спроможні забезпечити високий рівень економічної безпеки для суспільства, почав сприйматися досить скептично.

Внаслідок всіх зазначених чинників методологічні засади екосистейту зазнали радикальних змін. Концепція економічної безпеки держави почала концентруватися на питаннях економічної безпеки громадян, підприємств та економічної системи як автономної сфери по відношенню до інституту держави. Водночас суб'єктами забезпечення економічної безпеки держави почали вважати не лише органи публічної влади, а й акторів приватного сектору.

Проте період домінування ліберальної парадигми і у теорії, і в практиці тривав відносно недовго. Тенденція до поступової девальвації політичного та економічного суверенітету держави сповільнилася після того як у світі почала наростати нова хвиля напруженості й агресії в міжнародних відносинах, а приватний сектор виявився неспроможним забезпечити стабільний і збалансований економічний розвиток та достатній рівень соціально-економічної захищеності населення.

Глобальна фінансово-економічна криза 2007—2010 рр., екологічні проблеми, економічні та військові конфлікти в міжнародних відносинах сформували критичні системні загрози для національної економіки багатьох держав, подолання яких є неможливим без сильних та ефективних державних інститутів. Усе це зумовило відновлення інтересу до концепції *Realpolitik*. Наразі можемо констатувати, що науковий і прикладний інтерес до проблематики економічної безпеки держави знову переживає своє піднесення.

Значна кількість науковців ще не помітила цих змін, тому і надалі тримаються підходів ліберальної світоглядної парадигми, що значно обмежує їхній науково-дослідницький інструментарій та спроможність до адекватної інтерпретації важливих аспектів економічної безпеки держави. Варто зазначити, що ми не даємо оцінок тому, яка з зазначених концепцій є "кращою" чи "прогресивнішою", а лише констатуємо, що в цей історичний період, феномен економічної безпеки держави більш змістовно описується, досліджується та інтерпретується за допомогою парадигми реалізму.

У зв'язку з цим, досить важливим завданням у рамках зазначеної наукової дисципліни є зміна дослідницької оптики. Нова парадигма має базуватися на висвітлених нижче ключових положеннях.

1. У новій об'єктивній реальності ідеї глобальної співпраці та кооперації поступово девальвуються егоїстичною позицією держав як ключових акторів глобальної економіки. На перший план знову потрапляють такі завдання, як-от: забезпечення суверенітету (незалежності) держави у прийнятті економічних рішень всере-

дині країни та на міжнародному рівні, боротьба за доступ до природних ресурсів і глобальних ринків, захист власної економіки від агресії супротивників.

2. В умовах наростання нестабільності та напруженості у більшості регіонів світу безпека стає однією з найбільш важливих суспільних цінностей. У таких обставинах завдання забезпечення безпеки, також і економічної, набуває критично важливого значення в переліку пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики держави.

3. Суб'єктом забезпечення економічної безпеки держави можуть бути лише інститути публічної влади. Приватний сектор є ефективним у багатьох сферах, але він не спроможний забезпечити прийнятний рівень безпеки суспільства. Держава має не лише пасивно регулювати економічні відносини, а й виступати активним суб'єктом, здатним забезпечити стабільний соціально-економічний розвиток суспільства.

4. У сучасному світі актуалізуються нові загрози для економічної безпеки держави, суспільства та домогосподарств. Якщо в попередні історичні періоди ключові загрози економічній безпеці конкретної держави спричиняли переважно агресивні дії інших суб'єктів глобальної економіки та міжнародної політичної арени (держав та військово-політичних й економічних блоків), то на поточному етапі все небезпечніші загрози створюють неперсоналізовані глобальні явища та тенденції — глобальні фінансово-економічні кризи, зміна клімату, неконтрольована міграція, контрабанда та нелегальна торгівля тощо. Усі ці проблеми утворюють новий пласт загроз, які потребують належної уваги та ефективного реагування з боку держави.

5. Економічна безпека держави не може розглядатися поза контекстом національної безпеки держави. Зростання напруженості та агресії в міжнародних відносинах вимагає від держав урахування економічної безпеки держави як чинника національної безпеки. Не викликає сумнівів той факт, що економічна система є однією з найбільш уразливих до зовнішніх актів агресії. Тактика підірвання соціально-економічної стабільності може бути дуже ефективною формою агресії з боку інших країн. Деморалізоване суспільство зі слабкою економікою та обмеженими фінансовими ресурсами в оборонній сфері підриває фундамент системи національної безпеки і оборони та погіршує здатність країни протистояти прямій військовій агресії.

2. Опрацювання різними науковими школами спільного розуміння поняття "економічна безпека держави"

Проведення наукових досліджень вимагає впровадження чітко сформованих дефініцій, які би стали загальноприйнятими в рамках екосистейту. Наразі більшість наукових шкіл, навіть окремі фахівці, використовують власну термінологію. Такі розбіжності ускладнюють формування спільної методологічної основи в рамках цієї дисципліни та підривають можливість конструктивної наукової дискусії між представниками різних наукових шкіл.

Принципові розбіжності в термінології виявляються вже на стадії трактування поняття "економічна безпека держави". На підставі аналізу різних дефініцій можемо виокремити шість найбільш поширених підходів до визначення цього терміна:

1) кондиціональний, відповідно до якого економічна безпека держави — це сукупність певних умов, що дають можливість органам публічної влади ефективно реалізовувати покладені на них завдання у економічній сфері (такий підхід відстоюють Л. Абалкін, А. Іларіонов, С. Пирожков, А. Сухоруков, О. Ляшенко);

2) якісний, згідно з яким економічна безпека держави — найважливіша якісна характеристика економічної системи, що визначає здатність підтримувати нормальні умови функціонування та діяльності держави, бізнесу та громадян (Я. Жаліло, Й. Янг, М. Єрмошенко, Б. Губський);

3) протекціоністський, відповідно до якого під економічною безпекою держави розуміють захищеність держави, бізнесу та громадян від внутрішніх і зовнішніх загроз (В. Савіна, Т. Сак, В. Сенчагов);

4) статичний, згідно з яким економічна безпека держави — це стан економіки, який дозволяє державі реалізовувати її функції та протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам (Г. Пастернак-Таранушенко, В. Шлемко та І. Бінько, В. Андрійчук, З. Стаховяк, К. Рачковскі);

5) ресурсний, відповідно до якого під економічною безпекою держави розглядають ресурсну та інституційну спроможність держави своєчасно протистояти загрозам в умовах постійних змін економічного середовища, забезпечувати захист національних інтересів (І. Губарева, М. Флейчук та Я. Гончарук, В. Бойко);

6) телеологічний, згідно з яким економічна безпека держави є не просто сприятливим збігом обставин, а результатом свідомої і цілеспрямованої діяльності щодо досягнення такого стану економіки, за якого держава забезпечує захист економічних інтересів суспільства, бізнесу та громадян (В. Предборський, В. Мунтіян).

Наведені вище підходи до визначення економічної безпеки держави ілюструють те, наскільки глибокими є відмінності в розумінні одного і того ж терміна представниками різних наукових шкіл. Кожна із цих шкіл фактично впроваджує власну дефініцію з метою вирішення вузьких наукових завдань. Ключовою проблемою є те, що більшість визначень попри те, що досить влучно описують феномен економічної безпеки в рамках однієї концепції, не можуть бути використані в рамках інших.

Наявність різних поглядів щодо розуміння суті феномену економічної безпеки держави без сумнівів збагачує екосистеми. Водночас формування зрілої наукової спільноти в рамках зазначеної дисципліни все ж таки вимагає спільного бачення об'єкту досліджень. Прагнувши знайти варіант визначення економічної безпеки держави, який би дозволяв максимально змістовно і чітко визначити поняття економічної безпеки держави та став би загальноприйнятним в науковій спільноті, нами запропоновано власний підхід. Відповідно до нього економічну безпеку держави потрібно розглядати як свідомо та цілеспрямовано скоригований у бажаному напрямі органами публічної влади стан економіки, який забезпечує стійкість держави до зовнішніх і внутрішніх системних загроз та цілеспрямованих активів, спрямованих на її дестабілізацію.

З нашої точки зору, такий підхід є більш придатним для використання в наукових дослідженнях. По-перше, аналізувати та емпірично оцінювати "стан" економіки можна значно точніше та об'єктивніше, аніж "здатність" чи "захищеність" економіки.

По-друге, запропоноване трактування дає змогу окреслити значення індикаторів такого стану економіки, досягнення й утримання яких є завданням політики забезпечення високого рівня економічної безпеки держави. Відповідно, це дає можливість сформулювати конкретні рекомендації щодо оптимального стану економіки як системи та окремих її складових частин як систем нижчого рівня, за якого стан економічної безпеки покращиться.

По-третє, визначаючи безпеку держави як свідомо змінений скорегований стан економіки, робимо акцент на тому, що він не є випадковим збігом обставин або довільно вибраною сукупністю факторів. Цей стан є результатом реалізації комплексу заходів державної політики та свідомого створення певних умов, за яких національна економіка здатна протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

3. Щодо об'єкту та суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави

Поняття "об'єкт економічної безпеки держави" закономірно залежить від визначення терміна "економіч-

на безпека держави", який прийняла на озброєння конкретна наукова школа. Це дозволяє зберегти певну методологічну цілісність та послідовність відповідних наукових шкіл, проте проблема полягає в тому, що така дефініція може бути валідною лише в рамках їх наукових досліджень. Окрім цього, суттєвою проблемою є те, що досить часто науковці в дефініції поняття "об'єкта економічної безпеки держави" намагаються охопити максимально широкий перелік різних аспектів (стан економіки держави, природні ресурси і територія, суб'єкти господарювання, суспільство, сім'я, громадяни та ін.). Внаслідок цього такі дефініції є надмірно складними для використання в наукових дослідженнях, особливо тих, які мають політико-прикладне значення.

Оскільки нами було обгрунтовано, що найбільш оптимальним варіантом у наукових дослідженнях, є застосування базових методологічних засад наукової школи, яка трактує економічну безпеку держави як стан економіки, зміст поняття "об'єкт економічної безпеки держави" має гармонічно корелювати з ними. У межах цього підходу поняття "об'єкт економічної безпеки" нами пропонується формулювати як певний стан економіки, який забезпечує стійкість держави до системних загроз та цілеспрямованих активів агресії.

З приведеної нами дефініції поняття "об'єкт економічної безпеки держави" органічно випливає ще одне важливе поняття екосистеми, а саме "забезпечення економічної безпеки держави", під яким слід розуміти систему свідомих і цілеспрямованих дій органів державного управління (суб'єктів економічної безпеки), що спрямовані на досягнення такого "бажаного" стану економіки.

На політико-прикладному рівні забезпечення економічної безпеки держави має бути спрямовано на досягнення таких показників та індикаторів розвитку економіки, за яких актуалізація загроз (так званих "системних загроз") не призводить до критично небезпечних тенденцій.

Значні термінологічні розбіжності притаманні також визначенню поняття "суб'єкти забезпечення економічної безпеки" (часто також уживається термінологічне сполучення "суб'єкти економічної безпеки"). У багатьох наукових працях простежується тенденція щодо включення до цієї категорії досить широкого переліку суб'єктів — держави, окремих суб'єктів господарювання і навіть громадян. З нашої точки зору, такий підхід деперсоналізує суб'єкт економічної безпеки держави і розмиває відповідальність за її забезпечення. Ми твердо переконані в тому, що "суб'єктом забезпечення економічної безпеки держави" може бути лише держава в особі уповноважених органів та інституцій публічної влади, які розробляють відповідне нормативно-правове підґрунтя у сфері забезпечення економічної безпеки держави та забезпечують реалізацію цього напряму державної політики.

4. Поняття "загроз економічній безпеці держави" як наріжний камінь методологічної платформи екосистеми

Ключовим елементом, через який розкривається суть економічної безпеки держави, є поняття "загрози економічній безпеці". У науковій літературі, що присвячена дослідженням у рамках цієї тематики, досить часто робиться акцент на описі та каталогізації актуальних економічних проблем, які, на думку вчених, є загрозами економічній безпеці держави. Натомість менше уваги приділяється концептуальному аналізу поняття "загроза", яке фактично є критерієм розмежування поточної економічної політики держави та політики забезпечення економічної безпеки.

У найбільш загальному розумінні поняття "загроза" трактується як можлива небезпека, що виникає за негативних змін у зовнішньому політичному, економічно-

му або природному середовищі, а також негативних змін в аналогічних процесах і сферах всередині країни [13, с. 928]. Сходячи на рівень деталізації цього поняття в теорії економічної безпеки держави, знову стикаємось із проблемою широкого діапазону дефініцій, оскільки кожна наукова школа намагається виробити власний, відмінний від інших, категоріально-понятійний апарат. Відповідно, практично кожна з них сформулювала власне визначення поняття "загроза економічної безпеці".

Водночас на наше глибоке переконання, для здійснення наукових досліджень у рамках екосистеми необхідно мати чітке бачення та розуміння поняття загрози економічній безпеці держави, їх природи та джерел. У зв'язку з цим необхідно врахувати кілька важливих методологічних уваг.

По-перше, з нашої точки зору, важливість поняття "загроза економічній безпеці економіки" полягає в тому, що воно дозволяє провести певну інституційну межу між загальною економічною теорією та теорією економічної безпеки держави. Особливо актуальним це питання є тоді, коли йдеться про політику держави. В цьому контексті виникає проблема розмежування "поточної економічної політики держави" та "політики забезпечення економічної безпеки держави". На наш погляд, саме коректне впровадження поняття загрози економічній безпеці держави є тим критерієм, який дає можливість вирішити цю проблему.

З нашої точки зору, економічна політика держави має бути сфокусована на вирішенні загальних завдань соціально-економічного розвитку, які окреслюються кожною державою відповідно до системи її пріоритетів. Натомість політика забезпечення економічної безпеки починається тоді, коли виникають загрози, здатні підірвати функціонування базових економічних інститутів. Іншими словами, політика забезпечення економічної безпеки повинна мати на меті протидію загрозам, що становлять небезпеку для держави загалом.

По-друге, загроза економічній безпеці повинна мати конкретну матеріалізовану форму. Протидія загрозам економічній безпеці та їх нейтралізація вимагають операційного чіткого підходу до ідентифікації того, що є загрозою, а що є поточною проблемою, яка має вирішуватися в рамках соціально-економічної політики держави.

Відповідно до наведених тез, вважаємо, що загрози економічній безпеці держави є чітко окреслені в просторі і часі рішення, події, явища або сукупність чинників, які спричиняють або можуть спричинити конкретні збитки для держави. З метою виокремлення категорії загрози, що несуть потенційну небезпеку для економіки як системи, реагування на які потребує реалізації комплексу заходів на рівні вищих органів державного управління, запропоновано впровадити поняття "системна загроза". Під ним слід розуміти певні натуральні або штучно створені обставини та умови, в яких може бути підірвано соціально-економічну стабільність у країні та порушено функціонування базових економічних інститутів, що призведе до критичного погіршення ефективності реалізації державою своїх базових функцій.

Загрози можна класифікувати за різними ознаками, зокрема їх можна розділити на: внутрішні та зовнішні, реальні та потенційні, безпосередні та опосередковані, цілеспрямовані створені будь-яким суб'єктом або ж такі, що виникають стихійно, тощо. З нашої точки зору, на методологічному рівні каталогізація та деталізація конкретних загрози економічній безпеці держави не має практичного змісту, оскільки динамічні зміни у світі, що відбуваються в політичній, економічній, соціальній, військовій та інших сферах, постійно змінюють характер і зміст загрози економічній безпеці.

Ми переконані, що ця частина економічної безпеки потребує лише спільних принципів та методик. Натомість ідентифікація конкретних загрози повинна здійснюватися в індивідуальному порядку, з урахуванням специфіки кожної держави, а також обставин, у яких вона функціонує. Це завдання, які мають вирішуватися на аналітичному рівні. Кожна держава повинна самостійно визначити й систематизувати загрози у сфері економічної безпеки, які можуть мати для неї критичні наслідки.

Загрози економічній безпеці держави неможливо об'єктивно та змістовно описати без використання комплексу суміжних понять. До таких належать: "джерело загрози економічній безпеці держави", "виклик економічній безпеці", "ризик економічній безпеці", "збитки економічній безпеці".

Виходячи з того, що під загрозами економічній безпеці держави розуміємо рішення, події, явища або сукупність чинників, "джерелами загрози" варто вважати локалізовані у просторі та часі події небезпеки. Вони можуть бути свідомими і цілеспрямованими актами агресії з боку супротивників конкретної держави або просто стихійним збігом дії натуральних чинників.

Щодо впорядкування термінів "виклик" та "ризик", то ми дотримуємося наступного підходу. Поняття "виклик" варто трактувати як сукупність обставин, не потенціально можуть створити системні загрози для економіки держави. Такі обставини не обов'язково стануть такими загрозами, але висока вірогідність такого сценарію, вимагає відповідної реакції з боку суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. Натомість поняття "ризик економічній безпеці" варто розглядати як вірогідність того, що загроза економічній безпеці спричинить конкретні реальні збитки для держави. Своєю чергою, поняття "збитки" варто інтерпретувати як кількісний розмір економічних втрат у разі актуалізації загрози.

Представлені дефініції не є вичерпними, але у руслі холистичного бачення вони вносять вклад в формування цілісної системи базових понять, за допомогою яких можна досягти широкого наукового консенсусу щодо інтерпретації феномену економічної безпеки держави.

5. Оптимізація структури економічної безпеки держави

Найбільш широко структуру економічної безпеки представлено в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (далі — Методичні рекомендації) [14]. Згідно з цим документом складовими частинами економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека.

На нашу думку, такий підхід до структуризації економічної безпеки деякою мірою ґрунтується на довільному виокремленні та поєднанні певних структурних елементів, що мають різну природу. В ньому важко знайти чіткий критерій, на основі якого економічна безпека держави була розподілена саме на ті складові частини, що представлені в документі. Розробники Методичних рекомендацій на власний розсуд суб'єктивно визначили певні сфери (або сектори) економіки, стан яких, на їх погляд, впливає на економічну безпеку держави.

Ми переконані, що такий підхід до структуризації економічної безпеки потребує глибокого критичного переосмислення. Складові частини економічної безпеки держави мають відображати стан відносно автономних сфер економіки, безпека яких у підсумку забезпечує безпеку всієї економіки. Кожна така сфера має характеризуватися певною внутрішньою єдністю та автономністю щодо інших сфер економіки. Наприклад, абсолютно обґрунтованим є виокремлення енергетичної безпеки держави, об'єктом якої є енергетичний комплекс держави. Він є певною цілісною сферою економіки, яка має власну матеріальну інфраструктуру та відпо-

відну правову базу для функціонування. Це дозволяє чітко формулювати цілі, завдання, пріоритети державної політики забезпечення енергетичної безпеки країни.

У цьому контексті постає важливе завдання із викремлення таких сфер економіки, стан яких впливає на економічну безпеку держави. Вважаємо, що такими сферами є сектор державних фінансів, фінансовий сектор, промисловий комплекс, паливо-енергетичний комплекс, агропромисловий комплекс, зовнішньоекономічна діяльність, ринок праці. Відповідно, складовими частинами економічної безпеки мають бути: фіскальна, фінансова, промислова, енергетична, зовнішньоекономічна та трудова безпеки.

ВИСНОВКИ

Специфіка теорії економічної безпеки держави як наукової дисципліни полягає в тому, що її методологічні підходи, конкретні напрацювання та масив отриманих наукових знань є актуальними в рамках конкретного історичного періоду. Кожен новий етап розвитку теорії економічної безпеки держави потребує ретельної верифікації вже напрацьованих знань, вироблення нових методологічних підходів та визначення нових пріоритетів наукових досліджень.

Усвідомлюючи те, що сучасні тенденції розвитку глобальної економіки та системи міжнародних відносин можуть зумовити посилення наукового інтересу до проблематики економічної безпеки держави, проаналізовано ключові методологічні труднощі, з якими зіштовхнеться екосистейт як наукова дисципліна вже в найближчому майбутньому.

Критичному аналізу піддано актуальні методологічні засади теорії економічної безпеки держави та запропоновано власний підхід щодо вирішення важливих методологічних завдань з урахуванням специфіки нового періоду розвитку значеної наукової дисципліни. Серед них найбільш важливими є зміна парадигми наукової дисципліни, запровадження загальноприйнятого науковою спільнотою поняття "економічна безпека держави" та комплексу базових дефініцій, перегляд структури економічної безпеки держави.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Запропоновані напрацювання не дають вичерпної відповіді на всі актуальні питання, які виникають у контексті еволюції теорії економічної безпеки. Вони є першим кроком до актуалізації дискусії щодо створення нової широкої методологічної платформи для здійснення наукових досліджень у рамках теорії економічної безпеки держави на новому етапі її розвитку. У зв'язку з цим для дослідників, які працюють у цьому науковому напрямі, відкриваються широкі обшари для досліджень різних аспектів проблематики, що пов'язана з економічною безпекою держави.

Література:

1. Buzan Barry. New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century. In International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-). Oxford: Oxford University Press, 1991. vol. 67. no. 3 (Jul.). pp. 431—451.
2. Cable Vincent. What is international economic security? International Affairs. 1995. no. 71 (2), pp. 305—324.
3. Machovski H. Ost-West Handel: Entwicklung, Interessenlagen. Aussichten. Aus Politiku. Zeitgeschichte. 1985. no. 5. pp. 39—44.
4. Maull H. Raw Materials, Energy and Western Security. London: Palgrave Macmillan, 1984. 413 p.
5. Murdoch C. Economic factors as object of security: Economics security and vulnerability (K. Knorr, F. Trager, eds.). Economics Issues & National Security, Lawrence. 1977. pp. 67—98.
6. Robinson Paul. Dictionary of international security. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity, 2008. 228 p.

7. Taylor Brendan, Luckham Bruce. (2006). Economics and security. In Strategy and Security in the Asia Pacific, (Robert Ayson and Desmond Ball, eds.). Sydney: Allen & Unwin, pp. 138—151.

8. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Київ: НІПМБ, 2003. 42 с.

9. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку. Стратегічна панорама. 2004. № 3. С. 97—104.

10. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. Київ: ДНУ "Академія фінансового управління", 2011. 474 с.

11. Економічна безпека / За ред. З.С. Варналія. Київ: "Знання", 2009. 647 с.

12. Сухоруков А.І., Мошенський С.З., Петрук О.М. Національна економічна безпека. Житомир: Рута, 2010. 384 с.

13. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азриляна. 7-е изд., доп. М.: Институт новой экономики, 2008. 1472 с.

14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm7 (дата звернення: 22.06.2021).

References:

1. Buzan, B. (1991), "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", In International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Oxford University Press, Oxford, vol. 67, no. 3 (Jul.), pp. 431—451.
2. Cable, V. (1995), "What is international economic security?", International Affairs, vol. 71 (2), pp. 305—324.
3. Machovski, H. (1985), "Ost-West Handel: Entwicklung, Interessenlagen. Aussichten", Aus Politiku. Zeitgeschichte, vol. 5, pp. 39—44.
4. Maull, H. (1984), Raw Materials, Energy and Western Security, Palgrave Macmillan, London, UK.
5. Murdoch, C. (1977), "Economic factors as object of security: Economics security and vulnerability", Economics Issues & National Security, Lawrence, pp. 67—98.
6. Robinson, P. (2008), Dictionary of international security, Polity, Cambridge, UK, Malden, MA, USA.
7. Taylor, B. and Luckham, B. (2006), Economics and security, In Strategy and Security in the Asia Pacific, Allen & Unwin, Sydney, Australia, pp. 138—151.
8. Pyrozhhkov, S.I., (2003), Metodichni rekomendatsii shchodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Methodical recommendations for assessing the level of economic security of Ukraine], NIPMB, Kyiv, Ukraine.
9. Zhalilo, Ya.A. (2004), "To the formation of the categorical apparatus of the science of economic security", Strategichna Panorama, vol. 3, pp. 97—104.
10. Vlasiuk, O. S. (2011), Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykrizovoho rehuliuвання [Economic security of Ukraine in the conditions of market transformations and anti-crisis regulation], DNNU "Akademiia finansovoho upravlinnia", Kyiv, Ukraine.
11. Varnaliy, Z.S. (2009), Ekonomichna bezpeka [Economic security], Znannia, Kyiv, Ukraine.
12. Sukhorukov, A.I. Moshensky, S.Z. and Petruk, O.M. (2010), Natsionalna ekonomichna bezpeka [National economic security], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.
13. Azriliyan, A. N. (2008), Bol'shoi ekonomicheskii slovar' [Large Economic Dictionary], Institute of New Economy, Moscow, Russia.
14. The Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm7 (Accessed 22 June 2021).

Стаття надійшла до редакції 27.06.2021 р.

Т. Г. Китайчук,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0002-8171-1220

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.16

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБЛІКУ МАЛОЦІННИХ АКТИВІВ

Т. Kytaichuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Vynnytsia Institute of Trade and Economic of Kyiv National University of Trade and Economics

TOPICAL ISSUES OF ACCOUNTING FOR LOW-VALUE ASSETS

У статті розкрито актуальні питання обліку малоцінних активів. Проведені дослідження довели що, методика організації обліку малоцінних активів має дискусійний характер та потребує подальшого вдосконалення.

Малоцінними активами на сьогодні вважають сукупність оборотних і необоротних активів із вартістю до 20000 грн. Вартісну межу при поділі активів на МНМА та МШП враховувати не потрібно.

Запропоновано поділ сучасних МНМА на дорогі, дешеві та малоцінні, також представлено межі вартісних критеріїв для кожної з груп.

Розглянуто доцільність перейменування рахунку 22 "Малоцінні швидкозношувані предмети" на "Швидкозношувані предмети"; ввести до чинного Плану рахунків додаткові субрахунки до рахунку 11 "Інші необоротні матеріальні активи", а саме: 118 "Дешеві необоротні матеріальні активи" та 119 "Дорогі необоротні матеріальні активи". Облік малоцінних активів варто залишити на субрахунку 112 "Малоцінні необоротні матеріальні активи".

Запропоновано нова амортизаційна політика щодо необоротних активів, які не є основними засобами.

The article reveals topical issues of accounting for low-value assets. Studies have shown that the methodology of accounting for low-value assets is debatable and needs further improvement.

Today, a set of current and non-current assets with a value of up to UAH 20,000 is considered low-value assets. The value limit when dividing assets into low-value non-current tangible assets and low-value and perishable items does not need to be taken into account.

The division of modern low-value non-current tangible assets into expensive, cheap and low-value ones is offered, the limits of value criteria for each of the groups are also presented.

As you know, the depreciation policy for low-value assets is as follows: in accounting, companies can choose from four methods of depreciation (straight-line, production, 50/50 and 100%). In order to avoid the possibility of overestimating the cost of production, we propose to use for:

— low-value assets method 100% (write-off from the balance of 100% of the value of the object in the first month of its use);

— cheap assets method 50/50% (write off 50% of the value, which is depreciated in the first month of use of the object, and the remaining 50% — in the month of its write-off (disposal);

— expensive assets straight-line method of depreciation, to determine the zero liquidation value.

The expediency of renaming account 22 "Low-value perishable items" to "Perishable items" was considered; enter in the current Chart of Accounts additional sub-accounts to account 11 "Other non-current tangible assets", namely: 118 "Cheap non-current tangible assets" and 119 "Expensive non-current tangible assets". Accounting for low-value assets should be left on sub-account 112 "Low-value non-current tangible assets".

The list of elements of the accounting policy concerning low-value assets which should be specified in the order on the accounting policy of the enterprise before the legislative approval of offers is resulted.

Detailing analytics in terms of accounting automation will not complicate accounting procedures. After all, the necessary sections of sub-accounts and analytical accounts of the following orders are recorded only once by a technical worker. Today, accounting software products for each synthetic account allow you to open analytical accounts up to the fifth order.

Ключові слова: малоцінні активи, малоцінні та швидкозношувані активи, малоцінні необоротні матеріальні активи, облік, облікова політика.

Key words: account receivable, bad debts, reserve of doubtful debts, calculations, accounting policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Засоби праці, які використовуються підприємствами, досить різноманітні за своїм складом. Серед них є такі, що "живуть" на підприємстві навіть десятиліття, і такі, чий "життєвий цикл" становить лише кілька місяців. Мова іде про малоцінні активи.

Термін "малоцінні" активи в обліку не означають, що ці засоби є непотрібними в господарстві. Навпаки, без, наприклад, спецодягу та інструментів робітники не зможуть працювати тому виробничий процес взагалі може зупинитися. З точки зору бухгалтерського обліку малоцінні активи для цілей облікового відображення поділяють на категорії:

- малоцінні та швидкозношувані предмети (МШП);
- малоцінні необоротні матеріальні активи (МНМА).

Отже, одна частина малоцінних активів відноситься до оборотних активів, а інша — до необоротних. Ці обставини зумовлюють застосування специфічної облікової методики у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Малоцінними, згідно з чинним податковим законодавством, вважаються засоби праці, які не можна віднести до основних засобів через те, що їх первісна вартість у 2021 році є нижчою ніж 20000 грн. Це положення зафіксовано у пп. 14.1.138 ст. 14 Податкового кодексу України [1]. Система міжнародних стандартів фінансової звітності не встановлює вартісних орієнтирів для класифікації основних засобів і, відповідно, в ній немає спеціальних правил обліку дешевих необоротних матеріальних активів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів обліку малоцінних активів здійснено такими вітчизняними вченими: А.Т. Богуцька, З.-М. В. Задорожний, В. Карєв, Г. С. Кесарчук, П. О. Куцик, В. Онищенко, А.Г. Семененко, В.М. Шваб, Р.Р. Шумило та інші.

Нині в економічній літературі відсутній однозначний підхід до проблем організації обліку малоцінних активів, їх визнання та класифікації, структури, оцінки тощо. Наукова дискусія сьогодні топить навколо питань вартісного критерію визнання активів у складі малоцінних, гармонізації положень бухгалтерського і податкового обліку, облікового відображення малоцінних активів у звітності з урахуванням вимог міжнародних стандартів фінансової звітності, щодо подальшого реформування системи нормативного забезпечення у контексті вимог міжнародних стандартів фінансової звітності. Водночас низка проблемних питань, пов'язаних з обліком саме малоцінних активів, залишається актуальними і сьогодні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних питань обліку малоцінних активів, узагальнення методичних засад організації їх обліку та розробка обґрунтованих пропозицій з поліпшення стану облікової практики підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Істотні зміни в організації та методиці ведення обліку малоцінних активів в Україні були викликані затвердженням та введенням в дію національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку ще в 2000 році. У 2007 році з метою встановлення єдиних підходів до формування фінансової звітності у світовому економічному просторі та для забезпечення можливості виходу вітчизняних суб'єктів господарювання на світові ринки капіталу в Україні прийнято для впровадження Стратегію застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі — МСФЗ). Але, попри сучасне законодавство, підприємства до сих пір керуються при визначенні складу малоцінних та швидкозношуваних предметів (МШП) Положенням по бухгалтерському обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів, яке було затверджене листом Міністерства фінансів СРСР від 18.10.79 р. № 166. Відповідно до постанови Верховної Ради України "Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства СРСР" від 12.09.91 р. № 1545-ХН вищезазначене Положення діє в частині, що не суперечить вимогам чинного законодавства України.

Облік малоцінних активів має забезпечити повне і своєчасне документальне оформлення та відображення в обліку їх надходження, переміщення від однієї матеріально-відповідальної особи до іншої й вибуття; достовірну оцінку таких предметів, правильне віднесення на витрати виробництва їхньої вартості, раціональне використання та збереження окремих об'єктів.

Облік малоцінних активів з початком бухгалтерської реформи кін. 1990-х — поч. 2000-х вважається проблемним питанням. Це зумовлено такими причинами:

— по-перше, протягом багатьох десятиріч до початку реформи поняття "малоцінні та швидкозношувані предмети" застосовувалося для позначення цілком визначеної категорії об'єктів обліку і сприймалося як єдине ціле. Зміна змісту при збереженні назви ускладнює розуміння суті цих змін;

— по-друге, проблема зачепила інтереси усіх підприємств без винятку, адже малоцінні активи є на всіх підприємствах.

Як бачимо, одна причина — практична, друга — психологічна, а разом вони утворили таку "суміш", яка і забезпечила проблемі пальму першості.

Більшість науковців та практиків головною вважають проблему відсутності вартісного критерію, за яким

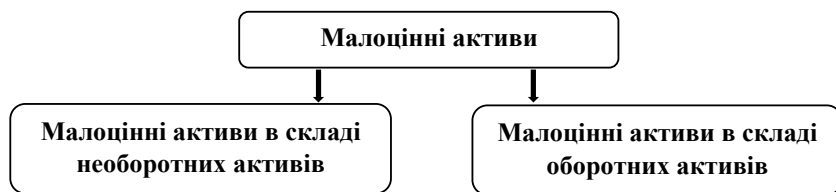

Рис. 1. Схема розподілу в балансі малоцінних активів

підприємства мали б право свої активи зараховувати чи то до основних засобів, чи то до малоцінних активів.

Не усі зразу зрозуміли, що реформа бухгалтерського обліку кін. 1990-х — поч. 2000-х значно розширила права підприємств у обліковій сфері. Адже кожне підприємство, враховуючи критерій суттєвості і принцип превалювання суті над формою, одержало право самостійно визначати, що для його бізнесу є основним активом, що — "напівмалоцінним", що — малоцінним посправжньому, а що й взагалі не варте особливої уваги на тлі тих доходів, які воно отримує, і витрат, яких зазнає у зв'язку з цими доходами.

На сьогодні малоцінні активи підприємств представлені двома групами (рис. 1).

Малоцінні та швидкозношувані предмети — це багаторазові матеріальні активи, очікуваний строк використання яких становить менше одного року. Протягом відведеного терміну використання вони зберігають свою початкову фізичну форму, не втрачаючи своїх функціональних якостей. Звертаємо увагу одразу на той факт, що незважаючи на свою назву, МШП не мають вартісного критерію щодо визнання [4].

МШП суттєво відрізняються від інших видів запасів (сировини, матеріалів, палива), обсяги або кількість яких поступово зменшується в результаті їх використання. МШП у свою чергу зберігають натурально-речову форму до кінця строку корисного використання та багато разів беруть участь у виробництві, тобто поводять себе як основні засоби [5, с. 223].

Отже, МШП є засобами праці, тобто вони не міняють свою форму на відміну від сировини, матеріалів чи палива, які є предметами праці. Хоча МШП мають ознаки основних засобів, але у звіті про фінансовий стан відображаються у іншому розділі разом із запасами, тобто тією ж сировиною, матеріалами і паливом.

Малоцінні предмети в необоротних активах в бухгалтерському обліку називають малоцінними необоротними матеріальними активами.

Шваб В.М. у своїй праці наголошує на думці, що "при розмежуванні засобів праці між основними засобами і малоцінними необоротними матеріальними активами з однієї сторони, і малоцінними та швидкозношуваними предметами з іншої, слід застосовувати єдиний критерій — строк експлуатації об'єктів. Вартісну ознаку можна встановлювати тільки для розмежування предметів між основними засобами і малоцінними необоротними матеріальними активами. При цьому віднесення засобів праці до малоцінних необоротних матеріальних активів необхідно законодавчо обмежити певним строком експлуатації цих об'єктів" [6, с. 312].

П(С)БО 9 "Запаси" [2] та П(С)БО 7 "Основні засоби" [3] встановлюють виключно часовий критерій для віднесення активів до малоцінних та швидкозношуваних предметів та часовий у поєднанні з вартісним для віднесення активів до малоцінних необоротних матеріальних активів. Як відомо, термін корисного використання для необоротних активів повинен перевищувати календарний рік або операційний цикл, якщо такий цикл є довшим за рік. Що стосується розподілу необоротних активів на основні й "малоцінні", тобто інші необоротні малоцінні активи, жодних офіційних критеріїв немає.

Для потреб податкового обліку Податковий кодекс України визначає конкретні умови, при яких актив визнається основним засобом, а отже не може бути МНМА.

У 2021 році відповідно до пп.14.1.138, основні засоби — матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 20000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що признаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 20000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік) [1].

У нормативних документах, що регулюють бухгалтерський облік відсутній вартісний критерій розмежування малоцінних активів на оборотні та необоротні. Саме тому підприємство має право самостійно встановлювати вартісні ознаки предметів, що входять до МШП.

На рисунку 2 для наочності наведемо сучасний алгоритм поділу активів на основні засоби, МНМА та МШП.

Аналіз наукової літератури з питань обліку малоцінних активів свідчить, що велика когорта науковців досліджує і удосконалює облікове відображення саме МШП. Так, зокрема, П.О. Куцик та Р.Р. Шумило пропонують удосконалити рахунок 22 "Малоцінні та швидкозношувані предмети", а саме відкрити субрахунок 221 "Малоцінні та швидкозношувані предмети" та 222 "Дорогоцінні та швидкозношувані предмети", перейменувавши рахунок 22 на "Швидкозношувані предмети" [7, с. 99]. В. Солюк та В. Карев мають інший погляд на зазначену проблему обліку МШП. Ми погоджуємося з пропозицією науковців ввести до чинного Плану рахунків додатковий рахунок до класу 2 "Запаси" із назвою "Дорогоцінні швидкозношувані предмети", адже до складу МШП на практиці не завжди входять лише малоцінні предмети [8].

З.-М. В. Задорожний пропонує швидкозношувані предмети поділити на три групи: дорогі, дешеві та малоцінні [9, с. 116].

Далі звернемо увагу на думки науковців щодо удосконалення облікового відображення МНМА. Шваб В.М. наголошує, що "для посилення рівня внутрішнього контролю операцій з малоцінними необоротними активами та їх підвищення їх схоронності доцільно ввести окремий субрахунок для таких активів, що перебувають у експлуатації. До субрахунку 112 "Малоцінні необоротні матеріальні активи" доцільно відкрити окремий рахунок, наприклад, 1121 "Малоцінні необоротні матеріальні активи в експлуатації" [6].

Поділ МНМА на дорогі, дешеві та малоцінні пропонує Л.Г. Семененко [10, с. 59]. Автор зазначає, що одним із шляхів зближення бухгалтерського обліку з податковими розрахунками є використання вартісної межі між основними засобами та іншими матеріальними активами, що визначається Податковим кодексом України.

Погоджуючись загалом із необхідністю поділу сучасних МНМА на дорогі, дешеві та малоцінні пропонуємо встановити межі вартісних критеріїв для кожної з груп. На нашу думку, варто активи вартістю до 25% від вартісного критерія, що визначений пп. 14.1.138 ст. 14 Податкового кодексу України, відносити до малоцінних, до дешевих — від 25% до 75%, а дорогих — більше від 75% до 100%. На сьогодні вартість таких активів складає:

- малоцінних — до 5000 грн (20000 грн x 25%);
- дешевих — від 5000 до 15000 грн (25—75% від 20000 грн);
- дорогих — від 15000 до 20000 грн (75—100% від 20000 грн).

Запропоновану класифікацію необоротних активів, які обліковуються на субрахунку 112 "Малоцінні необоротні матеріальні активи" представимо на рисунку 3.

Як відомо, амортизаційна політика щодо малоцінних активів є наступною: у бухгалтерському обліку підприємства можуть обирати з чотирьох методів амортизації (прямолінійний, виробничий, 50/50 та 100%). З метою уникнення можливостей завищення собівартості продукції ми пропонуємо застосувати для:

— малоцінних активів метод 100% (списання з балансу 100% вартості об'єкта в першому місяці його використання);

— дешевих активів метод 50/50% (списувати 50% вартості, яка амортизується у першому місяці використання об'єкта, а решту 50% — у місяці його списання (вибуття));

— дорогих активів прямолінійний метод нарахування амортизації, з визначення нульової ліквідаційної вартості.

Такий поділ МНМА та порядок їх амортизації сприятиме більш рівномірному включенню до собівартості продукції амортизаційних витрат, покращенню їх обліку за центрами витрат та відповідності в системі управлінського обліку, а як, наслідок, отримання більш якісної інформації користувачами.

На нашу думку, враховуючи необхідність поділу МНМА на дорогі, дешеві та малоцінні доцільно ввести до чинного Плану рахунків додаткові субрахунки до рахунку 11 "Інші необоротні матеріальні активи", а саме: 118 "Дешеві необоротні матеріальні активи" та 119 "Дорогі необоротні матеріальні активи". Облік малоцінних залишити на субрахунку 112 "Малоцінні необоротні матеріальні активи". Амортизацію різних груп необоротних матеріальних активів можна обліковувати на субрахунку 132 "Знос інших необоротних матері-

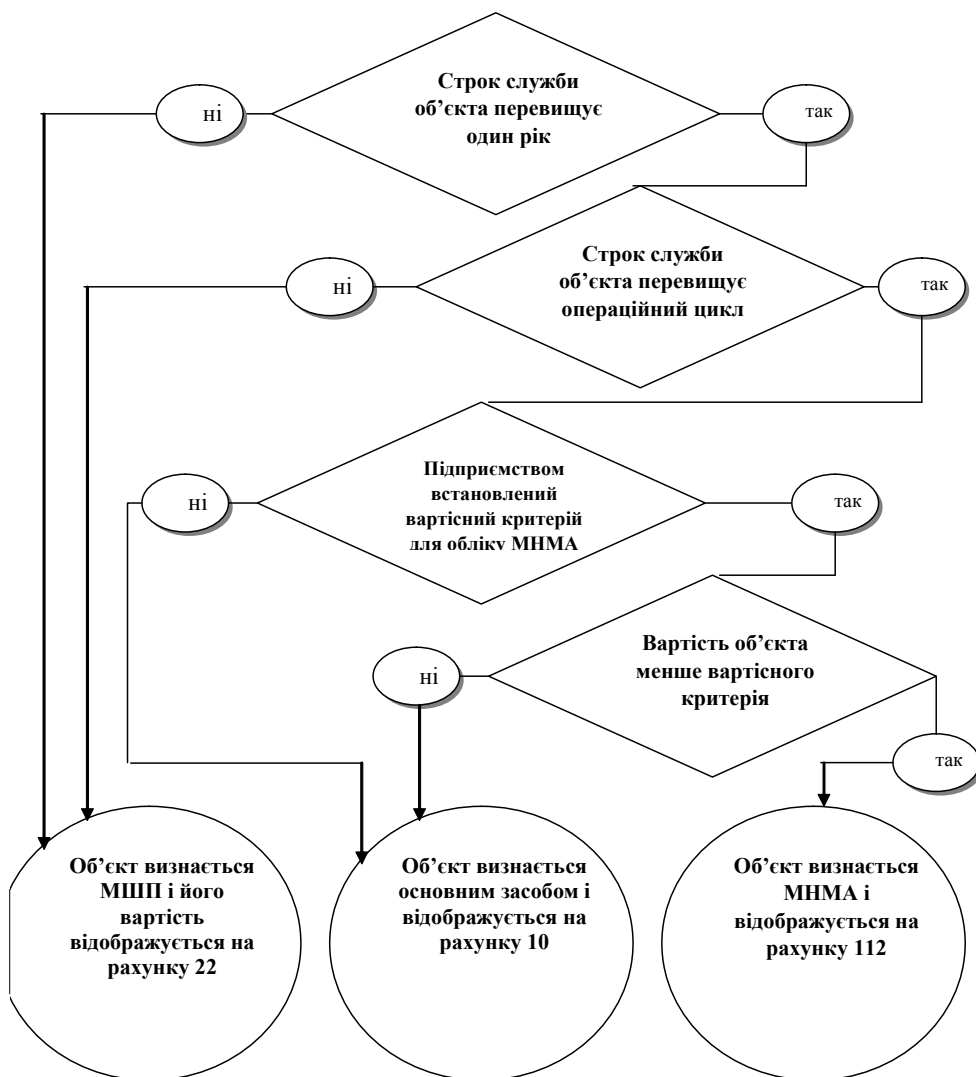

Рис. 2. Алгоритм розмежування МПП, МНМА та основних засобів

альних активів" у розрізі аналітичних рахунків наступного порядку.

Варто відмітити, що подібна деталізація аналітики в умовах автоматизації бухгалтерського обліку не ускладнить облікові процедури. Адже необхідні розрізи субрахунків та аналітичних рахунків наступних порядків фіксуються лише один раз технічним працівником. На сьогоднішній день програмні бухгалтерські продукти для кожного синтетичного рахунку дозволяють відкрити аналітичні рахунки до п'ятого порядку.

Рис. 3. Пропозиція поділу необоротних активів, які обліковуються на субрахунку 112 "Малоцінні необоротні матеріальні активи"

Наведені пропозиції підприємство має прописати в наказі про облікову політику. В документів доцільно вказати наступне коло напрямів методологічних засад формування інформації про малоцінні активи:

- методи оцінки окремо оборотних і необоротних активів;
- вартісні критерії поділу активів на основні засоби, на дорогі, дешеві та малоцінні необоротні активи;
- перелік однорідних груп за якими планується вести облік;
- перелік самостійно розроблених форм документів, як і сам факт їх розробки;
- перелік субрахунків різних порядків для обліку інших необоротних матеріальних активів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті проведених досліджень, можна зробити висновок, що методика організації обліку малоцінних активів має дискусійний характер та потребує подальшого вдосконалення. Наше дослідження дозволяє зробити такі висновки:

- 1) малоцінними активами на сьогодні вважають сукупність оборотних і необоротних активів із вартістю до 20000 грн. Вартісну межу при поділі активів на МНМА та МПП враховувати не потрібно;
- 2) рахунок 22 "Малоцінні швидкозношувані предмети" доцільно перейменувати на "Швидкозношувані предмети";
- 3) доцільно поділили сучасні МНМА на дорогі, дешеві та малоцінні. Нами запропоновано межі вартісних критеріїв для кожної з груп. На нашу думку, варто активи вартістю до 25% від вартісного критерія, що визначений пп. 14.1.138 ст. 14 Податкового кодексу України, відносити до малоцінних, до дешевих — від 25% до 75% "податкового" вартісного критерія, а дорогих — більше від 75% до 100% "податкового" вартісного критерія;
- 4) пропонуємо ввести до чинного Плану рахунків додаткові субрахунки до рахунку 11 "Інші необоротні матеріальні активи", а саме: 118 "Дешеві необоротні матеріальні активи" та 119 "Дорогі необоротні матеріальні активи". Облік малоцінних залишити на субрахунку 112 "Малоцінні необоротні матеріальні активи";
- 5) амортизацію різних груп необоротних матеріальних активів можна обліковувати на субрахунок 132 "Знос інших необоротних матеріальних активів" у розрізі аналітичних рахунків наступного порядку;
- 6) у Наказі про облікову політику підприємства щодо малоцінних активи доцільно зазначити:
 - методи оцінки окремо оборотних і необоротних активів;
 - вартісні критерії поділу активів на основні засоби, на дорогі, дешеві та малоцінні необоротні активи;
 - перелік однорідних груп за якими планується вести облік;
 - перелік самостійно розроблених форм документів, як і сам факт їх розробки;
 - перелік субрахунків різних порядків для обліку інших необоротних матеріальних активів.

Вказані пропозиції щодо удосконалення обліку малоцінних активів сприятимуть покращенню якості облікової інформації, яку використовують власники, інвестори, менеджмент та інші користувачі.

Література:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси": наказ Міністерства фінансів України від 20.10.99 р. № 246. зі URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#Text>

3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби": наказ Міністерства фінансів України від 27.04.00 р. № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text>

4. Онищенко В. Малоцінні та швидкозношувані предмети. URL: <https://www.golovbukh.ua/article/7581-malotsnn-shvidkoznoshuvan-predmeti-mshp>

5. Кесарчук Г. С. Облік МПП: актуальні проблеми та шляхи вдосконалення. Науковий вісник Ужгородського університету. 2014. Вип. 1. С. 223—227. Сер. "Економіка".

6. Шваб В.М. Проблеми обліку малоцінних необоротних матеріальних активів і малоцінних та швидкозношуваних предметів. Вісник ЖНАЕУ. 2010. № 1. С. 310—315.

7. Куцик П.О., Шумило Р.Р. Визначення економічної суті швидкозношуваних та малоцінних необоротних предметів як передумова раціональної організації їх обліку і контролю. Економічний аналіз. 2010. № 6. С. 99—102.

8. Сопко В., Карев В. Деякі питання термінології та класифікації засобів праці. Бухгалтерський облік і аудит. 2006. № 3. С. 11—15.

9. Задорожний З. В. Проблемні питання якості інформації бухгалтерського і управлінського обліку малоцінних активів. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2018. Вип. 1. С. 115—124.

10. Задорожний З.-М.В., Семеген Л.Г., Богуцька Л.Т. Актуальні питання облікової політики підприємств щодо необоротних активів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. 237 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 20 June 2021).

2. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Regulation (standard) of accounting 9 "Stocks", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#Text> (Accessed 20 June 2021).

3. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "Regulation (standard) of accounting 7 "Fixed Assets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text> (Accessed 20 June 2021).

4. Onyschenko, V. (2021), "Low-value and perishable items", available at: <https://www.golovbukh.ua/article/7581-malotsnn-shvidkoznoshuvan-predmeti-mshp> (Accessed 20 June 2021).

5. Kesarchuk, G. (2014), "Accounting for IBE: current issues and ways to improve", *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu*, vol. 1, pp. 223—227.

6. Schwab, V. (2010) "Problems of accounting for low-value non-current tangible assets and low-value and perishable items", *Visnyk ZHNAEU*, vol. 1, pp. 310—315.

7. Kutsyk, P.O. and Shumylo, R. R. (2010), "Determination of the economic essence of perishable and low-value non-current items as a prerequisite for the rational organization of their accounting and control", *Ekonomichnyy analiz*, vol. 6, pp. 99—102.

8. Sopko, V. and Karev, V. (2006), "Some issues of terminology and classification of means of labor", *Oblik ta audyt*, vol. 3, pp. 11—15.

9. Zadorozhny, Z.-M. V. (2018), "Problematic issues of information quality of accounting and management accounting of low-value assets", *Visnyk Ternopil'skoho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, vol. 1, pp. 115—124.

10. Zadorozhny, Z.-M. V. Semegen, L.G and Bogutska, L.T. (2012), Aktual'ni pytannya oblikovoyi polityky pidpryyemstv shchodo neoborotnykh aktyviv [Actual questions of accounting policy of enterprises concerning non-current assets], TNEU, Ternopil, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2021 р.

Н. В. Павленко,

к. е. н., доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін,

Харківський національний університет внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-7460-7380

С. М. Виганяйло,

к. е. н., доцент кафедри соціально-економічних дисциплін,

Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-5350-0728

Н. М. Пилипенко,

к. е. н., доцент кафедри економіки та підприємництва,

Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0002-1064-389X

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.21

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

N. Pavlenko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Social
and Economic Disciplines, Kharkiv National University of Internal Affairs*

S. Vyhaniailo,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of of Socio-Economic Disciplines,
Kharkiv National University of Internal Affairs Sumy Branch*

N. Pylypenko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics
and Entrepreneurship, Sumy National Agrarian University*

UNSHADOWING OF UKRAINE'S ECONOMY AS A FACTOR OF ECONOMIC ADVANCE

Деструктивним чинником для сучасної економіки залишається існування значної частки неформального сектору, функціонування якого унеможлиблює стійке економічне зростання. Механізми та інструменти боротьби з тіньовою економікою і причинами її виникнення, стратегія та тактика дій щодо зниження руйнівного впливу з боку нелегальної економічної діяльності, а також дієві методи унеможливлення розвитку тіньового бізнесу в сукупності утворюють сучасну політику детінізації економіки. В умовах глобального загострення кризових явищ, які стали наслідками пандемії Covid-19, доцільним є не лише прогнозування тенденцій та закономірностей трансформації вітчизняного бізнес-середовища, а і пропозиція комплексу актуальних заходів щодо розвитку офіційної економіки і викорінення причин тіньової.

Відповідно, наукова стаття є оригінальним дослідженням сутності детінізації економіки як мультикомпонентного процесу створення умов, необхідних для стійкого економічного зростання України.

Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення, а також табличного і графічного моделювання.

У ході дослідження було детерміновано поняття "детінізації економіки", визначено важливість процесу детінізації на шляху економічного зростання. Авторами було узагальнено, що масштаби тіньового сектору в Україні залишаються значними, це може стати серйозною загрозою для сталого соціально-економічного розвитку. З метою детінізації економіки було запропоновано ряд заходів, які зменшуватимуть частку тіньового сектору та стимулюватимуть економічне зростання України, зокрема підвищення рівня захисту прав власності, вдосконалення судової системи країни з метою збільшення довіри населення і інвесторів, зниження рівня корупції в країні, а також вирішення проблеми із наявністю непідконтрольних українському Уряду територій, яка збільшує потенційні можливості для застосування схем контрабанди товарами.

The informal sector covers the major part of the economy. The size of domestic underground sector seriously distorts the efficient working of national economic; so, shadow sector has consistently proven to be counterproductive and have a negative impact on the Ukrainian businesses and economic growth our country. Modern unshadowing policy is a blend of the economic mechanisms and instruments for the fight to shadow economy and the reasons behind that particular problem, strategy and tactics in the fight against pernicious influence of shadow economic activities and significant means of preventing and eradicating the shadow business. So, in today's rapidly changing world and in crisis, in particular, Covid-19 pandemic environments, one of Ukraine's priority tasks is not only the outlining trends and future developments related to modern market environment, but also the propose a complex range of measures to promotion economic growth and eliminate the causes of shadow economy.

So, the article is devoted to the analysis of the essence and impact of the economy unshadowing as a multifaceted process required to sustained economic growth and sustainable development of Ukraine.

Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization, graphic and tabular modeling are the research methods which were used in the article.

In this science paper the concept of "economy unshadowing", importance strengthening the formal sector of the economy and necessity of the fight against pernicious influence of shadow economic are analyzed by authors. This article definition that the scale of shadow economy in Ukraine is considerable. It can be serious obstacles to sustainable social and economic development. A range of effective measures against non-observed economy, methods of economy unshadowing and practices aimed at creating an environment conducive to economic growth and development were was provided by authors. Firstly, Ukraine's economy needs to improve the level of rights property protection. Secondly, it must be to improve the judicial system, with a view to dispensing real justice, thus responding to the expectations of the population, entrepreneurship entities and investors. Next measure is significant reductions in the level of corruption and bureaucracy, which seriously hinder development of national economy. An additional factor of economy unshadowing is addressing the issue of the availability of presence of territories beyond the control of the Ukrainian Government.

Ключові слова: детінізація економіки, економічне зростання, соціально-економічний розвиток, тіньова економіка, легалізація, неформальний сектор, національна економіка.

Key words: economy unshadowing, economic growth, social and economic development, shadow economy, legalization, informal sector, national economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах кризи, яка отримала глобальний безпрецедентний характер, вибір вдалих інструментів детінізації із числа альтернативних є складним, оскільки карантинні обмеження, постпандемічні тенденції та зниження можливостей соціальної взаємодії є складними викликами для держави. Вітчизняний бізнес-сектор вимушений шукати нові шляхи збереження прибутків та зниження видатків, а тому значна частка суб'єктів підприємництва визнала перехід у неформальний сектор господарювання найбільш вдалим шляхом підтримки рівня рентабельності виробничо-господарської та комерційної діяльності. Для мінливої економіки України такі тенденції не лише унеможливили економічне зростання, а і стали деструктивними, особливо враховуючи відсутність дієвих регуляторних механізмів та досвіду державного управління соціально-економічними процесами в умовах пандемії.

Отже, детінізація економіки — складний мультикомпонентний процес, що передбачає використання сукупності специфічних методів боротьби із тіньовим сектором, вибір яких залежить від рівня тінізації, особливостей організації виробничо-господарського сектору, нормативно-правового і інституційного середовища, а також причин виникнення тіньової економіки. В контексті стабілізації функціонування ринку, зниження незаконної підприємницької діяльності та забезпечення сталого економічного зростання держави процес детінізації економіки має стати основним вектором сучасної регуляторної політики, зокрема на етапі управління постпандемічними наслідками.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням детінізації економіки, проблемам значної тінізації та перманентного збільшення масштабів неофіційного сектору господарювання, а також методам, інструментам та підходам детінізації бізнес-процесів у контексті забезпечення економічного зростання присвячено праці багатьох науковців, зокрема таких: З.С. Варналій, А.В. Герасименко [1], І.І. Мазур [2], С.С. Чернявський, В.А. Некрасов [3], І.В. Мордас [4], Ю.Г. Власенко, Т.О. Власенко [5], А. Базиліук, В.А. Предборський, О.В. Тихонова, В.В. Фещук [1] та ін. З.С. Варналій визначив, що детінізація як процес легалізації тіньових капіталів забезпечить не лише економічне зростання, а і "сприятиме збільшенню національного інвестиційного потенціалу, рівня його реалізації, забезпечить позитивний ефект для бюджетної сфери, довгострокову стабільність і зорієнтованість національної економіки на стратегічний розвиток, зміцнення економічної безпеки держави" [1, с. 68]. І.І. Мазур досліджує причини та соціально-економічну природу тіньової економіки; науковцем було запропоновано основний напрям детінізації — це створення сприятливих умов для підприємництва, в яких існування корупції стане невигідним [2, с. 18]. С.С. Чернявський та В.А. Некрасов досліджують злочини, що зачіпають фінансові інтереси держави та дестимують економічне зростання. Науковцями було запропоновано комплекс стратегічних заходів щодо боротьби з фінансовими (податковими) злочинами в контексті детінізації економіки [3, с. 17]. І.В. Мордас зазначив, що стратегія і тактика детінізації

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

повинна корелюватися з реальними структурними і інституційними перетвореннями в країні [4, с. 103].

Теоретичні основи тіньової економічної діяльності, а також методичні аспекти детінізації в контексті забезпечення сталого економічного зростання розглядають у своїх працях такі зарубіжні вчені: Д. Блейдс, Г. Гроссман, Р. Гутманн, Е. де Сото, В. Танзі, Е. Фейг, Ф. Шнайдер та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІЩЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У контексті подолання постпандемічних наслідків та стимулювання економічного зростання держави важливим є застосування ефективних методів управління бізнес-процесами. Державний менеджмент, зокрема політика у сфері детінізації і легалізації економіки, безпосередньо впливає на результати діяльності суб'єктів виробничо-господарського сектору. Враховуючи безпрецедентний характер кризи, яка виникла внаслідок пандемії Covid-19, актуальність методів, інструментів, стратегій та тактики детінізації необхідно перманентно досліджувати та оновлювати їх відповідно до тих мінливих умов, що склались на теренах посткризового ринкового середовища.

ЗАГАЛЬНОНАУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ СТАТТІ

Метою написання наукової статті є аналіз категорії "детінізація економіки", а також дослідження значення окресленого процесу в контексті створення оптимального середовища для стійкого економічного зростання України. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження було сформовано та вирішено важливі наукові та практичні завдання, зокрема:

— охарактеризувати сутність категорії "детінізація економіки" як фактору, який безпосередньо впливає на економічне зростання держави;

— проаналізувати динаміку тінізації економіки України;

— визначити перспективні методи і шляхи детінізації вітчизняної економіки в контексті створення умов для сталого економічного зростання України.

Характерною особливістю економічного середовища є наявність частини економіки, яка залишається поза державним менеджментом і не має відображення у офіційних статистично-аналітичних даних чи макроекономічних показниках соціально-економічного розвитку країни. Саме така частка формує неформальний бізнес-сектор — тіньову економіку держави. В умовах значної потреба у формуванні дієвого механізму публічного управління підприємництвом, а також визначенні пріоритетних напрямів державного регулювання і моніторингу діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Таким чином було доведено важливість та необхідність здійснення детінізації економіки. З метою детермінування сутності окресленого процесу доцільним є дослідження природи та передумов виникнення тіньового сектору, оскільки значний управлінський потенціал органів публічного управління в контексті реалізації політики детінізації спрямовується саме на протидію нелегальному бізнесу.

Концептуалізація поняття "тіньової економіки" нараховує безліч підходів до трактування його сутності, зокрема економіко-статистичний, правовий, фіскальний, інституційний, кримінологічний, кібернетичний, соціологічний та моральний (рис. 1).

Таким чином, тіньовий сектор можна визначити як симбіоз економіко-правових, фінансових і інституційних відносин, які мають різну природу і передумови виникнення, мотиви та цілі. Відповідно, вплив тіньової економіки на динаміку економічного зростання держави залежить від рівня нехтування суб'єктами підприємництва чинними правовими нормами, а також закономірностями і правилами функціонування конкурентного середовища. На основі цього твердження можна визначити, що інструменти та механізми детінізації напрямку залежить від рівня нелегальності та масштабів тіньової діяльності. В свою чергу поняття "детінізація економіки" доцільно детермінувати як:

— з одного боку, комплекс регуляторних дій держави в особі органів виконавчої влади, яка спрямована на викоринення причин тіньового сектору та/або

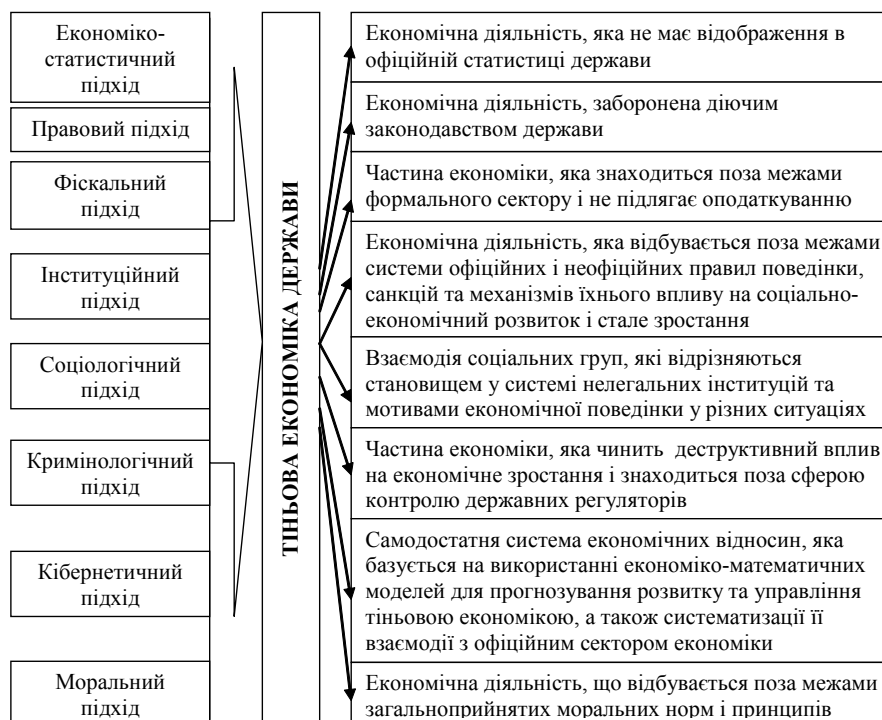

Рис. 1. Концептуалізація поняття "тіньової економіки" із використанням різних підходів до визначення

Джерело: складено авторами за даними [6—8].

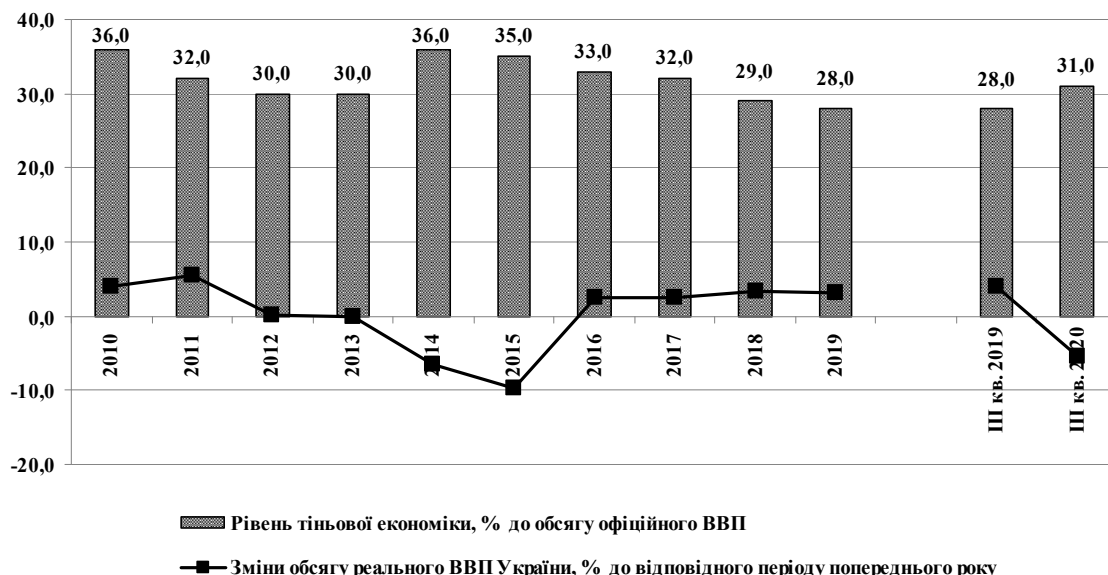

Рис. 2. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП

Джерело: складено авторами за даними [11, с. 2].

на розбудову сприятливого інституційного середовища;

— з іншого боку, процес зниження рівня тінізації економіки, внаслідок раціональної державної політики, зокрема публічного управління та моніторингу [9, с. 69].

На основі узагальнення поняття "тіньової економіки" як негативного та руйнівного явища можна ствердити, що найбільш вдалим тлумаченням детінізації є визначення І. Мазур — це "процес комплексного поєднання адміністративно-обмежувальних заходів щодо кримінальної частини тіньової економіки із стимулюючими економічними заходами в легальній економіці з метою виведення прихованої економічної діяльності некримінального походження в легальне русло та офіційного обліку неформальної її частини" [10, с. 295].

Рівень тінізації економіки в Україні є високим, що є наслідком нераціональної, а також низькоєфективної політики детінізації. Проте події 2020 та 2021 років стали справжніми викликами для вітчизняної економіки.

Кризові явища, спричинені пандемією Covid-19 та значними обмеженнями соціальної взаємодії, створили середовища для динамічного росту тіньового сектору економіки. Так, за результатами III кварталу 2020 року було зафіксовано показник тінізації економіки України у розмірі 31,0% від обсягу офіційного ВВП, що на 3,0 в.п. більше, ніж показник відповідного періоду 2019 року (рис. 2).

Розрахунок рівня тінізації економіки в Україні здійснюється із використанням чотирьох методів: методу збитковості підприємств; методу "витрати населення — роздрібний товарооборот і послуги"; електричного методу та монетарного методу.

Економічна криза 2020/2021 рр. бере свій початок із загострення пандемії та значного обмеження соціальної взаємодії. Оскільки така ситуація є безпрецедентною як для вітчизняної економіки, так і для глобальної, існує певний дисонанс між оцінками тінізації, розрахованими за різними методами. Найгірше значення має

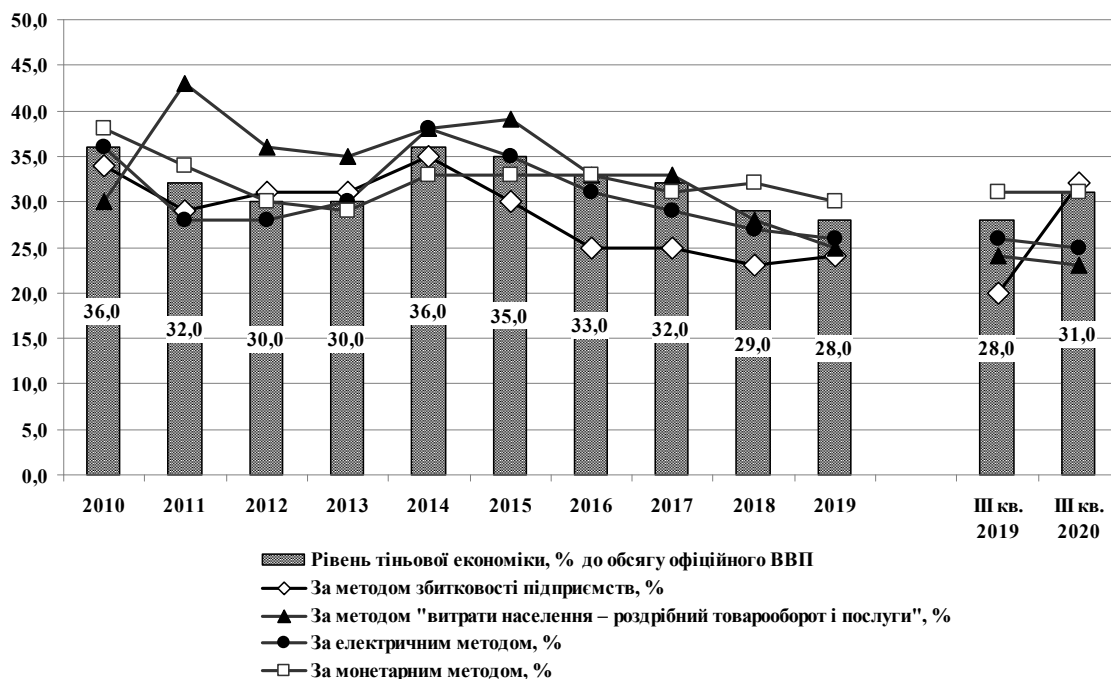

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: складено авторами за даними [11, с. 4].

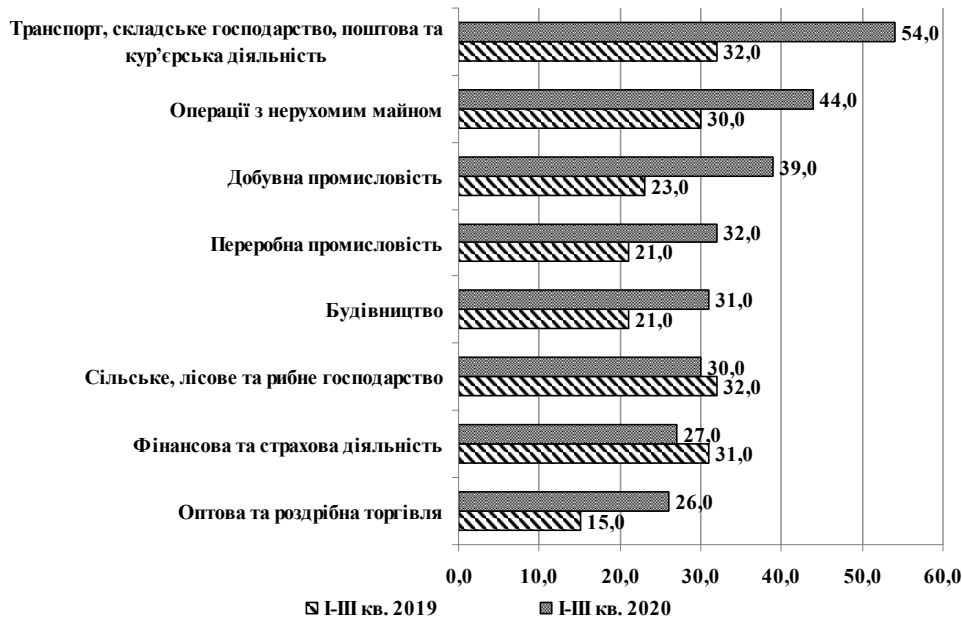

Рис. 4. Динаміка рівня тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: складено авторами за даними [11, с. 6].

показник, визначений із використанням методу збитковості підприємств; цей метод розрахунку зафіксував збільшення рівня тіньового сектору у 2020 році у порівнянні із відповідним періодом 2019 року на 12,0 в.п. (до 32,0 % від обсягу офіційного ВВП). Така оцінка є обумовленою об'єктивним погіршенням фінансового стану господарюючих суб'єктів внаслідок дестимулювання ділової активності на тлі дії протиепідемічних заходів і обмежень. Протилежні результати оцінки тіньової економіки були отримані в ході використання методу розрахунку "витрати населення — роздрібний товарооборот і послуги" та електричного методу — зниження тінізації на 1,0 в.п. у 2020 році у порівнянні із відповідним періодом 2019 року (до 23,0% та 25,0% від обсягу офіційного ВВП відповідно). Монетарний метод засвідчив сталість у динаміці рівня тінізації — 31,0% від обсягу офіційного ВВП (31,0% від обсягу офіційного ВВП) (рис. 3).

Таким чином, значний ріст рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, є цілком виправданим і очікуваним. Значення показника у розмірі 32,0% від офіційного рівня ВВП України обумовлено об'єктивним погіршенням фінансового стану господарюючих суб'єктів внаслідок дестимулювання ділової активності на тлі дії протиепідемічних заходів і обмежень.

Щодо галузевої тінізації, аналіз рівня якої є досить важливим в контексті занепаду економічного зростання України, то найбільша частка тіньового сектору за результатами III кварталів 2020 року характерна для ВЕД "Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність" — 54,0%, що на 22,0 в.п. більше, ніж за відповідний період 2019 року; найбільша частка тіньового сектору характерна для ВЕД "Оптова та роздрібна торгівля" — 26,0%, проте цей показник у 2019 році був нижчим на 11,0 в. п. — 15,0% (рис. 4).

Глобальна криза, що виникла у наслідок поширення Covid-19, значно унеможливила ведення господарської діяльності за ВЕД "Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність", а тому перехід у тінь стало вимушеним кроком підприємців. Сьогодні країна має значні масштаби тіньового сектору саме за цим видом діяльності, проте не має стратегії детінізації, оскільки наслідки "падемічної" кризи були непередбачуваними та безпрецедентними, зокрема:

— по-перше, занепад діяльності у сфері авіаційного транспорту відбувся внаслідок значним карантинних обмежень у всьому світі;

— по-друге, в результаті проти епідемічних заходів активність залізничного та міського транспорту в межах країни стрімко впала;

— по-третє, послуги вантажних залізничних перевезень стали менш затребуваними з боку головних споживачів — аграріїв. У свою чергу активність діяльності суб'єктів сільськогосподарського сектору теж впала, оскільки відбулось скорочення врожаю основних сільськогосподарських культур;

— по-четверте, пандемія негативно вплинула на економічний розвиток та фінансову стійкість навіть високо розвинутих європейських країн, що отримало своє відображення у зниженні попиту на природний газ з боку держав-членів ЄС, а, відповідно, і на використання послуг трубопровідного транспорту.

Зазначені в роботі показники свідчать про відсутність структурованої, ефективною політики детінізації вітчизняної економіки. Оскільки господарський сектор не був готовий до глобальної кризи, то єдиним шляхом збереження прибутковості став перехід у тіньовий сектор. У свою чергу український Уряд теж не мав плану першочергових заходів для подолання кризи, в умовах необхідності обмеження соціальної взаємодії відбулось зниження економічної активності оскільки не було знайдено оптимальних антикризових механізмів управління економічними процесами.

Не лише постпандемічні наслідки унеможливають економічне зростання. На основі показників рівня тіньового сектору Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України було визначено чотири ключові проблеми на шляху детінізації вітчизняної економіки, а саме:

- 1) високий рівень корупції;
- 2) недосконалість судової системи країни;
- 3) низький рівень ефективності механізмів захисту прав власності;
- 4) наявність невідконтрольних українському Уряду територій, що породжує контрабанду та нелегальні виробничо-господарські процеси.

Окреслені аспекти формують серйозні перешкоди для вітчизняних підприємців. І навіть оновлення концепції публічного управління та реалізація реформи децентралізації не забезпечили формування того середовища, яке необхідно для детінізації та легалізації економіки України.

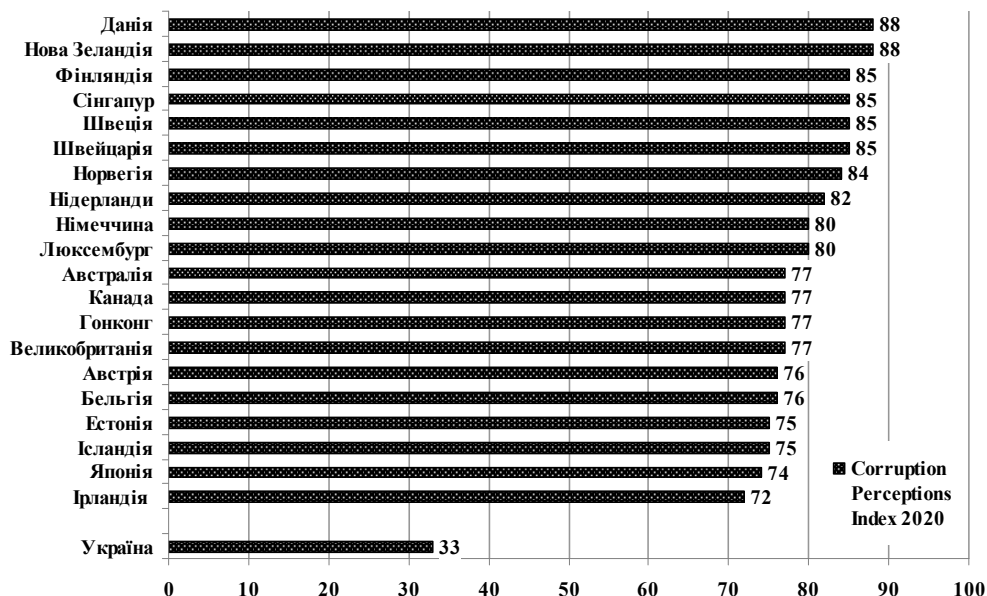

Рис. 5. Топ-20 країн рейтингу Corruption Perceptions Index 2020 та позиція України відносно лідерів

Джерело: складено авторами за даними [12].

На нашу думку, першочерговим завданням в контексті детінізації економіки та сприяння економічному зростанню держави є зниження корумпованості суб'єктів господарського сектору. За даними рейтингу Corruption Perceptions Index 2020 (за яким 0 балів свідчить про високий рівень корупції, а 100 балів — про низький рівень корупції в Україні є значний. Позиція держави у рейтингу — 117 місце серед 180 країн (126 місце серед 180 країн у рейтингу 2019 року), що відповідає оцінці корупції у 33 бали [12]. Показник у 33 бали також отримали такі держави, як Єгипет, Есватіні, Непал, Сьєрра-Леоне, Замбія (рис. 5).

Важливим є не лише викорінення самої корупції як руйнівного чинника, а формування таких обставин, в якій корупція стане невігідною чи недоречною. Досягнення бажаного результату можливе за умови використання таких способів детінізації економіки:

1) створення сучасного інституційного середовища та раціоналізація державного управління у сфері антикорупційної діяльності (зокрема, зниження тиску на антикорупційні інституції);

2) імплементація повноцінної судової реформи;

3) використання сучасних інструментів взаємодії влади, господарюючих суб'єктів і громадськості (зокрема, шляхом глобального поширення методів електронного урядування та електронного документообігу); в контексті реалізації реформи децентралізації доцільним є розвиток практики застосування електронних інструментів як методів забезпечення участі громадськості в управлінських процесах — проводити громадські слухання за допомогою відеозв'язку, надавати можливість дистанційної постановки питань напередодні засідань органів місцевого самоврядування тощо;

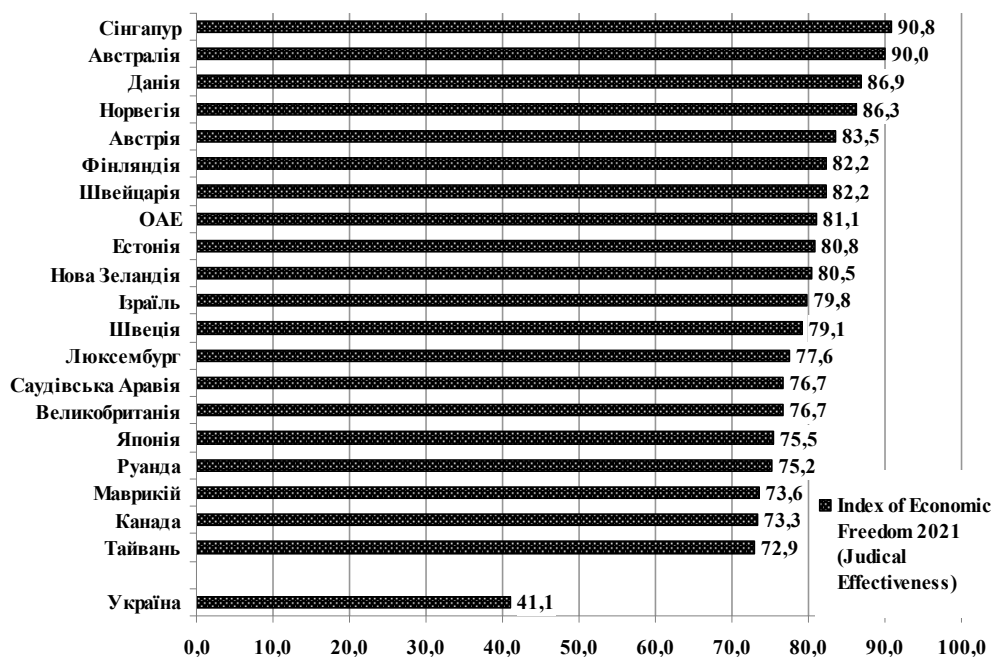

Рис. 6. Топ-20 країн рейтингу Economic Freedom Index 2021 (Judicial Effectiveness) та позиція України відносно лідерів

Джерело: складено авторами за даними [13].

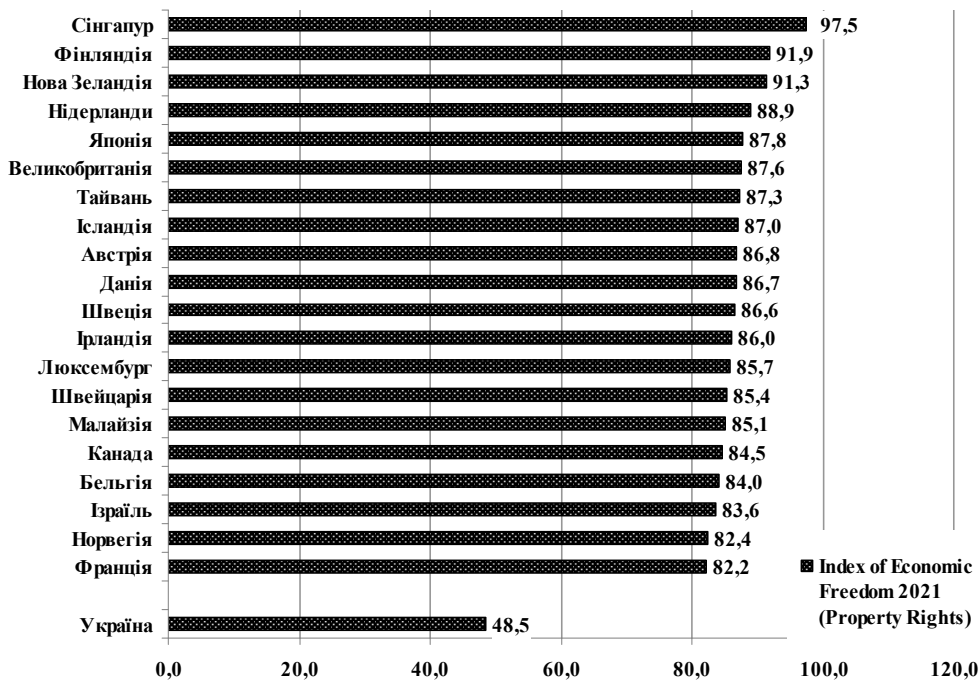

Рис. 7. Топ-20 країн рейтингу Economic Freedom Index 2021 (Property Rights) та позиція України відносно лідерів

Джерело: складено авторами за даними [13].

4) дотримання основ добросовісної конкуренції на ринку;

5) проведення перманентного аудиту та зниження ступеня секретності в секторі безпеки й оборони за такими напрямками, як статті державного бюджету, річні плани державних закупівель, інформація про проведення закупівель та укладені контракти.

Процес детінізації безпосередньо залежить не лише від динаміки зниження корупції в Україні, а і від рівня добросовісності судової системи. За даними рейтингу Economic Freedom Index 2021 (Judicial Effectiveness) [13] експерти зробили висновок про необхідність реформування судової системи України з метою підвищення ефективності її функціонування (рис. 6).

Динаміка детінізації економіки України залежить від рівня справедливості судової системи та раціональності правових інструментів впливу на бізнес. Доцільним в контексті реформування судової системи України є:

1) повернення довіри до судової влади, передусім шляхом викорінення корупційних зв'язків та практики впливів на судові рішення;

2) вдосконалення та структурування стратегії і тактики подальшої реформи судової системи;

3) узгодження кадрової політики у сфері судової діяльності із суспільними інтересами;

4) участь громадськості та міжнародних експертів в контексті забезпечення довіри до процесу реформи та її результатів;

5) вдосконалення механізму забезпечення підзвітності судової системи шляхом перманентного моніторингу добросовісності суддів і прокурорів;

6) дебюрократизація судового процесу шляхом розвитку концепції електронного суду. Наслідок таких змін — судові процедури менш формалізовані, більш зрозумілі й спрощені там, де це не погіршує гарантії судового захисту.

Наступним кроком на шляху детінізації економіки України є підвищення рівня захисту прав власності (рис. 7).

Необхідність вдосконалення порядку захисту прав власності підтверджена низькою оцінкою України у рейтингу Economic Freedom Index 2021 (Property Rights) —

48,5 балів із 100,0 [13]. У контексті детінізації необхідно вдосконалити нормативно-правове забезпечення господарської діяльності, порядок досудового/судового вирішення спорів щодо прав власності, чітко розмежувати права і обов'язки кожного із суб'єктів економічних правовідносин, а також створити середовище, яке сприятиме розвитку господарюючих суб'єктів за умови дотримання їх автономії та незалежності на ринку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, детінізація економіки — це складний, мультикомпонентний процес, який включає сукупність дій Уряду у напрямі викорінення причин тінізації та зниження частки тіншового сектору шляхом створення сприятливого середовища для легалізації бізнесу.

Детінізація економіки є важливим чинником не лише виходу із кризи, а і фактором сталого економічного зростання держави. Особливо актуальним процес детінізації є в умовах інтеграції України в Європейський Союз, члени-держави якого мають значно вищі показники розвитку економіки. Лише комплексна протидія проаналізованим у роботі перешкодам (зокрема, високому рівню корупції, проблемам судової системи, низькому рівню захисту прав власності, а також питанню відсутності територіальної цілісності держави) дозволить забезпечити детінізацію економіки України та створити умови, необхідні для сталого економічного зростання.

Література:

1. Тіншова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналіт. огляд / упоряд.: С.С. Чернявський, В.А. Некрасов, А.В. Титко та ін. — Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
2. Мазур І.І., Шишак А. Соціально-економічна природа тіншової економіки та причини її розвитку в підприємстві. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2017. № 1 (190). С. 13—20.
3. Чернявський С.С., Некрасов В.А. Питання протидії злочинам, що стосуються фінансових інтересів України та Європейського Союзу. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 3 (108). С. 11—23.

4. Мордас І.В. Детінізація економіки як чинник забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2014. № 2 (10). С. 98—103.

5. Власенко Ю.Г., Власенко Т.О. Тіньова економіка як негативний фактор на шляху до економічного зростання України. *Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка"*. 2021. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/105.pdf (дата звернення 14.06.2021)

6. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2006. 329 с.

7. Ангелко І.В. Тіньова діяльність у господарській системі України: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2014. 232 с.

8. Награда В.І. Тіньові економічні практики в системі соціальних ризиків. *Укр. соціум*. 2013. № 3. С. 126—137.

9. Пірникоза П.В. Теоретична сутність економічної категорії "детінізація економіки". *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27. № 4. С. 65—74.

10. Мазур І.І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2007.

11. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2020 року: аналітична записка / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Київ, 2021. 12 с.

12. Corruption Perceptions Index 2020: Global Score / Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl> (дата звернення 14.06.2021).

13. Miller T., Kim A., Roberts J. Highlights of the 2021 Index of Economic Freedom, 2021. URL: <https://www.heritage.org/index/download> дата звернення 14.06.2021).

References:

1. Chernjavs'kyj, S. S. Nekrasov, V. A. Tytko, A. V. et al. (2017), *Tin'ova ekonomika v Ukraїni: stan, tendencii, shljahy podolannja: analit. ogljad* [Shadow economy in Ukraine: state, tendencies, ways of overcoming], *Nac. akad. vnutr. sprav, Kyiv, Ukraine* [in Ukrainian].

2. Mazur, I. I. Shyshak, A. (2017), "Socio-economic nature of shadow economy and causes of its development in entrepreneurship", *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 1 (190), pp. 13—20 [in Ukrainian].

3. Cherniavskiy, S. S. Nekrasov, V. A. (2018), "Questionnaire for Crime on the Financial Interests of Ukraine and the European Union", *Naukovyj visnyk Nacional'noi akademii' vnutrishnih sprav*, vol. 3 (108), pp. 11—23 [in Ukrainian].

4. Mordas, I. V. (2014), "De-shadowing of the economy as a factor in ensuring the economic security of the state", *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, vol. 2(10), pp. 98—103 [in Ukrainian].

5. Vlasenko, Ju. G. Vlasenko, T. O. (2021), "The shadow economy as a negative factor on the way to economic growth of Ukraine", *Elektronne nauкове fahove vydannja "Efektivna ekonomika"*, [Online], vol. 2, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/105.pdf (Accessed 14 June 2021) [in Ukrainian].

6. Mazur, I. I. (2006), *Detinizatsiya ekonomiky Ukrayiny: teoriya ta praktyka* [De-shadowing of Ukraine's economy: theory and practice], *Kyyiv's'kyu universytet, Kyiv, Ukraine* [in Ukrainian].

7. Anhelko, I. V. (2014), *Tin'ova diyal'nist' u hospodars'kiy systemi Ukrayiny* [Shadow activity in the economic system of Ukraine], *Posvit, Drohobych, Ukraine* [in Ukraine].

8. Nahrada, V. I. (2013), "Shadow economic practices in the system of social risks", *Ukr. Sotsium*, vol. 3, pp. 126—137 [in Ukrainian].

9. Pirnykoza, P. V. (2017), "The theoretical essence of the economic category "de-shadowing of the economy"", *Ekonomichnyj analiz*, t. 27, vol. 4, pp. 65—74 [in Ukrainian].

10. Mazur, I. I. (2007), "De-shadowing of the economy in transformational societies", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economic theory and history of economic thought, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine* [in Ukrainian].

11. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2021), "Zagal'ni tendencii' tin'ovoi' ekonomiky v Ukraїni u sichni-veresni 2020 roku: analitichna zapyska" [General trends of the shadow economy in Ukraine in January-September 2020], *Kyiv, Ukraine* [in Ukrainian].

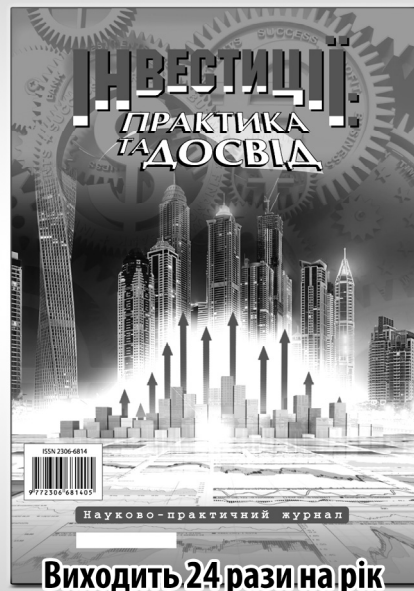
12. Transparency International (2021), *Corruption Perceptions Index 2020: Global Score*, [Online], available at: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl> (Accessed 14 June 2021).

13. Miller, T., Kim, A., Roberts, J. (2021), *Highlights of the 2021 Index of Economic Freedom*, [Online], available at: <https://www.heritage.org/index/download> (Accessed 14 June 2021).

Стаття надійшла до редакції 02.07.2021 р.

ІНВЕСТИЦІЇ. ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

О. В. Полтавська,
к. е. н., доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5285-4302

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.29

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МАРКЕТИНГОВІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО І РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

O. Poltavska,
PhD in Economics, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

MAIN TRENDS AND MARKETING FACTORS OF HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS ENTERPRISES

У статті уточнено класифікацію основних екзогенних і ендогенних змінних, які впливають на розвиток суб'єктів готельного і ресторанного бізнесу. Виявлено важливу роль індустрії туризму в соціально-економічному розвитку територіально-господарських утворень України. Розкрито нестійкість ряду показників розвитку суб'єктів готельного і ресторанного бізнесу, а саме: кількість відпочиваючих, експорт туристичних послуг, обсяг реалізації послуг на одного туриста, інвестиції в основний капітал, рентабельність операційної діяльності, прибуток за один ліжко-день. За підсумками аналізу запропоновано шляхи вирішення проблем розвитку підприємств готельного і ресторанного бізнесу в Україні. Наведені пропозиції дозволять вирішити проблемні завдання щодо активізації ролі суб'єктів готельного і ресторанного бізнесу та сталого розвитку територіальних утворень.

The article clarifies the classification of the main exogenous and endogenous variables that affect the development of hotel and restaurant business. The important role of the tourism industry in the socio-economic development of territorial and economic entities of Ukraine is revealed. The instability of a number of indicators such as: the number of vacationers, the export of tourist services, the volume of sales of services per tourist, investment in fixed assets, profitability of operating activities, profit per bed-day. Based on the results of the analysis, ways to solve the problems of development of hotel and restaurant business enterprises in Ukraine are proposed.

Thus, the article emphasizes the importance of the tourism industry in the socio-economic development of territorial and economic entities of Ukraine. Based on the results of the analysis, ways to solve the problems of development of hotel and restaurant business enterprises in Ukraine are proposed, namely: to strengthen the role of the Ministry of Economy of Ukraine in coordinating and promoting the development of foreign and domestic tourism in Ukraine; reduce the number of departmental institutions by privatizing the least profitable of them; at the expense of special meetings from tourists to carry out actions for restoration, preservation and development of tourist resources. The funds raised should be distributed on a competitive basis in order to select the most promising projects from a social, economic and environmental point of view; to strengthen propaganda activities among citizens of Ukraine and citizens of foreign countries about the possibilities of tourism in Ukraine; to create special funds aimed at intensifying underdeveloped types of tourism: sports, religious, rural, ethnic; to

stimulate investment processes in the tourism sector by providing tax benefits and state guarantees. These proposals will solve the problem of activating the role of hotel and restaurant businesses and sustainable development of territorial entities.

Ключові слова: інтернет-маркетинг, маркетинг, суб'єкти готельного і ресторанного бізнесу, розвиток, туризм, туристичні послуги, якість.

Keywords: internet marketing, marketing, hotel and restaurant business enterprises, development, tourism, tourist services, quality.

ВСТУП

Готельний і ресторанний бізнес нині є одним з найбільш розвинутих видів діяльності. У регіони України приходять міжнародні готельєри, зростає кількість маленьких приватних готелів, реконструюються старі радянські готелі і ресторани. Однак кількісне зростання далеко не завжди супроводжується одночасним підвищенням якості обслуговування і рівня сервісу.

Маркетинг послуг є відносно новим і важливим напрямом у теорії і практиці маркетингу. Властивості туристичних послуг на українському ринку значно впливають на застосування комплексу традиційного маркетингу. У свою чергу поширення Інтернету трансформує теорію і практику маркетингу туристичних послуг в Мережі.

В Україні є значні туристичні ресурси, які мають значний вплив на підприємства готельного та ресторанного бізнесу. Однак вітчизняні підприємства туризму недостатньо повно використовують можливості підвищення ефективності і обсягів продажів за допомогою інтернет-маркетингу. При цьому негативні економічні процеси, нерозвиненість інфраструктури, низький рівень маркетингової культури і чутливість до екзогенних факторів істотно знижують економічну віддачу від використання унікальних туристичних ресурсів регіонів України. Досвід використання інтернет-маркетингу підприємствами індустрії туризму в Україні залишається ще на досить не високому рівні.

Проблеми теорії і практики маркетингу та якості туристичних послуг були досліджені такими зарубіжними та вітчизняними авторами: М. Бойко, М. Босовською, Л. Бушуєвою, Р. Вудом, Х. Дейтел, Б. Джаворскім, М. Конопляніковою, Ф. Котлером, Є. Поповим, Ф. Реймондом, Л. Самойленко та іншими.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідити основні екзогенні та ендогенні фактори, які впливають на розвиток підприємств готельного і ресторанного бізнесу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Категорія "розвиток" є однією з найбільш досліджуваних у філософській думці. Протягом століть багато філософів (А. Августин, Р. Декарт, Вольтер, Ж.Ж. Руссо, І. Кант, І.Г. Гердер, Г.В. Гегель, Ф. Енгельс, К. Маркс) намагалися з'ясувати його сутність і характеристики.

Розглянемо коротко сучасні підходи до розуміння розвитку. Так, Шикеринець В.В. розуміє під розвитком особливий тип зміни: "... поняття розвитку виділяє із загальної маси змін такі, які пов'язані з оновленням системи, перетворенням в щось нове, інше" [6]. Автор продовжує: "Розвиток — процес тривалих, необоротних, поступальних змін складних системних об'єктів в досить великих інтервалах часу" [6, с. 174]. У свою чергу, Рахман М.С. робить акцент на великих відрізках часу і розуміє під розвитком "... безумовно спрямовану, необоротну зміну об'єкта: або просто від старого до нового, або від простого до складного, від нижчого рівня до вищого" [5]. Водночас В.О. Босенко стверджує, що "... розвиток як логіка руху і є по суті закон руху (в своїй дії)" [2, с. 21]. Найбільш точним є визначення, запропоноване Рахманом М.С., що і буде основою розуміння розвитку в рамках цієї статті.

Розвиток підприємств готельного і ресторанного бізнесу може бути охарактеризоване такими показниками, як кількість обслужених споживачів, кількість іноземних туристів, обсяг надходжень від обслуговування споживачів, зміна матеріально-технічної бази, обсяг внутрішніх і іноземних інвестицій на підприємствах індустрії туризму, кількість персоналу, обсяг прибутку та інші показники.

Розвиток суб'єктів готельного і ресторанного бізнесу не має лінійної спрямованості. Як відомо, для цього сектору характерна певна ступінь сезонності в залежності від виду туризму. Крім того, постійна зміна зовнішніх і внутрішніх факторів, особливо в умовах дедалі глибших процесів глобалізації та посилення конкуренції, змушують такий бізнес адекватно реагувати з метою забезпечення довгострокової конкурентної переваги і подальшої комерційної стійкості. Ряд чинників є некерованими, в той час як інші можуть знаходитися під прямим або опосередкованим контролем з боку підприємства. Розглянемо основні фактори, що впливають на показники розвитку підприємств готельного і ресторанного бізнесу.

Божидарник Т. у своїй роботі "Міжнародний туризм" відзначає наступні чинники і явища, що впливають на розвиток туризму: ринок туристичних товарів і послуг, споживачі, зовнішня економіка, держава і власники факторів виробництва. До факторів виробництва туристичного продукту автор відносить: природні і культурно-історичні ресурси, людські ресурси, капітальні ресурси [1]. У своїй класифікації автор не враховує такі явища, процеси і суб'єкти: конкуренти, поставальники, посередники, туроператори, фінансові установи, контактна аудиторія, партнери.

СОТ до основних екзогенних факторів, що впливають на розвиток туризму, відносить:

- демографічні та соціальні зміни;
- розвиток торгівлі;
- зміни в політиці, законодавчій та регулятивній сферах;
- економічні та фінансові зміни;
- стан транспортної інфраструктури і сфери інформаційного забезпечення;
- безпека подорожі.

Перелік екзогенних факторів, запропонований СОТ, є неповним і не враховує такі явища і процеси, як політична, культурна та освітня сфера.

На додаток до факторів, запропонованих СОТ, А.П. Дурович, Н.І. Кабушкін, Т.М. Сергеева відносять до зовнішніх чинників: природно-географічні, культурно-історичні, технологічні та екологічні. До внутрішніх чинників, які впливають на розвиток туризму, автори відносять матеріально-технічні фактори, які пов'язані з розвитком підприємств індустрії туризму. Окремим фактором автори виділяють сезонність. На нашу думку і думку інших авторів, матеріально-технічні фактори не є єдиними в рамках внутрішніх чинників розвитку туризму. До останніх також можна віднести комплекс маркетингу, персонал, технологічний процес надання послуги та ін.

Єфремова М.В. виділяє дві групи чинників: статичні та динамічні. До статичних автор відносить природно-кліматичні, географічні, культурно-історичні чинники; до динамічних — політичні, соціально-демографічні,

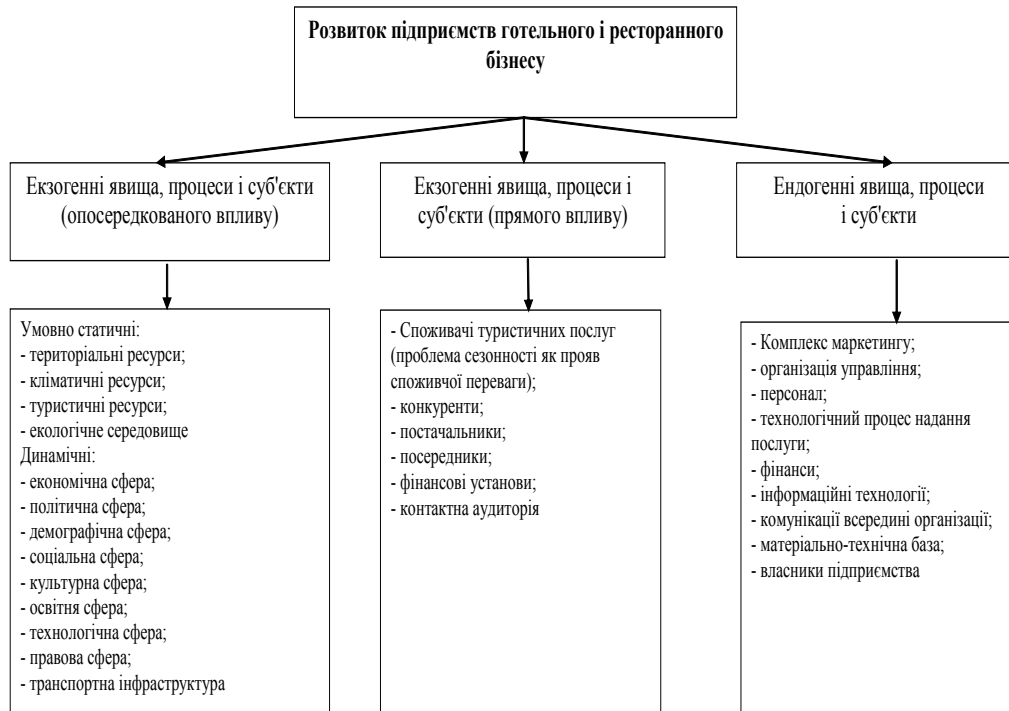

Рис. 1. Явища, процеси і суб'єкти, які впливають на розвиток підприємств готельного і ресторанного бізнесу

фінансово-економічні, матеріально-технічні. В цьому випадку хотілося б зауважити, що статичні фактори, які використовуються автором у запропонованій класифікації, є насправді умовно статичними, адже вони також мають властивість змінюватися на відносно великих відрізках часу. Так, наприклад, за останні 10—15 років відбуваються глобальні зміни клімату на планеті, а також поглиблюються процеси інтернаціоналізації, які безпосередньо впливають на культурну сферу і переоцінку історичних цінностей, що не може не відбитися на розвитку туризму в світі і його окремих регіонах.

Узагальнюючі підходи авторів, представлені вище, класифікуємо явища, процеси і суб'єкти, які впливають на розвиток підприємств індустрії туризму, а саме суб'єктів готельного і ресторанного бізнесу (рис. 1).

Як видно з рисунку, є дві основні групи явищ, процесів і суб'єктів, що впливають на розвиток підприємств готельного і ресторанного бізнесу. Екзогенні змінні знаходяться за рамками контролю окремих підприємств, що змушує останніх розробляти свої стратегії під зазначені фактори. Однак це не означає, що підприємства в цілому не можуть впливати на ряд екзогенних змінних.

Так, наприклад, інтенсивний розвиток туризму може призводити до негативних наслідків в екологічній сфері або зниження якості туристичних ресурсів. Глибока інтеграція і консолідація туристичного кластера може впливати опосередковано на правову сферу і транспортну інфраструктуру. Ендогенні змінні знаходяться під найбільшим контролем з боку окремо взятого підприємства. Саме комбінацію цих факторів організації можуть використовувати для досягнення своїх цілей на ринку. Екзогенні змінні прямого впливу істотно впливають на розвиток підприємств індустрії туризму. Водночас окремо взята організація в змозі вплинути на ряд даних змінних.

Таким чином, підприємства готельного та ресторанного бізнесу разом зі змінними, що впливають на показники їх розвитку, є системою з відповідними елементами і зв'язками між ними. Зміна одного з елементів призводить до зміни інших найбільш тісно пов'язаних елементів. Розглянемо тенденції основних показників розвитку підприємств туристичної індустрії в світі і в Україні.

У світі протягом останніх років за винятком окремих кризових періодів кількість туристів щорічно

збільшувалася і досягла в 2019 р. 1,5 мільярда чол. (рис. 2) [17, с. 1].

У 2019 р. понад половину всіх туристів в світі (52%) подорожували з метою: відпочинку, рекреації та розваг (780 млн); 24% — відвідування друзів і родичів, лікування, релігія і інше (360 млн); 16% — службових відряджень (240 млн); 8% — не визначили. Причому за період 1990—2019 рр. питома вага тих, хто приїжджає з метою відпочинку, рекреації та розваги скоротився (з 55,4% до 52%), в той час як туризм з метою відвідування друзів і родичів, лікування, релігії, а також у справах бізнесу збільшився (з 19,7% до 24% і з 13,7% до 15,7%, відповідно) [3]. Для в'їзного туризму в світі характерна явна сезонність з максимальними піками в липні і серпні [3].

Роль туризму в економіці України залишається на незначному рівні. Якщо розглядати туризм загалом (внутрішній і іноземний), то питома вага доходів від реалізації туристичних послуг у ВВП (включаючи послуги курортів) становить всього 1,6% хоча і має тенденцію до збільшення [7]. Відносно співвідношення в'їзного-виїзного туризму в Україні, то за останні 8 років воно мало позитивну динаміку. Так, у 1995 р. Україна практично була чистим імпортером туристичних послуг, то вже в 2002 р. перевищення експорту туристичних послуг над імпортом склало 52 млн дол. США. У 2019 р. питома вага України в сукупній величині світових доходів від іноземного туризму склав всього 0,3%. Позитивним явищем можна назвати збільшення витрат на туристичні послуги в загальній структурі витрат українських громадян починаючи з 2000 р., що, безсумнівно, пов'язане з економічним зростанням в Україні в цей період [7]. Однак у результаті ускладнення політичної ситуації і погіршення основних економічних показників в 2014—2020 рр. можна очікувати негативну динаміку даного показника за цей період.

Загалом для курортів України характерна ситуація наявності неадекватно високих цін при збереженні низької якості обслуговування. Аналогічний пакет послуг, пропонований на курортах Туреччини і Болгарії, коштує значно менше при більш високих показниках якості. Зазначене негативно відбивається на конкурентоспроможності вітчизняного туристичного продукту і призводить до невиправданих очікувань споживачів.

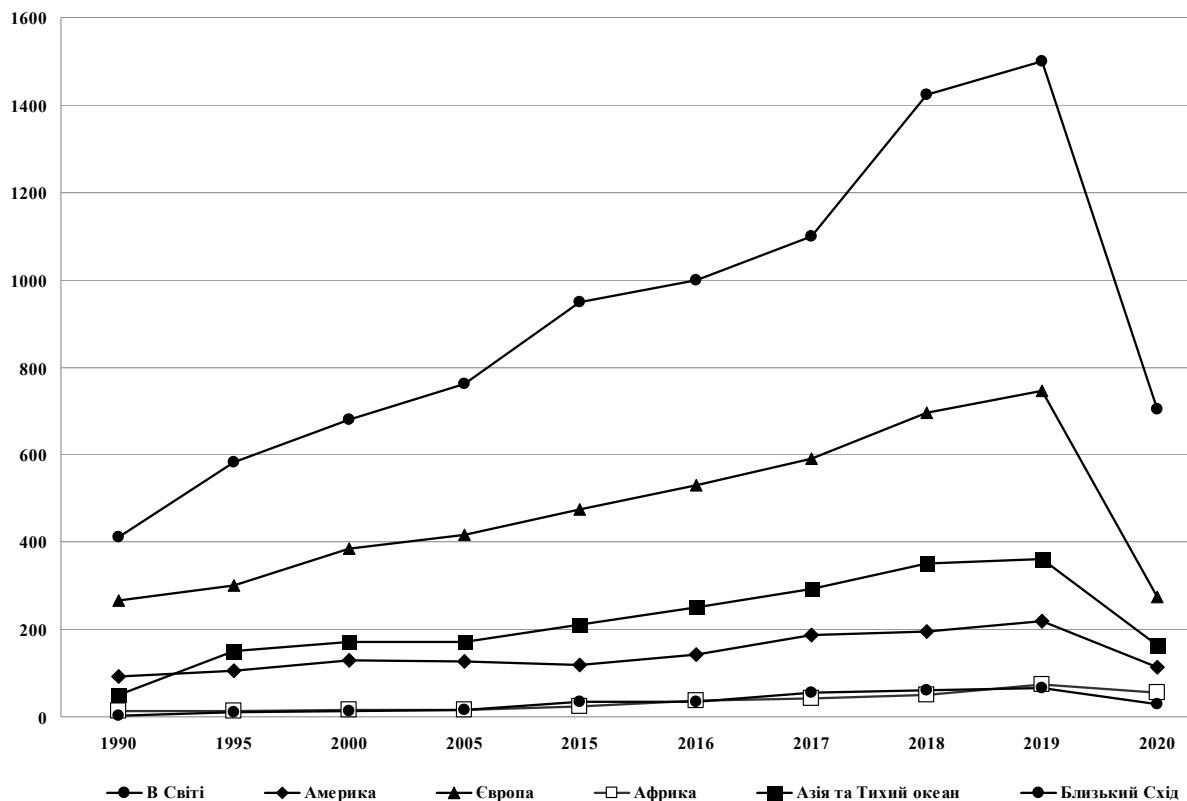

Рис. 2. Динаміка кількості іноземних туристів по регіонах світу, 1990–2020 рр., млн чол.

У 2019–2020 рр. курортно-рекреаційний і туристичний сектор України був представлений 568 оздоровчими підприємствами, в тому числі: санаторіями (20,9%), пансіонатами лікування (4%), пансіонатами відпочинку (22,7%), санаторіями-профілакторіями (0,9%), будинками відпочинку (1,2%), базами відпочинку і іншими підприємствами (50,3%) [3].

За період 2019–2020 рр. загальна кількість підприємств об'єктів розміщення збільшилася на 9,6%, а загальна кількість місць на 12,7%. Відповідно готельного господарства, то за той же період часу загальна кількість готелів знизилася з 89 до 74 (на 17%), а кількість місць збільшилася на 8,5%. За період 2019–2020 рр. середньорічна кількість найманих працівників у сфері охорони здоров'я збільшилася на 2%, а в готельному і ресторанному секторі — на 21% [3].

У той час, як вартість основних засобів підприємств сфери охорони здоров'я та готельно-ресторанного господарства постійно збільшувалася, динаміка інвестицій і рентабельності мала від'ємну динаміку. Спираючись на такі результати, можна припустити, що збільшення обсягів інвестицій в основний капітал призвело до падіння рівня рентабельності в 2017 р. готельний та ресторанний бізнес закінчив 2019 рік з негативними показниками фінансово-економічної діяльності, при зниженні сукупного обсягу інвестицій. Причому питома вага інвестицій в основний капітал з метою технічного переоснащення і реконструкції знизився з 47,7% до 35,4%, а питома вага коштів, спрямованих у нове будівництво, відповідно, збільшилась з 56,3% до 60,7% [7].

Прямі іноземні інвестиції в об'єкти розміщення туристів мають тенденцію до збільшення. Таким чином, можна констатувати розширення матеріально-технічної бази об'єктів розміщення з метою більш повного і якісного задоволення потреб туристів.

Як результат, слід зазначити, що до основних факторів, які стримують розвиток внутрішнього туризму в Україні, відносяться: низький рівень добробуту громадян, негативна демографічна сфера, відносно високі темпи інфляції, не розвинена інфраструктура, відсутність єдиної пропагандистської політики про можли-

вості туризму в Україні, недостатній обсяг інвестицій, низька якість послуг при високих рівнях цін.

До факторів, які стримують закордонний туризм, відносяться: низький рівень добробуту громадян, негативна демографічна сфера, відносно високі темпи інфляції, складності в отриманні візових документів, нелегальна міграція і наслідки, пов'язані з іміджем України за кордоном.

Слід звернути увагу, що відносно іноземного туризму, то основними причинами, що зумовлюють його недостатній розвиток в Україні є: недостатній розвиток індустрії туризму, нерозвиненість інфраструктури, мовні та культурні бар'єри за умови орієнтації на ринки далекого зарубіжжя, висока чутливість до зовнішньо- і внутрішньополітичних факторів, недостатній обсяг інвестицій, сезонність надання послуг, відомча роз'єднаність об'єктів розміщення, високі ціни при неадекватному рівні послуг, недостатнє використання інструментарію маркетингу та інформаційних технологій в маркетингу.

Зазначені фактори призводять до негативних показників економічної діяльності підприємств індустрії туризму в Україні. Для вирішення проблем розвитку туризму в Україні необхідно:

- посилити роль Міністерства економіки України в координації та сприяння розвитку іноземного і внутрішнього туризму в Україні;

- зменшити кількість відомчих установ, приватизувавши найменш рентабельні з них;

- за рахунок спеціальних зборів з туристів проводити заходи щодо відновлення, збереження і розвитку туристичних ресурсів. Зібрані кошти мають розподілятися на конкурсній основі з метою відбору найбільш перспективних проектів з соціальної, економічної та екологічної точок зору;

- посилити пропагандистську діяльність серед громадян України та громадян іноземних держав про можливість туризму в Україні;

- створити спеціальні фонди, спрямовані на активізацію нерозвинених видів туризму: спортивний, релігійний, сільський, етнічний;

— стимулювати інвестиційні процеси в туристській сфері за допомогою надання податкових пільг і державних гарантій. Розглянути можливість повернення до діяльності тільки тих територій пріоритетного розвитку, які довели свою економічну і соціальну значимість для регіону.

Відносно ендогенних факторів розвитку туризму, то в даному випадку одним з ефективних шляхів вирішення зазначених вище проблем є посилення конкурентоспроможності за допомогою використання маркетингової складової в діяльності підприємств готельного та ресторанного бізнесу. Зазначено, що маркетингова діяльність є контролюючим фактором у туризмі (на відміну від екзогенних факторів) та дає можливість виявити існуючі та потенційні потреби і сформулювати адекватну пропозицію, яка має цінність для кінцевого споживача. У зв'язку з тим, що Україна має в своєму розпорядженні привабливі рекреаційні та туристичні ресурси і географічно розташована поблизу від найбільшого у світі туристичного ринку світу — ЄС, вітчизняним туристичним підприємствам рекомендовано посилити використання маркетингу з метою освоєння ринків основних країн-імпортерів туристичних послуг, що може позитивним чином відбитися на обсягах продажів.

ВИСНОВКИ

Отже, в статті наголошено на важливості індустрії туризму в соціально-економічному розвитку територіально-господарських утворень України. За підсумками аналізу запропоновано шляхи вирішення проблем розвитку підприємств готельного і ресторанного бізнесу в Україні, а саме: посилити роль Міністерства економіки України в координації та сприяння розвитку іноземного і внутрішнього туризму в Україні; зменшити кількість відомчих установ, приватизувавши найменш рентабельні з них; за рахунок спеціальних зборів з туристів проводити заходи щодо відновлення, збереження і розвитку туристичних ресурсів. Зібрані кошти мають розподілятися на конкурсній основі з метою відбору найбільш перспективних проектів з соціальної, економічної та екологічної точок зору; посилити пропагандистську діяльність серед громадян України та громадян іноземних держав про можливість туризму в Україні; створити спеціальні фонди, спрямовані на активізацію нерозвинених видів туризму: спортивний, релігійний, сільський, етнічний; стимулювати інвестиційні процеси в туристській сфері за допомогою надання податкових пільг і державних гарантій. Розглянути можливість повернення до діяльності тільки тих територій пріоритетного розвитку, які довели свою економічну і соціальну значимість для регіону.

Наведені пропозиції дозволять вирішити проблемні завдання щодо активізації ролі підприємств готельного і ресторанного бізнесу та сталого розвитку територіальних утворень.

Література:

1. Божидарник Т. Міжнародний туризм / Т. Божидарник: підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2019. — 312 с.
2. Босенко В.А. Всеобщая теория развития. Киев, 2001. 470 с.
3. IATA COVID-19: Cost of air travel once restrictions start to lift. Brian Pearce. 5-th May 2020. URL: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/covid-19-cost-of-air-travel-once-restrictions-start-to-lift/>
4. Полтавська О.В., Босовська М.В. Моделі формування мережевих структур в туризмі. Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовт. — 1 лист. 2018 р. / [відповід. за вип.: М.Ю. Барна]. — Львів: ЛТЕУ, 2018. С. 41—43.
5. Рахман М. С. Кон'юнктурний аналіз розвитку готельної індустрії як складової туризму України. Бізнес Інформ. 2015. № 11. С. 205—211.

6. Шикеринець В.В., Великочий В.С., Дутчак О.І. Міжнародний туризм. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2015. 254 с.

7. Ukrainian Tourism Industry 2021—2024 // Tourism Market Trends, 2021 Edition. Madrid: World Tourism Organization, 2021. URL: https://www.reportlinker.com/market-report/Tourism/6226/Tourism?utm_source=adwords3&utm_medium=cpc&utm_campaign=Tourism&utm_adgroup=Tourism&gclid=CjwKCAjwieuG BhAsEiwA1Ly_nW3Wa8oZghQ1-j5107rExUpgK1FQ8tug4dMX2MtWA1B-8GE95XeOOhoC62YQAvD_BwE

References:

1. Bozhydarnyk, T. (2019) Mizhnarodnyj turyzm [International tourism], Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine.
2. Bosenko, V.A. (2001), Vseobshhaja teoriya razvitiya [General theory of development], Kyiv, Ukraine.
3. IATA (2020), "COVID-19: Cost of air travel once restrictions start to lift", 5-th May, available at: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/covid-19-cost-of-air-travel-once-restrictions-start-to-lift/> (Accessed 4 Nov 2020).
4. Poltav's'ka, O.V. and Bosov's'ka, M.V. (2018), "Models of formation of network structures in tourism", Stalyj rozvytok turyzmu na zasadakh partnerstva: osvita, nauka, praktyka: materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Sustainable development of tourism on the basis of partnership: education, science, practice: materials I International. scientific-practical conf.], LTEU, L'viv, Ukraine, 31 oct — 1 nov, pp. 41—43.
5. Rakhman, M. S. (2015), "Conjuncture analysis of the development of the hotel industry as a component of tourism in Ukraine", Biznes Inform, vol. 11, pp. 205—211.
6. Shykerynets', V. V. Velykochyj, V. S. and Dutchak, O. I. (2015), Mizhnarodnyj turyzm [International tourism], Vydavets' Kushnir H.M., Ivano-Frankivs'k, Ukraine.
7. World Tourism Organization (2021) "Ukrainian Tourism Industry 2021—2024. Tourism Market Trends", [Online], available at: https://www.reportlinker.com/market-report/Tourism/6226/Tourism?utm_source=adwords3&utm_medium=cpc&utm_campaign=Tourism&utm_adgroup=Tourism&gclid=CjwKCAjwieuG BhAsEiwA1Ly_nW3Wa8oZghQ1-j5107rExUpgK1FQ8tug4dMX2MtWA1B-8GE95XeOOhoC62YQAvD_BwE (Accessed 2 Apr 2021).

Стаття надійшла до редакції 05.07.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

*І. М. Якимчук,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту в будівництві,
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID ID: 0000-0002-9198-5188*

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.34

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

*I. Yakymchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Department of Management
in Construction, Kyiv National University of Building and Architecture*

STATE FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE AND PROSPECTIVE DIRECTIONS
OF ITS IMPROVEMENT

У статті визначено проблеми і перспективні напрями вдосконалення державного фінансового контролю в Україні з урахуванням необхідності підвищення ефективності діяльності контролюючих органів у сучасних соціально-економічних умовах розвитку України.

Зазначено, що нині державі необхідно сконцентрувати зусилля за трьома напрямками розвитку системи державного фінансового контролю: забезпечити розробку законодавчих норм, які відповідають поточному моменту і єдиної методології державного контролю; звернути увагу на розробку стандартів контролю, а також на розвиток інформаційних технологій, спрямованих на створення єдиного інформаційного простору контрольної діяльності. Сукупність запропонованих рішень дозволить підняти ефективність контрольних заходів органів фінансового контролю, знизити кількість порушень бюджетного законодавства та поліпшити загальну економічну та соціальну ситуацію в державі.

The article identifies problems and promising areas for improving public financial control in Ukraine, taking into account the need to increase the efficiency of regulatory authorities in the current socio-economic conditions of Ukraine.

The relevance of the topic of this article is that the Ukrainian state cannot function properly and develop without a clearly organized system of control over the distribution and redistribution of social product and other spheres of public life. This article considers control, on the one hand, as a specific public-legal form of activity of state bodies, and on the other — as an organizational-legal way to ensure the efficient use of resources.

The author of the article notes that the current problems of financial control are most closely related to the general problems of control activities. As part of social management, state control is implemented in the form of monitoring the activities of the controlled object, which must be consistent with orders (regulations); its overall purpose is to identify the results of the regulatory impact of the subject on the object, in determining deviations from the established control indicators and their evaluation.

The author presents arguments in favor of the fact that systematic and comprehensive control helps to ensure the scientific validity of decisions, orders and other regulations, their timely implementation. Analysis of the current situation in Ukraine allowed us to conclude that today the state needs to focus on three areas of development of public financial control: to ensure the development of legislation that corresponds to the current situation and a common methodology of public control; pay attention to the development of control standards, as well as the development of information technology aimed at creating a single information space of control activities. The set of proposed solutions will increase the effectiveness of control measures of financial control bodies, reduce the number of violations of budget legislation and improve the overall economic and social situation in the country.

Ключові слова: контроль, фінанси, напрями, вдосконалення, стандарти, методологія, інформаційні технології.

Key words: control, finance, directions, improvement, standards, methodology, information technology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На початку ХХІ ст., в умовах фінансово-економічних криз, контрольна діяльність стає однією з найважливіших функцій держави, а перевірка уповноваженими органами стану фінансової дисципліни, ефективності використання державних фінансів, стає основою для розвитку соціально-економічної сфери, для подолання корупції, для раціонального використання державних ресурсів. Виходячи із цього, фінансовий контроль є необхідним елементом державного управління і покликаний забезпечувати фінансову стабільність та створити умови для нормальної життєдіяльності суспільства.

Саме про це йдеться в Лімській декларації керівних принципів контролю, згідно з якою: "організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими засобами, оскільки таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством. Контроль — не самоціль, а невід'ємна частина системи державного регулювання" [8].

Слід зазначити, що при постійному посиленні уваги держави до контрольної діяльності, за 30 років новітньої історії в Україні сформувалася система органів державного контролю, створена відповідна нормативно-правова база, накопичений досвід практичної діяльності контрольних органів. Водночас слід визнати, що в сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни, система державного фінансового контролю потребує подальшого вдосконалення, на чому наголошують фахівці у сфері державного управління та контрольної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній науці тема державного контролю є дослідженою та опрацьованою на високому рівні наукового узагальнення. Проблемам контролю присвячені дисертаційні дослідження таких вчених: С. С. Брехов [1], І.В. Ващенко [2], В.М. Дереконь [3], І.Б. Стефанюк [14], В.Ю. Стрельцов [15] та ін.

Також питанням вдосконалення фінансового контролю присвячено статті в наукових виданнях таких авторів: В. Загорський, В. Піхоцький [4], О. Доктев [9], О. Музика-Стефанчук [10], І.Є. Труш та ін.

Ці науковці внесли суттєвий вклад у розробку теоретичних проблем контролю, дослідивши фінансовий контроль, що розвивається в умовах економічних трансформацій, визначивши його зміст, форми, розкривши проблеми контрольної діяльності та шляхи розвитку цієї сфери державного менеджменту.

Водночас частина важливих аспектів цієї сфери державного управління, які нині є актуальними у зв'язку з незадовільним станом української економіки і соціальної сфери (зокрема проблеми розвитку законодавства, методології, розподілу повноважень контрольних органів), потребують подальшого опрацювання.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення перспективних напрямів вдосконалення системи державного фінансового контролю в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні проблеми фінансового контролю найтіснішим чином пов'язані із загальною проблематикою контрольної діяльності. Як частина соціального управління державний контроль реалізується в формі спостереження за діяльністю підконтрольного об'єкта, яка має узгоджуватися із розпорядженнями (нормативами); його загальною метою є виявлення результатів регуляторного впливу суб'єкта на об'єкт, у визначенні відхилень від встановлених контрольних показників і їх оцінці.

У державно-управлінському та правовому сенсі контроль розглядається, з одного боку як специфічна публічно-правова форма діяльності державних органів, а з іншого — як організаційно-правовий спосіб забезпечення ефективного використання ресурсів.

Як наголошують вчені, наша держава не може нормально функціонувати і розвиватися без чітко організованої системи контролю за виробництвом, розподілом і перерозподілом суспільного продукту та іншими сферами суспільного життя в державі. Контроль є невід'ємним елементом надбудови суспільства, який зазнає

Рис. 1. Обсяги охоплення контролем фінансових та матеріальних ресурсів у 2017–2019 роках

Джерело: [7].

серйозних змін у процесі розвитку його політичної системи, органів державного і господарського управління, законодавчої і виконавчої влади. Ефективність роботи органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в державі значною мірою залежить від здійснення контролю за виконанням законів, рішень, розпоряджень, від належної організації їх виконання. Систематичний і всеосяжний контроль сприяє забезпеченню наукової обґрунтованості рішень, розпоряджень та інших нормативних документів, своєчасної їх реалізації. Він є необхідною умовою виявлення та усунення недоліків, у діяльності об'єктів управління та причин, що їх породжують. Контроль дисциплінує працівників апарату управління, дає можливість об'єктивно оцінювати рівень їхньої компетентності і відповідальності, сприяє поширенню позитивної практики роботи [9].

Нині система фінансового контролю є двигуном якісних змін всієї економіки країни взагалом сприяє збереженню державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильності визначення потреб у бюд-

жетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективному використанню коштів і майна [6].

Водночас у поточних умовах розвитку економічної ситуації в Україні завдання системи фінансового контролю повинні визначатися з урахуванням потреб соціально-економічного розвитку країни. Відповідно, в умовах сьогодення, завдання фінансового контролю стає виявлення внутрішніх резервів держави, які можуть бути задіяні у вирішенні питань подолання кризових явищ в економіці і в соціальній сфері. Державна статистика свідчить, що для вирішення цього завдання контролюючими органами проводиться відповідна робота.

Згідно зі Звітом про результати діяльності Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів за 2019 рік, у 2017–2019 роках органами Держаудитслужби щороку під час проведення ревізій і перевірок охоплювалось контролем у середньому 570,0 млрд грн фінансових та матеріальних ресурсів, у 2019 році під час ревізій та перевірок досліджено використання майже 895,2 млрд грн. У розрахун-

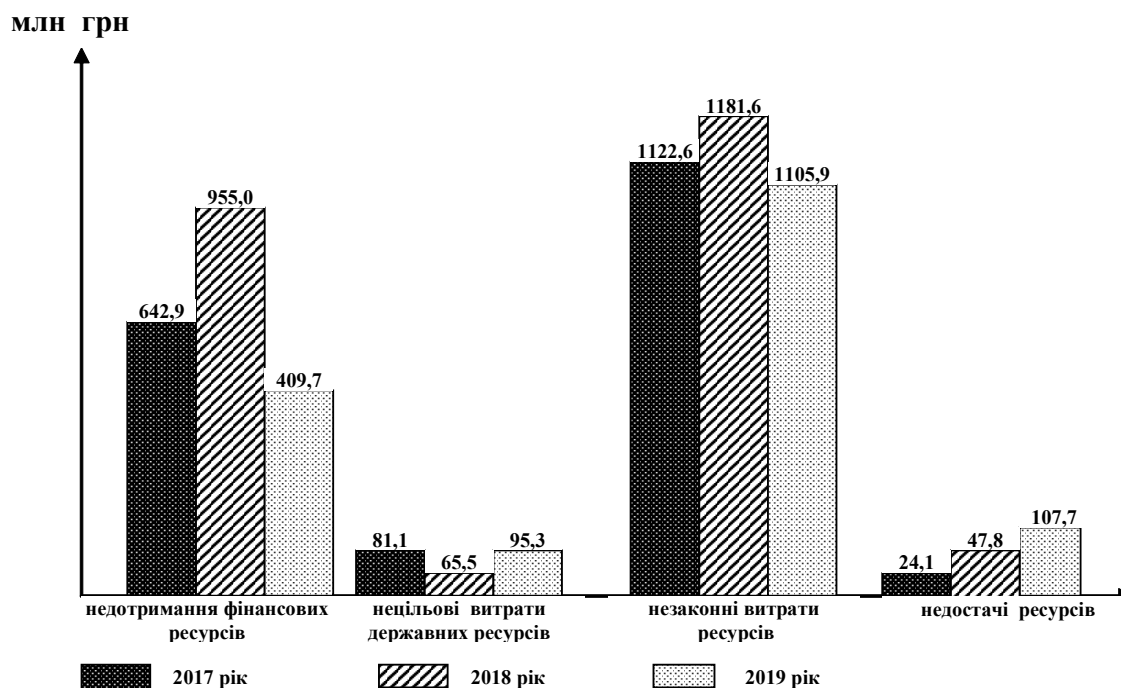

Рис. 2. Динаміка обсягів порушень, що призвели до втрат ресурсів, виявлених органами Держаудитслужби протягом 2017–2019 років

Джерело: [7].

ку ж на один перевірений об'єкт відповідний показник зріс у 2,6 рази — з 235,9 млн грн у 2017 році до 611,5 млн грн у 2019 році [7] (рис. 1).

Загалом за результатами ревізій та перевірок виявлено необґрунтованих втрат фінансових і матеріальних ресурсів на понад 1,7 млрд гривень.

Безумовно, що ці кошти можуть стати резервами підвищення рентабельності та ефективності виробництва, стати інвестиційним ресурсом для виходу економіки із кризи. Крім того, значення фінансового контролю в умовах фінансової кризи полягає ще і в тому, що ефективно організований фінансовий контроль здатний зміцнювати фінансову дисципліну, яка є базовим фактором законності. Отже, в сучасних умовах, контроль за державними фінансами починає відігравати значну роль у вирішенні економічних проблем у зв'язку з тим, що різко зростає значення раціонального використання державних активів, що передбачає внесення суттєвих коректив у саму систему контролю, в розробку пропозицій щодо його подальшого розвитку.

Розглядаючи проблему розвитку системи державного фінансового контролю, слід звернути увагу на той факт, що в цій сфері є низка проблемних моментів, які вимагають, на наш погляд, уваги. Навіть простий аналіз ситуації, що склалася в сфері фінансового контролю, дозволяє констатувати, що недоліками в цій сфері є: відсутність єдиної концепції розвитку державного фінансового контролю, дублювання повноважень контролюючих органів, наявність великої кількості нормативно-правових актів, їх застарілість та неузгодженість, про що заявляють самі контролюючі органи [11].

У зв'язку з цим принципово важливим стає створення такої вагової складової як, методологічна основа фінансового контролю в Україні, що дозволить встановити чіткі орієнтири для всіх суб'єктів контролю, маючи на увазі визначення їх завдань, функцій і повноважень. Це завдання потребує законодавчого визначення видів, суб'єктів та об'єктів контролю за державними фінансами. Крім того, варто звернути увагу на відсутність нормативного визначення терміна "фінансовий контроль" в українському законодавстві (цей термін не визначено належним чином навіть у базовому Законі України "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні" [6]). Зазначену ситуацію намагаються виправити автори Проекту Закону України "Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю" визначаючи, що державний фінансовий контроль — це урядовий фінансовий контроль, що здійснюється органами державного фінансового контролю щодо забезпечення законного, ефективного, економічного та результативного формування, розподілу, управління та використання державних ресурсів суб'єктами контролю та спрямований на попередження, виявлення та усунення порушень фінансово-бюджетної дисципліни [13].

Таку позицію законодавця можна підтримати, зазначивши при цьому, що відповідно до тексту Лімської декларації керівних принципів контролю "вищий контрольний орган повинен мати функціональну та організаційну незалежність, необхідну для виконання покладених на нього завдань. Повноваження вищого контрольного органу і необхідний ступінь його незалежності повинні бути закладені в Конституції, а практичні деталі можуть бути встановлені відповідним законом. Зокрема, має бути закріплені юридичний судовий захист, що має гарантувати неможливість будь-якого втручання, що підриває незалежність і зменшує контрольні повноваження вищого контрольного органу" [8].

Відповідно, вважаємо доцільним вказати в тексті Проекту Закону України "Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю" на те, що органи державного фінансового контролю є незалежними у своїй діяльності. Із цієї метою має бути підсилений аспект "незалежності" в ст. 5 зазначеного проєк-

ту ("Принципи діяльності органів державного фінансового контролю"), в якій доцільно вказати, що "діяльність органів державного фінансового контролю ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності від впливу інших суб'єктів державної влади; незалежність забезпечується заборонаю втручання в діяльність органу державного фінансового контролю та у здійснення повноважень працівників цього органу і відповідальністю за таке втручання" [13].

Також звертає на себе увагу те, що у Проєкті існує ще одне упущення, яке полягає в відсутності повного переліку органів, які мають контрольні повноваження в фінансовій сфері. У Проєкті йде мова лише про єдиний орган — Держаудитслужбу (ст. 16 Проєкту), хоча реальними контрольними повноваженнями наділений Національний банк України, який здійснює "нагляд на індивідуальній та консолідованій основі на ринках небанківських фінансових послуг за діяльністю небанківських фінансових установ та інших осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги" (ст. 7 Закону України "Про Національний банк України" [5]); також певні функції у сфері фінансового контролю належать фіскальним, митним органам України, що потребує чіткого розмежування їх повноважень на законодавчому рівні.

Йдеться про чітке визначення понять "податковий контроль", "митний контроль", "фінансовий контроль", "господарський контроль", що дозволить вичерпно визначити повноваження контролюючих органів, уникнути дублювання їх повноважень. Також найважливішим завданням виступає чітке закріплення на законодавчому рівні компетенцій кожного з суб'єктів контролю та порядку їх взаємодії.

Отже, цей підхід має підвищити ефективність і визначити загальні напрямки розвитку фінансового контролю шляхом встановлення методологічних і нормативно-правових основ його реалізації в Україні, стати основою для створення національного Стандарту фінансового контролю. Зазначимо, що найефективнішим механізмом, що дозволяє провести оптимальне реформування системи фінансового контролю шляхом розробки відповідного Стандарту є його оформлення у відповідності до положень Лімської декларації.

У принципі можна констатувати, що в Україні ця робота вже розпочата, прийнята Методика розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), яка встановлює єдиний підхід до розроблення органами державного нагляду (контролю) критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю).

Водночас розробку даної методики слід розглядати як початковий етап створення концептуальних основ державного контролю. Зазначений стандарт має включати в себе єдині норми здійснення фінансового контролю, форм звітних документів, перелік можливих порушень, механізм реакції на порушення із боку контролюючих органів, тобто у Стандарті повинні бути вказані типові рішення, необхідні для прийняття рішень за підсумками контрольних заходів. Також необхідно, щоб у стандартах визначалися всі сфери діяльності контрольних органів, які наділені відповідними повноваженнями; має бути визначено коло питань, що підлягають обов'язковій перевірці; стандарти повинні встановлювати обов'язкові вимоги, яким повинні відповідати всі контрольовані показники.

Належної уваги вимагає визначення статусу кожного органу фінансового контролю відносно органу аудиторського контролю, яким є Держаудитслужбу. Пріоритет аудиторського контролю в питаннях фінансового контролю слід закріпити законодавчо. Крім

підвищення якості державного фінансового контролю, розробка системи стандартів дозволила б розмежувати функції і повноваження органів фінансового контролю. А вже в сучасних умовах практично відсутній механізм взаємодії контрольних органів, відповідно розробка цього механізму стає важливим пунктом вдосконалення системи державного фінансового контролю загалом.

У питанні розробки системи стандартів фінансового контролю слід врахувати досвід розвинутих країн, наприклад: Великобританія і США. У цих країнах розробкою подібних стандартів і їх впровадженням займається одна служба — вищий орган державного фінансового контролю [17; 18].

В Україні розробкою таких стандартів має зайнятися Уряд, а також відповідні комітети Верховної Ради. Подібні заходи можуть покласти початок переходу системи фінансового контролю на абсолютно новий рівень якості, що забезпечує потреби сучасної державної фінансової політики України.

Також важливим фактором підвищення ефективності державного фінансового контролю, особливо в умовах економічної кризи, стає використання нових інформаційних технологій. Передові технології та їх використання у діяльності органів державного фінансового контролю може відкрити перспективи для підвищення ефективності використання публічних фінансів. Застосування нових інформаційних технологій дозволить ретельніше здійснювати контроль за доходами і видатками одержувачів коштів з бюджету держави в реальному часі, що має сприяти попередженню та припиненню порушень у цій області. Формування єдиного інформаційного простору вимагає забезпечення інформаційної сумісності результатів діяльності контрольних органів шляхом автоматизації та уніфікації обліку контрольних заходів і забезпечення обміну між ними відповідною інформацією. Інформатизація діяльності органів державної влади, в цілому, і органів фінансового контролю зокрема, на основі передових технологій і під час використання оперативної інформації, створить можливість підвищення ефективності використання публічних фінансових ресурсів, сприятиме вирішенню завдань відкритості та незалежності органів державного фінансового контролю в Україні.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Підводячи підсумок вкажемо на те, що нинішній стан інституту державного фінансового контролю (коли відсутнє чітке розуміння самого терміна "державний фінансовий контроль", коли існує "конкуруюча" система контролюючих органів, об'єднаних однією метою, але не маючих єдиної стратегії діяльності, загальної правової основи) не може задовольнити потреби суспільства в ефективній контрольній діяльності. У зв'язку з цим питання подальшого вдосконалення системи фінансового контролю стає найважливішим елементом державної політики, в зв'язку з об'єктивною необхідністю виведення нашої держави на траєкторію стійкого зростання.

Наведені в статті рекомендації можуть стати орієнтирами для вирішення зазначених проблем, основою для подальших досліджень і практичної діяльності в напрямку розвитку досліджуваного елемента державного управління. Відзначимо, що всі рекомендації мають практичну спрямованість, між усіма запропонованими напрямками вдосконалення державного фінансового контролю простежується конкретна взаємозв'язок. Це означає, що нині необхідно сконцентрувати зусилля за трьома напрямками розвитку, одночасно забезпечуючи розробку законодавчих норм і єдиної методології державного фінансового контролю, розробку стандартів контролю і розвиток новітніх інформаційних технологій, спрямованих на створення єдиного інформаційного простору контрольної діяльності. Сукупність запропонованих рішень дозволить підняти ефективність

діяльності органів фінансового контролю, знизити рідкість порушень бюджетного законодавства та поліпшити загальну економічну та соціальну ситуацію в державі.

Література:

1. Брехов С.С. Державний фінансовий контроль за сплатою податку на прибуток підприємств в Україні: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / С.С. Брехов; Держ. податк. адмін. України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Ірпінь, 2010. — 164 с.
2. Ващенко І.В. Державний фінансовий контроль та його вдосконалення у трансформаційній економіці України: дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Ващенко І.В.; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 186 с.
3. Дереконь В.М. Аудит як форма фінансового контролю та складова адміністративно-правової інфраструктури детінізації економічних відносин в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.М. Дереконь; Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Ірпінь, 2007. — 271 с.
4. Загорський В.С. Державний фінансовий контроль у системі державного управління / В.С. Загорський, В.Ф. Піхоцький // Ефективність державного управління. — 2015. — Вип. 42. — С. 283—288.
5. Закон України "Про Національний банк України" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 29. Ст. 238.
6. Закон України "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 13. Ст. 110.
7. Звіт про результати діяльності Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів за 2019 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.dasu.gov.ua/attachments/analytical-reports/2019/897f4ba0-b223-4638-93a5-2b7ba5cd1bd3_158169.pdf
8. Лимская декларация руководящих принципов контроля // Принята IX Конгрессом Международной организации высших контрольных органов (ИНТО-САИ) в 1977 году. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001#Text
9. Локтев О. Державний фінансовий контроль: визначення та класифікація / О. Локтев // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — 2011. — № 3. — С. 45—50.
10. Музика-Стефанчук О. Публічний фінансовий контроль: проблеми вітчизняної, закордонної та міжнародної термінології / О. Музика-Стефанчук // Публічне право. № 1 (13). 2014. — С. 84—89.
11. Правові аспекти здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Міністерство Юстиції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_24659
12. Про затвердження методик розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), а також уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (по-запланових) заходів державного нагляду (контролю): Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 342 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D0%BF#Texthttps://>
13. Проект Закону України "Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/1327>
14. Стефанюк І. Б. Державний фінансовий контроль підприємницької діяльності в Україні: дис. канд. екон. наук. — К.: НДФІ при Міністерстві фінансів України, 2002. — 236 с.

15. Стрельцов В.Ю. Державний фінансовий контроль діяльності органів місцевого самоврядування: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / В.Ю. Стрельцов. — Харків, 2005. — 210 с.

16. Труш І. Є Державний фінансовий контроль в умовах економічних трансформацій / І. Є. Труш // Причорноморські економічні студії. — 2017. — Вип. 14. — С. 141—144.

17. Office of Federal Financial Management [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/omb/office-federal-financial-management/>

18. The UK Central Government Public Financial Management System [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.icaew.com/-/media/corporate/files/about-icaew/what-we-do/policy/public-policy/public-financial-management-system-guide.ashx>

References:

1. Brekhov, S.S. (2010), "State financial control over the payment of corporate income tax in Ukraine", Ph.D. Thesis, Global economy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

2. Vashchenko, I.V. (2004), "State financial control and its improvement in the transformational economy of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Global economy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

3. Derekon, V.M. (2007), "Audit as a form of financial control and a component of the administrative and legal infrastructure for de-shadowing economic relations in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Global economy, National University of State Tax Service of Ukraine, Irpin, Ukraine.

4. Zahorskyi, V.S., Pikhotskyi, V.F. (2015), "State financial control in the system of public administration", Efficiency of public administration, vol. 42, pp. 283—288.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "About the National Bank of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vol. 29.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On the basic principles of public financial control in Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vol. 13.

7. State Audit Service of Ukraine (2020), "Report on the results of the State Audit Service of Ukraine, its interregional territorial bodies for 2019", available at: https://www.dasu.gov.ua/attachments/analytical-reports/2019/897f4ba0-b223-4638-93a5-2b7ba5cd1bd3_-158169.pdf (Accessed 05 July 2021).

8. International Organization of Supreme Audit Institutions (1977), "Lima Declaration of Control Guidelines", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001#Text (Accessed 05 July 2021).

9. Loktiev, O. (2011), "State financial control: definition and classification", Scientific Bulletin of the International Humanities University, vol. 3, pp. 45—50.

10. Muzyka-Stefanchuk, O. (2014), "Public financial control: problems of domestic, foreign and international terminology", Public law, vol. 1, pp. 84—89.

11. Ministry of Justice of Ukraine (2021), "Legal aspects of state supervision (control) in the field of economic activity", available at: https://minjust.gov.ua/m/str_24659 (Accessed 05 July 2021).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "About the statement of methods of development of criteria on which the degree of risk from carrying out economic activity is estimated and periodicity of carrying out of planned actions of the state supervision (control), and also the unified forms of the acts made as a result of carrying out planned (unscheduled) actions of the state supervision (control) is defined", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D0%BF#Text> (Accessed 05 July 2021).

13. State Audit Service of Ukraine (2020), "On Basic Principles of Public Financial Control Bodies". available at: <https://www.dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/1327> (Accessed 05 July 2021).

14. Stefaniuk, I. B. (2002), "State financial control over the activities of local governments", Abstract of Ph.D. dissertation, Global economy, National state financial university, Kyiv, Ukraine.

15. Streltsov, V.I. (2005), "State financial control over the activities of local governments", Abstract of Ph.D. dissertation, Global economy, Kharkiv Economic University, Kharkiv, Ukraine.

16. Trush, I. Ye (2017), "State financial control in terms of economic transformations", Black Sea Economic Studies, vol. 14, pp. 141—144.

17. Office of Federal Financial Management (2021), available at: <https://www.whitehouse.gov/omb/office-federal-financial-management/> (Accessed 05 July 2021).

18. The UK Central Government Public Financial Management System (2021), available at: <https://www.icaew.com/-/media/corporate/files/about-icaew/what-we-do/policy/public-policy/public-financial-management-system-guide.ashx> (Accessed 05 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 07.07.2021 р.

**ІНВЕСТИЦІЇ.
ПРАКТИКА
ТА ДОСВІД**

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

М. В. Федик,

*к. е. н., асистент кафедри аналітичної економіки та міжнародної економіки,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-1067-6843*

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.40

МАКРОЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА СВІТОВУ ЕКОНОМІКУ

M. Fedyk,

*PhD in Economics, Assistant of the Department of Analytical Economy
and International Economics at Ivan Franko National University of Lviv*

MACROECONOMIC CONSEQUENCES OF THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE GLOBAL ECONOMY

Поширення коронавірусної хвороби COVID-19 у світовому масштабі зумовило скорочення торговельних операцій між країнами, зайнятості, падіння обсягів виробництва в окремих секторах економіки (туризм, продовольча сфера, ресторанний бізнес, торгівля). Мета статті полягала у виявленні впливу наслідків пандемії COVID-19 на світову економіку. У дослідженні ідентифіковано превалювання негативних наслідків впливу на економіку країн світу у зв'язку з поширенням пандемії у таких секторах економіки: туризм, цивільна авіація, промислове виробництво (карантинні обмеження призвели до повної зупинки деяких виробництв), сфера роздрібною торгівлі, індустрія розваг та спорту тощо. Падіння виробництва у вказаних секторах призвело до скорочення обсягів доходів, торговельних операцій та обсягів наданих послуг. Країни, в яких частка цих секторів у ВВП була найбільшою, більшою мірою постраждали від поширення пандемії. У статті виявлено, що зміна поведінки споживачів у зв'язку з карантинними обмеженнями визначила обсяги виробництва товарів та послуг у різних секторах економіки: транспортному, туристичному, ресторанному, промислового та продовольчого. Попри негативні наслідки через зміну соціальних шаблонів поведінки індивідуумів, пандемію можна розглядати як "чорний лебідь", який очистив економіку від неплатоспроможних підприємств, які завдяки низьким відсотковим ставкам кредитували власну діяльність. Позитивними наслідками впливу на економічну систему через поширення пандемії можна вважати розвиток новітніх секторів економіки: нових сервісів, зокрема сервісів доставки, побудованих на цифрових бізнес-моделях та додатках. Виявлено, що початкові оцінки впливу пандемії на економіку значно переоцінені, адже фактичні дані 2020 року свідчать про скорочення обсягів виробництва в певних країнах та незначне падіння ВВП в інших через різну структуру економіки та поведінку економічних агентів.

The spread of the coronavirus disease COVID-19 on a global scale has led to a decrease in trade between countries, employment, a drop in production in certain sectors of the economy (tourism, food, restaurant business, trade). The purpose of the academic paper was to identify the impact of the COVID-19 pandemic on the global economy. The research has identified the prevalence of negative consequences of the impact on the world countries' economies in connection with the spread of the pandemic in such sectors of the economy as follows: tourism, civil aviation, industrial production (quarantine restrictions have led to the complete cessation of some industries), retail, entertainment and sports, etc. The decline in production in the sectors outlined has led to a reduction in revenues, trade and services provided. Countries, in which the share of these sectors in GDP was the largest, were most affected by the spread of the pandemic. The academic paper has revealed that the change in consumer behavior due to quarantine restrictions has determined the volume of production of goods and services in various sectors of the economy, namely: transport, tourism, restaurants, industry and food. Despite the negative consequences due to changing social patterns of individuals' behavior, the pandemic can be considered as a "black swan" forasmuch as it has cleared the economy of insolvent enterprises that have lent their own activities due to low interest rates. The development of the newest sectors of the economy, namely: new services, in particular delivery services, built on digital business models and applications, can be considered as the positive

consequences of the impact on the economic system due to the spread of the pandemic. It has been revealed that the initial estimates of the impact of the pandemic on the economy are significantly overestimated, forasmuch as the actual data for 2020 indicate a decrease in production in certain countries and a slight drop in GDP in other countries through a different structure of the economy and the behavior of economic agents.

Ключові слова: пандемія COVID-19, економічна рецесія, світова економіка, міжнародна торгівля, макроекономічні наслідки, мікроекономічні наслідки.

Key words: COVID-19 pandemic, economic recession, global economy, international trade, macroeconomic consequences, microeconomic consequences.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вперше захворювання на COVID-19 було виявлено у китайському місті Ухань, провінція Хубей. Ще тоді людство не передбачало катастрофічного масштабу цієї загрози як для життя людей, так і для світової економіки загалом. Проте за останніми даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) за період 20 січня 2020 року — 5 липня 2021 року зареєстровано 183,368,584 млн випадків захворювання та 3 975 503 смертей у всьому світі [23]. Число смертельних випадків є вражаючим, з огляду на коефіцієнт летальності від 2% до 3,4%, в той час рівень смертності від грипу становить 1%. Отже, розуміємо, що людські втрати є найбільшим чинником спаду світової економіки. Попри досить оперативне реагування міжнародної спільноти щодо створення вакцини та початку вакцинації найбільш вразливих до вірусу соціальних груп населення, зараз неможливо точно спрогнозувати кількість людських жертв та економічних втрат, яких зазнають країни внаслідок пандемії. Однак важливо виявити теперішні наслідки впливу пандемії на світову економіку та здійснити аналіз заходів, котрі запроваджують уряди країн для боротьби з економічною рецесією. Це дасть можливість спрогнозувати розвиток економічної ситуації в короткостроковій перспективі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню наслідків впливу пандемії на світову економіку присвячено роботи Долбнєва Д.В. [4], Грицюк Н.О., Сак Т.В. [2], Гурріа К. [3], Якимішин І. [8], Годолобова О., Чмельова О. [1], Радченко Л.О., Рудь В.О. [5], Терещук С.В., Назаров М.І. [7]. Науковцями систематизовано такі основні наслідки: падіння індексів бірж; швидке та масштабне зниження попиту та цін на нафту та уповільнення розвитку ринку металів; сповільнення темпів споживчого попиту, як наслідок скорочення виробництва, зокрема обсягів промисловості; суттєве зниження доходів авіакомпаній та морського транспорту, торгово-розважальних центрів, туристичної індустрії; зростання заміщення товарів; зменшення доходів населення та зміни поведінки споживачів; зростання прибутків фармацевтичної промисловості та світової індустрії ігрових, освітніх та інших онлайн-додатків; зростання попиту інвесторів на менш ризикові активи. Загалом криза через поширення пандемії призвела до структурних зрушень в економіці та на світових товарних ринках. У певних секторах економіки почали розвиватися та зростати нові сегменти, для прикладу, зростає ринок доставки товарів та послуг.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення та класифікація макроекономічних наслідків впливу пандемії на світову економіку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Американський трейдер, письменник Нассім Ніколас Талеб у книзі "Антикрихіткість. Про неймовірне в реальному житті" [6], яка вийшла у 2007 році, вперше ввів поняття "чорний лебідь", що означає подію, яка має значні наслідки, котрі неможливо передбачити, проте постфактум вони радикально змінюють нашу реальність, в результаті цього у людей виникає ілюзія закономірності таких явищ. З початком пандемії COVID-19 у Китаї, а потім у США та Європі дуже багато аналітиків та експертів почали стверджувати, що це власне і є той "чорний лебідь", котрий раптово з'являється та змінює хід світової історії. Проте, з нашої точки зору, вірус з'явився не настільки непередбачено як це про це стверджують засоби масової інформації. У 2016—2017 році дуже багато науковців заявляли про високу ймовірність виникнення небезпечних вірусів. Зокрема, було опубліковано багато наукових статей на цю тематику. У 2015 році під час виступу на щорічній міжнародній конференції TED (майданчику, де обговорюються "ідеї, котрі гідні розповсюдження") Білл Гейтс, аналізуючи ситуацію з вірусом Еболаю, закликав людство "витратити величезні кошти не на ядерні ракети, а на боротьбу з особливо небезпечними вірусами" [18]. Такі застереження не привернули достатньої уваги світових лідерів, які, з огляду на існуючі біологічні загрози, могли б розробляти та впроваджувати необхідні превентивні заходи.

Отже, проблема виникнення небезпечних для людства вірусів не набула пріоритетного значення та була проігнорована з боку впливових світових еліт та урядів країн, тому блискавичне розповсюдження вірусу з китайської провінції Хубей на решту частини світу, призвело до того, що 11 березня 2020 року ВООЗ оголосила про початок пандемії COVID-19. Для стримування стрімкого розповсюдження інфекції та захисту життя й здоров'я своїх громадян, більшість країн змушені були запровадити жорсткі карантинні обмеження у першій половині 2020 року, що в свою чергу призвело до різкого скорочення економічної діяльності у глобальному масштабі.

Проте маємо зауважити, що основна проблема полягає не лише у значних економічних втратах, котрих зазнала світова економіка, а в тому, що пандемія спричинила спад темпів економічного розвитку, оскільки відбулось накладання економічного спаду, спровокованого пандемією коронавірусу, на фазу рецесії світової економіки, яка прогнозувалась на період 2019—2020 рр. Як відомо, економічні кризи не є несподіванкою, а виникають через певні проміжки часу, котрі економісти називають економічними циклами. Остання світова фінансово-економічна криза (також відома як Велика Рецесія) розпочалась падінням ринкової економіки у

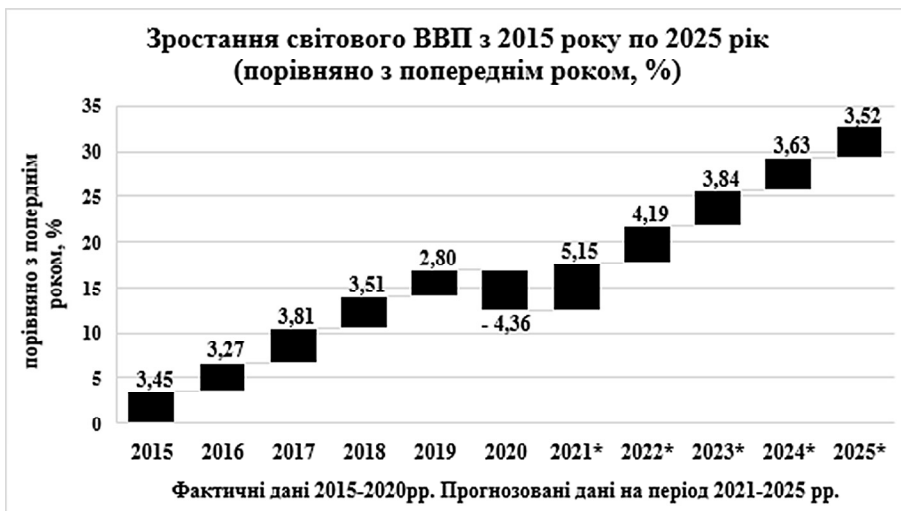

Рис. 1. Світовий ВВП за період 2015–2020 рр., 2021–2025 рр. (прогноз)

Джерело: [14].

грудні 2007 року і досягла найбільшого піку у вересні 2008 року. Отже, від часу останньої фінансово-економічної кризи пройшло 12 років.

У 2020 році пандемія зупинила відновлення світової економіки після попередньої кризи — Великої рецесії 2007—2009 року. Невтішні прогнози та невизначеність, пов'язана з початком пандемії на початку 2020 року, призвели до розбіжностей між двома найбільшими виробниками нафти, Росією та Саудівською Аравією. Попит на нафту різко знизився після введення жорстких карантинних обмежень на подорожі у березні 2020 року. Таким чином, основним каталізатором економічної кризи 2020 року стало падіння цін на нафту на світовому ринку. Зокрема, за період 6—9 березня 2020 року ціна на нафту на світових ринках опустилася на 34,65%, а це найнижчий результат з 1991 року [10]. Як наслідок, у I кварталі 2020 року фондові біржі у цілому світі втратили в основному понад 20% своєї вартості, зафіксувавши найнижчі результати в порівнянні з світовою фінансовою кризою 2007—2009 рр. Отож, в середині 2020 року розпочалась нова глобальна економічна криза, спровокована пандемією COVID-19.

Здійснюючи аналіз попередніх епідемій, а саме: грипу H1N1 (2009—2010 рр.) чи вірусу Еболи (2014—2016 рр.), можемо відзначити, що пандемія коронавірусу становить більш широкомасштабну загрозу для світової економіки. Оскільки під час попередніх епідемій в країнах,

які від них постраждали, темп економічного зростання сповільнювався до 2,4% у порівнянні з іншими країнами [11]. Водночас після припинення епідемії економічне зростання країн прискорювалось.

Пандемія COVID-19 триває півтора року, за цей час вона суттєво вплинула на розвиток світової економіки, оскільки не оминула жодну з країн. Загалом статистика показує, що у 2020 році світовий ВВП зменшився приблизно на 4,36% порівняно з попереднім роком. Зокрема, ВВП ЄС у 2020 році скоротився на 7,4%. Найбільше постраждали економіки таких країн як Іспанія та Великобританія, де ВВП зменшився на 12,4% та 10,3% відповідно, причому ВВП Литви скоротився лише на 2,2%, тому ця країна зазнала найменшої шкоди [13]. Проте за прогнозами МВФ, у 2021 році очікується по-

з'явлення світової економіки та зростання світового ВВП на 5,15%. Аналізуючи прогноз світового ВВП впродовж періоду 2021—2025 рр., можемо передбачити, що у найближчі роки виробництво стане ще швидшим та більш глобальнішим, що сприятиме зростанню світової економіки.

Загалом карантинні обмеження торкнулися близько половини усього населення світу і негативно впливають на національні економіки різних країн. Аналізуючи стан семи найбільших економік світу, маємо констатувати той факт, що найбільш негативного впливу через пандемію COVID-19 зазнала саме Великобританія. Станом на третій квартал 2020 року темпи зростання ВВП Великобританії становили -9,6% порівняно з попереднім роком. Крім того, ВВП Індії скоротився на 7,5%. Лише Китай зазнав позитивних темпів зростання ВВП у 4,9% за той самий період. Впродовж першої половини 2020 року Китай також продемонстрував позитивні темпи зростання довіри до бізнесу (+1,6%). Таким чином, попри світову економічну кризу, спричинену пандемією, передбачається, що до 2030 року Китай затьмарить США і матиме найбільший у світі ВВП — 31,7 трлн дол. За прогнозами МВФ, США матимуть другий за величиною ВВП — 22,9 трлн дол. Зазначимо, що у 2019 році ВВП Китаю становив близько 14,73 трлн дол., а вже у 2020 році ВВП Китаю досяг близько 15,67 трлн дол. У 2020 році США має найбільший ВВП у світі — 20,5 трлн дол.,

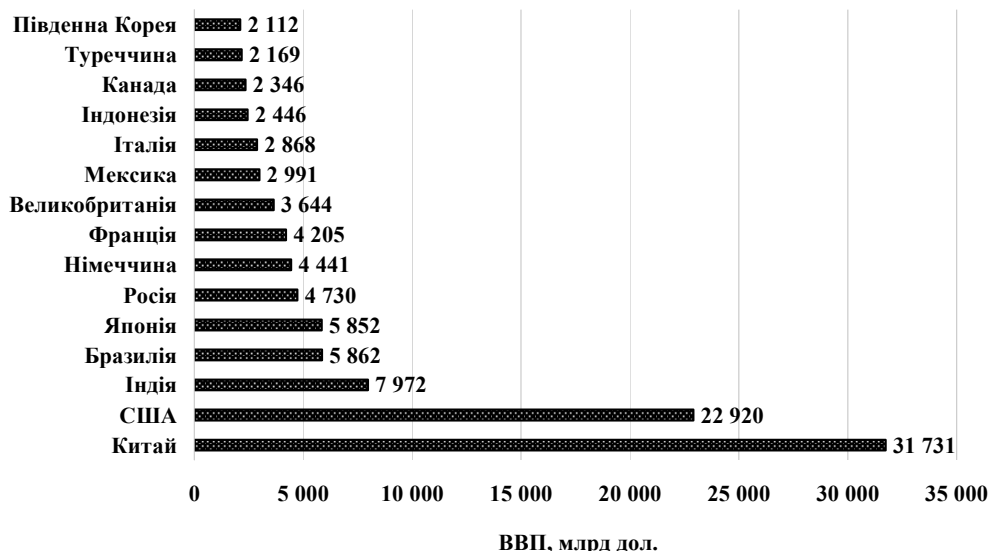

Рис. 2. Країни з найвищим ВВП у 2030 році (прогноз)

Джерело: [16].

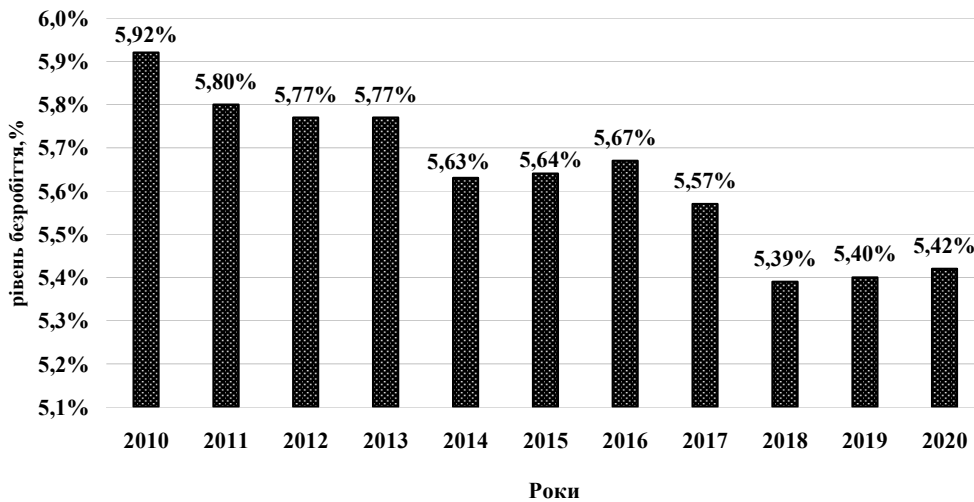

Рис. 3. Світовий рівень безробіття 2010–2020 рр.

Джерело: [22].

ВВП Китаю є другим за величиною і становить 13,4 трлн дол.

За останні чотири роки ріст міжнародної торгівлі досяг найнижчого рівня у другому кварталі 2020 р. зі скороченням на 13% порівняно з попереднім кварталом 2019 року. Маємо зазначити, що скорочення міжнародної торгівлі, передусім пов'язане з порушенням функціонування світової транспортної системи. Адже доставка вантажів у портах забезпечує понад 80% світової торгівлі товарами та становить приблизно 70% від його вартості, оскільки цей сектор економіки зв'язує між собою ланцюги постачання та ринки у всьому світі. Тому глобальні виклики, пов'язані з обмеженнями через пандемію, спричинили серйозне порушення усієї світової транспортної системи. Карантинні заходи та обмеження, котрі запровадили уряди країн, спричинили перебої у роботі міжнародних ланцюгів постачання, що призвело до негативних соціальних та економічних наслідків у відповідних країнах. До прикладу, морський транспорт стикнувся з такими проблемами: 1) проблеми з часом виконання доставки; 2) порожні плавання; 3) закриття портів; 4) дефіцит робочої сили та внутрішнього транспорту; 5) обмеження ємності вантажів. Проте основним викликом для морського транспорту під час карантинних обмежень у 2020 році було забезпечення ефективних змін екіпажу.

Пандемія COVID-19 здійснила також негативний вплив на пряму іноземну інвестиційну діяльність у 2020 році. Перспективи залишаються жакливими, подальше

погіршення прогнозується до початку 2022 року, адже теперішні виняткові обставини в результаті пандемії призвели до затримки реалізація поточних інвестиційних проєктів та відкладання впровадження нових проєктів, а також до зниження іноземних інвестиційних доходів [19].

Однак найбільшочішою проблемою для усіх без винятку країн залишається зростання рівня безробіття населення. У першому кварталі 2020 року було втрачено близько 5,4% робочого часу. За даними Міжнародної організації праці (МОП), кількість відпрацьованих годин в Америці у другому кварталі 2020 року становила 12%, у Європі, Азії та Африці — 11,8%. Подібним чином МОП передбачає подальші втрати робочого часу у другому півріччі цього року. Це передусім залежатиме від перебігу COVID-19 в осінній та зимовий період. Очікується також збільшення кількості людей, які живуть в умовах крайньої бідності, на 0,8—1,5%. Це на 50—70 мільйонів більше, ніж прогнозувалося до епідемії [7].

Міжнародна організація праці (МОП) зазначає, що працюючі жінки є особливо вразливими під час кризи, оскільки піддаються більшому ризику втратити роботу. Оцінки МОП також свідчать про те, що найбільше страждають працівники країн, що розвиваються, особливо ті, хто працює у неформальній зайнятості. Зростання безробіття, скорочення робочого часу, тимчасові звільнення, знеохочення працівників та пошук роботи призвели до скорочення загального робочого часу, за оцінками МОП, на 14% у другому кварталі 2020 року порівняно з четвертим кварталом 2019 року. Це зниження загального робочого часу є еквівалентним 400 мільйонам штатних робочих місць [20].

Аналізуючи світовий рівень безробіття впродовж 2010—2020 рр., бачимо, що у 2020 році він зріс на 0,02% в порівнянні з попереднім роком та становить 5,42%, Проте рівень безробіття по всьому світі у 2010 році був значно вищим — 5,92%, тобто на 0,5% більше в порівнянні з 2020 роком.

Якщо досліджувати динаміку рівня безробіття окремих країн, то побачимо більш критичнішу ситуацію. До прикладу, рівень безробіття в США у 2019 році ста-

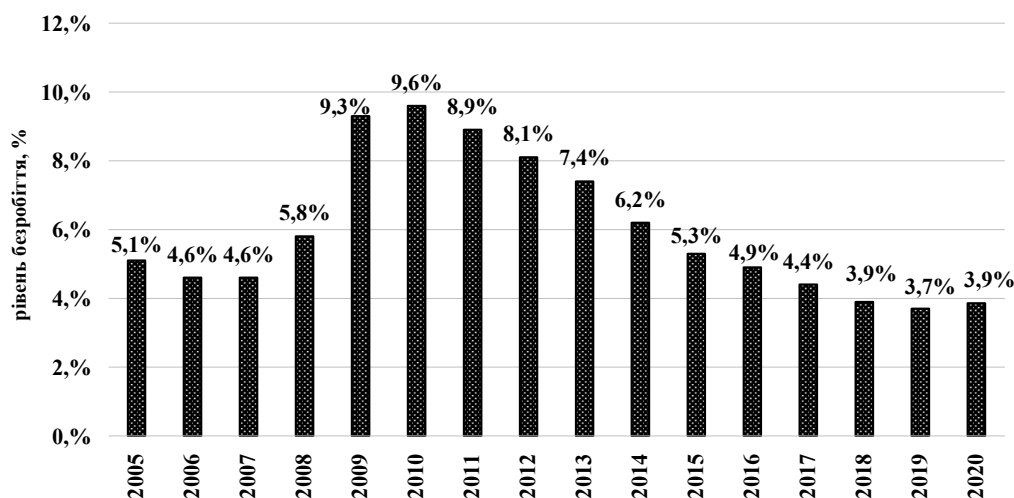

Рис. 4. Рівень безробіття в США впродовж 2005–2020 рр.

Джерело: [17].

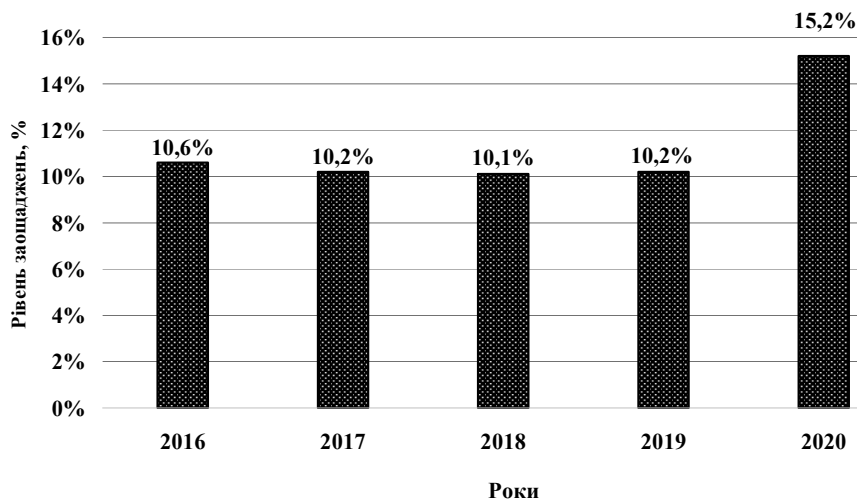

Рис. 5. Рівень заощадження домогосподарств в Італії впродовж 2016–2020 рр.

Джерело: [9].

новив 3,7%, а в 2020 році досяг 8,1%, тобто зріс на 4,4%. Хоча маємо зазначити, що США зазнали найвищого зростання рівня безробіття за останні 15 років після фінансової кризи 2007–2009 рр., котра призвела до його суттєвого зростання: 9,3% у 2009 році та 9,6% у 2010 році, згодом впродовж 2010–2019 рр. спостерігалась рівномірна тенденція його зниження, проте пандемічний 2020 рік спровокував різке підвищення.

Пандемія спричинила невідповідність між споживачькими тенденціями та біофізичними потребами людей. Адже під час введення жорстких карантинних обмежень поведінка багатьох споживачів стала тривожною. Негативні очікування змусили споживачів панічно купувати велику кількість товарів першої необхідності (їжа, санітарно-гігієнічні товари).

Очевидно, що економічні втрати, спричинені пандемією COVID-19, значною мірою зумовлені падінням попиту. Оскільки запровадженні карантинні обмеження у багатьох країнах призвели до різкого падіння доходів домогосподарств, що, в свою чергу, зумовило суттєве зниження споживчого попиту на світовому ринку товарів та послуг, тобто це означає, що споживачі сьогодні не мають змоги купувати товари та послуги, доступні на світовому ринку.

До прикладу, впало споживання продуктів (окрім споживання товарів першої необхідності), причому найбільше постраждала сфера послуг, включаючи послуги у ресторанному бізнесі. Очевидно, що пандемія завдала неймовірних збитків світовій ресторанній галузі. Адже через заходи соціальної дистанції у громадських місцях споживачі їдять все менше і менше. За даними джерела, 10 березня 2021 року у річному обчисленні зменшення кількості ресторанів по всьому світу складає 48,5% [3].

Зокрема, введенні жорсткі обмеження на подорожування, призвела до того, що велика кількість людей не змогла придбати квитки для відпочинку чи відраження, внаслідок цього світова туристична сфера зазнала неймовірних збитків. Світовий ринок подорожей і туризму у 2020 році втратив 100 мільйонів робочих місць у всьому світі, особливо шкоди зазнав Азіатсько-Тихоокеанський регіон, оскільки він має найбільшу кількість робочих місць у сфері туризму. Загальний дохід для галузі подорожей та туризму зменшився приблизно на 42,1% порівняно з 2019 роком та становить у 2020 році — 396,37 млрд дол. [20].

Ще одним негативним фактором впливу на туристичну сферу став шок або ж страх. Страх перед інфікуванням COVID-19 призвів до значної невизначеності та хаотичних дій людей не лише у туризмі, а й у багатьох інших сферах економіки. Адже шок впливає як на по-

пит (обмеження свободи пересування, закриття кордонів, страх туристів інфікуватися), так і на пропозицію (закриття закладів громадського харчування, а також розважальних закладів, послуги яких є найбільш затребуваними у туристів).

Всесвітня туристична організація ООН (World Tourism Organization, UNWTO) заявила, що на сьогодні туризм є однією із найбільш постраждалих сфер світової економіки, оскільки туризм є третім сектором за обсягами експортної торгівлі, на яку доводилося 7% ВВП у 2019 році, а в деяких країнах — 20% від ВВП [21]. Найбільш негативний вплив на сферу туризму мали такі заходи: 1) закриття кордонів для іноземців; 2) припинення міжнародних сухопутних та авіаційних пасажирських перевезень (окрім вантажних); 3) запровадження надзвичайного стану [21]. В результаті скорочення обсягів доходів туризму до 1,2

трильйона у 2020 році, світовий ВВП може скоротитися на 1,5% у 2020 році.

Окрім туристичної сфери, суттєвих збитків зазнала цивільна авіація, промислове виробництво (карантинні обмеження призвели до повної зупинки деяких виробництв), сфера роздрібної торгівлі, індустрія розваг та спорту тощо.

Схожа динаміка стосується й інших індустрій, наприклад, падіння попиту на нові машини чи нафту, оскільки щоденні поїздки на роботу, святкування або громадські заходи заборонені під час карантинних обмежень. Крім того, відсутність працівників на підприємствах порушила функціонування глобального ланцюжка створення вартості (global value chains, GVC), обмежуючи підтримку виробництв навіть в тих зонах, де обмеження ще не були повністю введені. Це в свою чергу ускладнює припинення теперішньої пандемії й одночасно збільшує її масштаби [15].

Заходи, котрі застосовуються урядами для уповільнення розповсюдження вірусу, змусили людей у всьому світі змінити свою фінансову поведінку. Цікаво, що багато людей через введення жорстких карантинних обмежень та закриття бізнесу змогли заощадити більше грошей. Наприклад, більше 30% респондентів у Гонконгу, Франції, Індонезії, Китаї та Індії заявили, що заощадили більше грошей протягом 2020 року. З іншого боку, деякі люди були змушені використати свої попередні заощадження або навіть позичити більше грошей для того щоб забезпечити нормальну життєдіяльність в період кризи. Зокрема, більше 20% респондентів у Мексиці, Об'єднаних Арабських Еміратах та Індії були змушені взяти в борг, щоб подолати важку ситуацію, спричинену спалахом COVID-19 [12]. До прикладу, у 2020 році економіка Італії найбільше постраждала від впливу пандемії COVID-19. Відповідно, невизначена економічна ситуація, призвела до більш обережної поведінки серед споживачів, що посприяло високому рівню економії. Рівень заощаджень домогосподарств у 2020 році зріс до 15,2%. Аналізуючи рівень заощаджень домогосподарств в Італії, бачимо, що сприятливі економічні умови сприяють збільшенню витрат, що призводить, як наслідок, до падіння рівня заощаджень, а кризова ситуація — навпаки спонукає домогосподарства до життя в умовах економії.

Основними наслідками пандемії COVID-19 для світової економіки вже є: падіння індексів бірж; суттєве зниження цін на нафту та уповільнення розвитку ринку металів; скорочення промислового виробництва; суттєве зниження доходів авіакомпаній та морського транспорту, торгово-розважальних центрів, туристичної індустрії; зменшення доходів населення; зростання

прибутків фармацевтичної промисловості та світової індустрії ігрових, освітніх та інших онлайн-додатків; зростання попиту інвесторів на менш ризикові активи. За такої ситуації вже відбувається зниження економічного зростання світової економіки (з 2,5 % до 0,6 %). У 2020 році на загальносвітовому рівні економічна ситуація буде близька до рецесії, збитки світової економіки можуть досягнути \$ 2,7 трлн. Для економіки України криза, зумовлена поширенням COVID-19, є особливо небезпечною і може суттєво похитнути фінансово-економічний стан країни: відбудеться падіння офіційної зайнятості та реального ВВП, значних втрат зазнає корпоративний сектор, знизяться шанси успішного розміщення еврооблігацій, скоротиться приплив іноземних інвестицій, відбудеться здешевлення національної валюти. За оптимістичного сценарію падіння економіки України через поширення COVID-19 у 2020 році складе 4—5 % ВВП, за найгіршого сценарію — 9—10 % [4].

Усе вищесказане свідчить про необхідність вжиття виважених рішень урядами країн світу та органами місцевої влади, які у тісній співпраці з провідними експертами, корпоративним сектором і населенням повинні провадити ефективну соціально-економічну політику як в умовах карантину, так і протягом наступних місяців після його завершення. Перспективами подальших досліджень є проведення аналізу економічних наслідків карантину, втрат світової економіки після подолання коронавірусної хвороби та реальних заходів, яких було вжито для стабілізації фінансово-економічної ситуації на мікро- та макрорівнях.

Макроекономічні наслідки впливу пандемії на світову економіку:

- 1) інфляція, яка знецінює людські заощадження;
- 2) падіння цін на нафту;
- 3) спад виробництва, що призвів до скорочення світового ВВП на 4,36% порівняно з попереднім роком;
- 4) зростання світового рівня безробіття;
- 5) уповільнення темпів росту світової торгівлі;
- 6) порушення функціонування світової транспортної системи, спричинили перебої у роботі міжнародних ланцюгів постачання, що призвело до негативних соціальних та економічних наслідків у відповідних країнах;
- 7) збільшення державних витратків на фінансування охорони здоров'я та виготовлення медичних виробів у цілому світі, що матиме значний вплив на інші частини державного бюджету. Це призведе до того, що країни Західної Європи, ймовірно, будуть змушені скоротити військові видатки;
- 8) рецесія ЄС та США дає шанс Китаю швидше зменшити різницю в своєму економічному потенціалі. Китай спробує перетворити застій у світовій торгівлі на користь для себе. Наприклад, китайські інвестори можуть бути зацікавлені у викупі високотехнологічних іноземних компаній, які зараз особливо сильно ослаблені кризою.

Пандемія COVID-19 суттєво вплинула на поведінку споживачів у всьому світі (мікроекономічні наслідки), зокрема:

- 1) пандемія загострила необхідність споживачів розмірковувати про соціальні наслідки індивідуального способу життя;
- 2) під час карантинних обмежень важкий доступ до товарів та послуг змусив споживачів переоцінити схеми та потреби своїх закупівель, оскільки виникла необхідність приділяти основну увагу товарам першої необхідності. Як наслідок, зріс попит на товари першої необхідності, проте різко знизився попит на товари вищої споживчої цінності;
- 3) пандемія змусила людей у всьому світі змінити свою фінансову поведінку відповідно багатьох людей через введення жорстких карантинних обмежень та закриття бізнесу змогли заощадити більше грошей;
- 4) пандемія спричинила невідповідність між споживачькими тенденціями та біофізичними потребами людей, адже під час введення жорстких карантинних об-

межень поведінка багатьох споживачів стала тривожною, як результат, негативні очікування змусили споживачів панічно скуповувати велику кількість товарів першої необхідності (їжа, санітарно-гігієнічні товари).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження свідчить про превалювання негативних наслідків впливу на економіку країн світу у зв'язку з поширенням пандемії. Зміна поведінки споживачів у зв'язку з карантинними обмеженнями визначила зменшення обсягів виробництва товарів та послуг у різних секторах економіки: транспортному, туристичному, ресторанному, промисловому та продовольчому. Попри негативні наслідки через зміну соціальних шаблонів поведінки індивідуумів, пандемію можна розглядати як "чорний лебідь", який очистив економіку від неплатоспроможних підприємств. Крім цього, в економіці активно почали розвиватися нові сервіси, зокрема сервіси доставки, побудовані на цифрових бізнес-моделях та сучасних мобільних додатках. Початкові оцінки впливу пандемії на провідні економіки світу значно переоцінені, адже фактичні дані 2020 року свідчать про скорочення обсягів виробництва в певних країнах та незначне падіння ВВП в інших через різну структуру економіки та поведінку економічних агентів. Секторами, в яких відбулося найбільше скорочення обсягів доходів, торговельних операцій та послуг, стали такі: туризм, цивільна авіація, промислове виробництво (карантинні обмеження призвели до повної зупинки деяких виробництв), сфера роздрібної торгівлі, індустрія розваг та спорту тощо. У країнах, в яких частка цих секторів у ВВП була найбільшою, більшою мірою постраждали від стрімкого поширення пандемії.

Подальші перспективи досліджень доцільно спрямувати на виявлення шаблонів поведінки індивідуумів, зокрема з метою працевлаштування в умовах поширення пандемії, в різних секторах економіки. Потребує також нагального дослідження зв'язок зміни поведінки споживачів з діловою активністю в різних секторах економіки, котрій в майбутньому будуть зазнавати впливу різноманітних вірусних пандемій.

Література:

1. Гололобова О., Чмельова О. Вплив коронавірусу COVID-19 на світову економіку. Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки). 2020. № 3. С. 67—72.
2. Грицюк Н.О., Сак Т.В. Вплив пандемії COVID-19 на світову економіку. Економічний простір. 2021. № 165. С. 33—38.
3. Гурріа К. и др. Вплив COVID-19 на світову економіку. Інноваційний розвиток сучасної економіки: нові підходи та актуальні дослідження. С. 15.
4. Долбнєва Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. Проблеми економіки. 2020. № 1 (43). С. 20—26.
5. Радченко А.О., Рудь В.О. Вплив COVID-19 на розвиток світової економіки та організацію роботи сфери туризму. Харківський торговельно-економічний коледж КНТЕУ. 2021. С. 90—94.
6. Талєб Н. Антикрихкість: Про (не) вразливе у реальному житті. Наш формат, 2018.
7. Терещук С.В., Назаров М.І. Вплив COVID-19 на світове господарство. Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів, маркетингу та права. 2021. С. 19.
8. Якимішин І. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. Грааль науки. 2021. № 4. С. 50—52.
9. Eurostat (2020). European Economic Forecast — Autumn 2020. P. 99. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip136_en_2.pdf
10. Nasdaq (2021). Crude oil price. Historical data. URL: <https://www.nasdaq.com/market-activity/commodities/cl%3Anmx/historical>

11. Slider P. (2020). Wplyw COVID-19 na swiatowq gospodarke. URL: <https://naszbiznes24.pl/wplyw-covid-19-na-swiatowa-gospodarke>

12. Statista (2021). Change in financial behaviors due to coronavirus (COVID-19) in selected countries worldwide. URL: <https://www.statista.com/statistics/1220152/changing-financial-behaviors-due-to-covid-19-worldwide/>

13. Statista (2021). Gross domestic product growth rate forecasts in selected European countries in 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/1102546/coronavirus-european-gdp-growth/>

14. Statista (2021). Growth of the global gross domestic product (GDP) from 2015 to 2026 (compared to the previous year). URL: <https://www.statista.com/statistics/273951/growth-of-the-global-gross-domestic-product-gdp/>

15. Statista (2021). Impact of the coronavirus pandemic on the global economy — Statistics & Facts. URL: <https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy>

16. Statista (2021). The 15 countries with the highest gross domestic product (GDP) in 2030 (in billion U.S. dollars). URL: <https://www.statista.com/statistics/271724/forecast-for-the-countries-with-the-highest-gross-domestic-product-gdp-in-2030/>

17. Statista (2021). United States: Unemployment rate from 1999 to 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/263710/unemployment-rate-in-the-united-states/>

18. TED official site (2021). URL: https://www.ted.com/speakers/bill_gates

19. UNCTAD (2020a). World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic. United Nations publication. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/news/hub/1647/20200616-world-investment-report-2020---international-production-beyond-the-pandemic>

20. UNCTAD (2020b). Impact of the COVID-19 pandemic on trade and development transitioning to a new normal. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/osg2020d1_en.pdf

21. UNWTO (2020). International tourism and Covid-19. URL: <https://www.unwto.org/tourism-and-covid-19-unprecedented-economic-impacts>

22. World Bank (2021). World Development Indicators. URL: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators#>

23. World Health Organization (2021). WHO coronavirus COVID-19 dashboard. URL: <https://covid19.who.int/>

References:

1. Gololobova, O. and Chmelyova, O. (2020), "The impact of coronavirus COVID-19 on the world economy", *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "Kharkivs'kyi politekhnichnyy instytut" (ekonomichni nauky)*, vol. 3, pp. 67—72.

2. Gritsyuk, N. O. and Sak, T. V. (2021), "The impact of the COVID-19 pandemic on the world economy", *Ekonomichnyy prostir*, vol. 165, pp. 33—38.

3. Matsiura, S.I. and Chernenko, M.O. (2021), "The impact of COVID-19 on the world economy", *Innovatsiynny rozvytok suchasnoyi ekonomiky: novi pidkhody ta aktual'ni doslidzhennya*, available at: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/5203/BNPK200-421.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed 5 June 2021).

4. Dolbneva, D. V. (2020), "Influence of COVID-19 on the economy of the world", *Problemy ekonomiky*, vol. 1 (43), pp. 20—26.

5. Radchenko, L. O. and Rud, V. O. (2021), "Influence of COVID-19 on the development of the world economy and the organization of work in the field of tourism", *Kharkivs'kyi torhovel'no-ekonomichnyy koledzh KNTEU*, pp. 90-94, available at: <https://ojs.htek.com.ua/index.php/htek/article/view/127> (Accessed 5 June 2021).

6. Taleb, N. (2018), *Antykrykhkist': Pro (ne) vrazlyve u real'nomu zhytti [Anti-fragility: About (not) vulnerable in real life]*, Our format, Kyiv, Ukraine.

7. Tereshchuk, S. V. and Nazarov, M. I. (2021), "The impact of COVID-19 on the world economy", *Aktual'ni problemy ekonomiky, obliku, finansiv, marketynhu ta prava*, available at: <http://www.economics.in.ua/2021/05/1.html> (Accessed 5 June 2021).

8. Yakymyshyn, I. (2021), "The impact of COVID-19 on the economy of the world", *Hraal' nauky*, vol. 4, pp. 50—52.

9. The official site of Eurostat (2020), "European Economic Forecast — Autumn 2020", available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip136_en_2.pdf (Accessed 5 June 2021).

10. The official site of Nasdaq (2021), "Crude oil price. Historical data", available at: <https://www.nasdaq.com/market-activity/commodities/cl%3Anxm/historical> (Accessed 5 June 2021).

11. Slider, P. (2020), "The impact of COVID-19 on the global economy", available at: <https://naszbiznes24.pl/wplyw-covid-19-na-swiatowa-gospodarke> (Accessed 5 June 2021).

12. The official site of Statista (2021), "Change in financial behaviors due to coronavirus (COVID-19) in selected countries worldwide", available at: <https://www.statista.com/statistics/1220152/changing-financial-behaviors-due-to-covid-19-worldwide/> (Accessed 5 June 2021).

13. The official site of Statista (2021), "Gross domestic product growth rate forecasts in selected European countries in 2021", available at: <https://www.statista.com/statistics/1102546/coronavirus-european-gdp-growth/> (Accessed 5 June 2021).

14. The official site of Statista (2021), "Growth of the global gross domestic product (GDP) from 2015 to 2026 (compared to the previous year)", available at: <https://www.statista.com/statistics/273951/growth-of-the-global-gross-domestic-product-gdp/> (Accessed 5 June 2021).

15. The official site of Statista (2021), "Impact of the coronavirus pandemic on the global economy — Statistics & Facts", available at: <https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy> (Accessed 5 June 2021).

16. The official site of Statista (2021), "The 15 countries with the highest gross domestic product (GDP) in 2030 (in billion U.S. dollars)", available at: <https://www.statista.com/statistics/271724/forecast-for-the-countries-with-the-highest-gross-domestic-product-gdp-in-2030/> (Accessed 5 June 2021).

17. The official site of Statista (2021), "United States: Unemployment rate from 1999 to 2020", available at: <https://www.statista.com/statistics/263710/unemployment-rate-in-the-united-states/> (Accessed 5 June 2021).

18. The official site of TED (2021), available at: https://www.ted.com/speakers/bill_gates (Accessed 5 June 2021).

19. The official site of UNCTAD (2020), "World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic. United Nations publication", available at: <https://investmentpolicy.unctad.org/news/hub/1647/20200616-world-investment-report-2020---international-production-beyond-the-pandemic> (Accessed 5 June 2021).

20. The official site of UNCTAD (2020), "Impact of the COVID-19 pandemic on trade and development transitioning to a new normal", available at: https://unctad.org/system/files/official-document/osg2020d1_en.pdf (Accessed 5 June 2021).

21. The official site of UNWTO (2020), "International tourism and Covid-19", available at: <https://www.unwto.org/tourism-and-covid-19-unprecedented-economic-impacts> (Accessed 5 June 2021).

22. The official site of World Bank (2021), "World Development Indicators", available at: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators#> (Accessed 5 June 2021).

23. The official site of World Health Organization (2021), "WHO coronavirus COVID-19 dashboard", available at: <https://covid19.who.int/> (Accessed 5 June 2021).

Стаття надійшла до редакції 08.07.2021 р.

В. Ф. Гарькава,

к. е. н., доцент, ректор ПЗВО "Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика"

ORCID ID: 0000-0003-3033-8515

А. Ю. Кліщевська,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та фінансів,

ПЗВО "Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика"

ORCID ID: 0000-0001-7057-9810

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.47

ФІНАНСОВА СТРАТЕГІЯ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

V. Harkava,

PhD in Economics, Associate Professor, rector, Pylyp Orlyk International Classical University

A. Klishchevs'ka,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Finance,

Pylyp Orlyk International Classical University

FINANCIAL STRATEGY IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF DOMESTIC ENTERPRISES AT THE REGIONAL LEVEL

У статті висвітлено сутність понять "стратегія", "фінансова стратегія", "фінансова стратегія у системі економічної безпеки". Наведено основні принципи розробки фінансової стратегії. Розглянуто матрицю розвитку і формування фінансових стратегій у системі економічної безпеки підприємства. Для оцінки економічної безпеки використано SWOT-аналіз, який передбачає спочатку розкриття сильних і слабких сторін, а потім загроз і можливостей, після чого визначається ланцюжок взаємозв'язків між ними, які в подальшому допомагають визначити і сформуванню фінансову стратегію підприємства. З'ясовано особливості формування фінансової стратегії у системі економічної безпеки комерційних підприємств. Розроблено етапи формування фінансової стратегії у системі економічної безпеки підприємства. Запропоновано у структурі вітчизняних підприємств створювати так звані "фінансові кризові групи", які необхідні для забезпечення їх економічної безпеки в екстрених ситуаціях.

The article highlights the essence of the concepts "strategy", "financial strategy", "financial strategy in the system of economic security". The basic principles of financial strategy development are given: consideration of the enterprise as an open system capable of self-organization; taking into account the basic strategies of operating activities of the enterprise; predominant focus on the entrepreneurial style of strategic management of financial activities; ensuring the flexibility of the financial strategy; selection of dominant areas of strategic financial development; providing alternatives to strategic financial choices; ensuring the constant use of the results of technological progress in financial activities; ensuring the development of financial strategy in accordance with the organizational structure and organizational culture; focus on the professional apparatus of financial managers in the process of implementing financial strategy; taking into account the level of financial risk in the process of making strategic financial decisions. The matrix of development and formation of financial strategies in the system of economic security of the enterprise is considered. For the analysis of economic security used SWOT — analysis, which involves first the disclosure of strengths and weaknesses, and then threats and opportunities, and then determines the chain of relationships between them, which further help to determine and shape the financial strategy of the enterprise. The peculiarities of the formation of financial strategy in the system of economic security of commercial enterprises are clarified. It is noted that a comprehensive assessment of the

financial strategy is the classification of the financial condition of the enterprise depending on the degree of threat, which, in turn, simplifies the decision-making process in risk management and stabilization of the financial and economic condition of the enterprise. Stages of formation of financial strategy in the system of economic security of the enterprise are developed. It is proposed to create so-called "financial crisis groups" in the structure of domestic enterprises, which are necessary to ensure their economic security in emergency situations.

Ключові слова: стратегія, фінансова стратегія, підприємство, економічна безпека, прибутковість, соціально-економічний розвиток регіону.

Key words: strategy, financial strategy, enterprise, economic security, profitability, socio-economic development of the region.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

З метою досягнення найбільш високого рівня економічної безпеки підприємства повинні проводити роботу із забезпечення стабільності та ефективності функціонування основних його складових у рамках стратегічного фінансового планування, кінцевим продуктом якого є фінансова стратегія. Завдяки саме фінансовій стратегії визначаються перспективи розвитку установи, розробляється концептуальна основа для прийняття кардинальних рішень щодо майбутнього стану ринку, структури, прибутковості і ризику діяльності конкретного закладу. Особливу увагу при розробці фінансової стратегії приділяється: виявленню грошових доходів; мобілізації внутрішніх ресурсів; максимальному зниженню собівартості продукції; правильному розподілу і використанню прибутку; визначенню потреби в оборотних коштах; раціональному використанню капіталу підприємств.

У цьому контексті зростає актуальність питань, пов'язаних з визначенням напрямків розробки фінансової стратегії вітчизняних підприємств в сучасних, динамічних умовах, яка є запорукою забезпечення їх економічної безпеки, що загалом обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Питання економічної безпеки підприємств, їх фінансова стійкість і зв'язок зі станом економіки розробляються як вітчизняними вченими: В.Г. Алькема [5], І.Ю. Барабанова [1], М.М. Бедлар [10], І.А. Бланк [2], О.В. Борович [9], О.В. Ілляшенко [3], М.О. Житар [7], С.В. Каламбет [4], Б.О. Кириленко [4], О.А. Кириченко [5], В.В. Нагайчук [6], О.О. Сосновська [7], О.А. Сороківська [8], М.В. Тимоць [9], Н.Я. Юрків [10], так і зарубіжними М. Дейтс, М. Мескон, Ф. Харлі і ін.

В Україні нині досить велика увага приділяється питанням економічної безпеки підприємств, в той час як досліджень присвячених безпосередньо розробці фінансової стратегії у системі економічної безпеки вітчизняних підприємств недостатньо.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є визначення особливостей формування фінансової стратегії у системі економічної безпеки вітчизняних підприємств на регіональному рівні. Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення таких завдань: з'ясувати сутність понять "стратегія", "фінансова стратегія", "фінансова стратегія у системі економічної безпеки"; зазначити основні принципи розробки фінансової стратегії; розглянути матрицю розвитку і формування фінансових стратегій у системі економічної безпеки підприємства; використати SWOT-аналіз для оцінки економічної безпеки вітчизняного комерційного підприємства; розробити етапи формуван-

ня фінансової стратегії у системі економічної безпеки підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

В умовах сьогодення особливого значення набувають можливості окремого регіону формувати економічну безпеку держави, залишаючись при цьому самостійно стійкою та прогресуючою територією, здатною ефективно нейтралізувати економічні загрози. Існування регіональних диспропорцій має безпосередній вплив на забезпечення економічної безпеки на всіх інших рівнях та потребує безумовного врахування в процесі реалізації заходів регіонального управління. Це є основою для забезпечення економічної безпеки на мікрорівні, базовим елементом якого є підприємство. Адже, враховуючи комплементарний характер взаємозв'язку між рівнями економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях, слід зазначити, що безумовною запорукою досягнення економічної безпеки на вищих рівнях ієрархії є її забезпечення у системах нижчого рівня [7, с. 126; 8]. У зв'язку з цим першочерговий інтерес у межах даного дослідження представляє пізнання розробки фінансової стратегії у системі економічної безпеки вітчизняних підприємств на регіональному рівні.

В Україні створення підприємством системи економічної безпеки є одним з постійно діючих напрямків його діяльності. Відповідно управління системою економічної безпеки виступає одним з необхідних елементів внутрішнього менеджменту і визначається як формалізований процес, спрямований на вирішення встановленої кількості управлінських завдань за відповідним напрямом діяльності.

Основними заходами щодо запобігання зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства є впровадження нових методів і технологій обробки та аналізу інформації для оцінки та забезпечення економічної безпеки, а також належний рівень фінансового контролю як за фінансовими ресурсами, так і за діями персоналу [5, с. 8].

Тому в умовах нестабільності внутрішнього і зовнішнього середовища організації на перший план висувається питання забезпечення фінансового благополуччя. Фінансова складова економічної безпеки організації охоплює всі сфери діяльності і служить запорукою успішного розвитку, забезпечує реалізацію планованої стратегії.

У фінансовому управлінні стратегія — це прогнозування фінансових потоків фірми з метою збільшення її ринкової вартості в рамках безпечного розвитку. Щоб збільшити вартість бізнесу, необхідно забезпечити фінансову рівновагу [1, с. 42].

На думку вчених М.В. Тимоць та О.В. Борович, фінансова стратегія — сформована система довгострокових цілей фінансової діяльності підприємства і найбільш ефективних шляхів їх досягнення, які визначаються фінансовою ідеологією [9, с. 36]. Науковці В.В. Нагай-

Рис. 1. Принципи розробки фінансової стратегії

Джерело: складено авторами на основі [2; 6].

чук та В.В. Панько зазначають, що фінансова стратегія — один з головних інструментів управління роботою підприємства; система довгострокових фінансових цілей і завдань та механізму їх досягнення, спрямованих на фінансування розширеного відтворення, соціальних та інших функцій підприємства шляхом використання фінансових інновацій [6, с. 171]. Фінансова стратегія передбачає, що організації необхідно розробляти стратегічні, тактичні й оперативні плани, так як система ринкових відносин нерозривно взаємопов'язана з фінансовими показниками.

У науковій літературі досі немає однозначного розуміння сутності фінансової стратегії. Виділяють дві протилежні точки зору [1; 10]:

1) фінансова стратегія — загальна стратегія підприємства, оскільки всі показники підприємства в кінцевому підсумку зводяться до фінансових питань;

2) фінансова стратегія — функціональна стратегія підприємства, тобто сукупність цілей і завдань в сфері фінансової діяльності підприємства.

Дослідниця І.Ю. Барабанова під фінансовою стратегією має на увазі генеральний план дій із забезпечення грошовими коштами підприємства [1, с. 42]. Найбільш повне поняття фінансової стратегії підприємства сформульовано І.А. Бланком, де говориться, що фінансова стратегія підприємства являється одним із видів функціональної стратегії, яка забезпечує всі напрямки розвитку фінансової діяльності і фінансових відносин підприємства шляхом формування довгострокових фінансових цілей, а також вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення [2, с. 122].

В Україні одним із напрямів розробки фінансової стратегії є забезпечення економічної безпеки функціонування різних структурних підрозділів, що здійснюють

реалізацію всіх виробничих, фінансових, інформаційних процесів в діяльності фірми.

Основні принципи розробки фінансової стратегії наведено на рисунку 1.

У другому принципі можна припустити врахування не базових стратегій операційної діяльності, а реальних матеріально-речових цілей, які займають особливе місце в корпоративній стратегії.

Третій принцип цінний тим, що серед двох підходів стратегічного управління (прирістного і підприємницького типу) останній повинен мати перевагу. Саме підприємницька ініціатива забезпечує інтенсивність і нову якість стану бізнесу на відміну від консервативного прирістного, екстенсивного підходу до стратегії.

У сучасних умовах десятий принцип формування фінансових стратегій набуває все більшого значення. Наука розвивається активно, особливо в умовах тих викликів, з якими стикається суспільство і бізнес. Роль оцінки та методології управління ризиком безперервно зростає. Багато особливо великих компаній виділяють з надр фінансових стратегій стратегії економічної безпеки в окремий документ і зону для реалізації спеціалізованого стратегічного контролінгу.

Останнім часом ще один принцип став найбільш актуальним — принцип інноваційності. Він особливо важливий для інвестиційного розділу фінансових стратегій.

У результаті, фінансова стратегія у системі економічної безпеки — це комплекс заходів, які спрямовані на досягнення високих показників платоспроможності і стійкості підприємства, ліквідності його балансу, ефектної структури капіталу. Досягається шляхом чіткого стратегічного і тактичного планування, прийняття заходів з метою запобігання загрозам фінансового характеру.

Фінансова стратегія у системі економічної безпеки вітчизняного підприємства на регіональному рівні — система довгострокових цілей фінансової діяльності фірми, що визначаються загальними завданнями соціально-економічного розвитку і фінансовою політикою регіональних органів влади, а також система методів, інструментів, організаційних механізмів їх досягнення за допомогою ефективного управління процесами формування, розподілу і використання обмежених фінансових ресурсів в умовах нестабільності факторів зовнішнього середовища та обмеженості ресурсів розвитку.

З нашої точки зору, у цьому визначенні враховується: підлеглий характер фінансової стратегії підприємства по відношенню до стратегії вищого рівня; взаємозв'язок фінансової стратегії фірми і фінансової політики регіональних органів влади, так як регіональна фінансова політика визначає ключові напрямки фінансової діяльності підприємства і є основою для розробки фінансової стратегії; орієнтація фінансової стратегії організації на вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку регіону, оскільки фінансова стратегія як одна з функціональних стратегій носить підлеглий характер по відношенню до прийнятої регіональної стратегії соціально-економічного розвитку і покликана забезпечити ефективну її реалізацію; об'єкти фінансового управління, в якості яких зазвичай виділяють фінансові ресурси; рівень нестабільності факторів зовнішнього середовища та обмеженість ресурсів розвитку.

Метою стратегії є збільшення прибутковості, оборотності капіталу, розширення позицій у сучасних ринкових відносинах відповідно до соціально-економічного розвитку регіону.

Відмітимо, що інтегральна оцінка дозволяє визначити мету розробки стратегії підприємства лише з точки зору забезпечення його стійкості. Аналізуючи показники інтегральної оцінки фінансового стану підприємства можна стверджувати, що фінансова стратегія досягнення економічної безпеки підприємства повинна бути спрямована на коригування фінансової політики з метою поліпшення його фінансового стану. Для цього необхідно розглянути матрицю розвитку і формування фінансових стратегій у системі економічної безпеки підприємства. Матриця фінансових стратегій підприємства представлена в табл. 1.

Також для аналізу економічної безпеки використовується SWOT-аналіз, який передбачає спочатку розкриття сильних і слабких сторін, а потім загроз і можливостей, після чого визначається ланцюжок взаємозв'язків між ними, які в подальшому допомагають визначити і сформувати фінансову стратегію підприємства (табл. 2).

Необхідно відмітити, що у разі комплексної оцінки фінансової стратегії відбувається класифікація фінансового стану підприємства в залежності від ступеня загрози, що в свою чергу спрощує процес прийняття рішень у сфері управління ризиками та стабілізацією фінансово-економічного стану підприємства. Кожний із сфер відповідає певний комплекс заходів для того щоб подолати проблемну ситуацію, що у подальшому допоможе керівнику приймати відповідне рішення в управлінні.

Дослідження питань управління та планування діяльності вітчизняних підприємств дозволяє виділити наступні специфічні особливості розробки фінансової стратегії у системі економічної безпеки (табл. 3).

З огляду на перераховані вище положення, розробимо схему, яка відобразить послідовність проведення етапів формування фінансової стратегії підприємства (рис. 2).

Таблиця 1. Матриця фінансових стратегій вітчизняного підприємства

1. Використовувати надлишок грошових коштів для прискореного зростання; - реалізація нових проєктів, покупка діючих підприємств	Створення вартості EVA > 0	2. Зменшити дивіденди та інші утримання з прибутку; - залучити додатковий капітал
Надлишок грошових коштів g SAL < SGR		Дефіцит коштів g SAL > SGR
3. Розподілити частину грошових коштів, решту направити на підвищення рентабельності; - переглянути структуру капіталу, домогтися зниження його вартості	Створення вартості EVA < 0	4. Змінити стратегію, провести реструктуризацію бізнесу

Джерело: складено авторами на основі [1; 2; 9].

Таблиця 2. SWOT-аналіз економічної безпеки вітчизняного підприємства на регіональному рівні

Сильні сторони (S) - збільшення обсягів реалізації з розширенням клієнтської бази; - підвищення рентабельності; - підготовка договорів купівлі-продажу з регламентованим терміном платежу	Слабкі сторони (W) - висока частка позикових коштів у структурі капіталу; - висока собівартість виробництва; - неефективний фінансовий менеджмент; - нестача грошових коштів для покриття поточних зобов'язань
Можливості (O) - відсутність посередників при продажі продукції; - зміна пропорцій обсягів виробництва і реалізації продукції; - скорочення обсягів зовнішніх джерел фінансування; - пошук резервів для зниження витрат виробництва	Загрози (T) - інфляція; - слабка інвестиційна привабливість; - висока конкуренція в галузі; - зміна кредитної політики банків; - несплата боржників

Джерело: складено авторами на основі [3; 4; 9; 10].

Також у структурі вітчизняних підприємств пропонуємо створювати "фінансові кризові групи", які необхідні для забезпечення їх економічної безпеки в екстрених ситуаціях. До їх складу входять керівник організації, юрист, фінансист і керівник служби безпеки. Мета групи: протидія зовнішнім загрозам безпеки фірми. Для діагностики критичних ситуацій підприємства необхідно виявити найбільш проблемні місця, які можуть перерости в майбутні загрози економічній безпеці підприємства, простежити характер і спрямованість дії.

Таким чином, система економічної безпеки підприємства повинна включати в себе комплекс взаємопов'язаних елементів, які забезпечують безпеку підприємству при досягненні нею основних і другорядних цілей та зав-

Таблиця 3. Особливості розробки фінансової стратегії у системі економічної безпеки комерційних підприємств

Елементи фінансової стратегії	Комерційне підприємство
Стратегічні фінансові цілі	Максимізація прибутку на вкладений капітал в стратегічній перспективі
Основні документи для формування фінансової стратегії	Операційні та інвестиційні плани розвитку
Основні документи фінансової звітності з використанням прогностичних показників	Прогнозний бухгалтерський баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів
Інструментарій контролю ефективності реалізації фінансової стратегії	BSC, KPI
Ресурсне забезпечення реалізації фінансової стратегії	Власні і позикові кошти

Джерело: авторська розробка.

дань бізнесу. В свою чергу фінансова стратегія забезпечує відповідність фінансово-економічних можливостей підприємства умовам, які склалися на ринку продукції, враховуючи його фінансові можливості і розглядаючи характер внутрішніх та зовнішніх чинників. В іншому випадку підприємство може збанкрутувати.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що є нерозривний зв'язок фінансової стратегії підприємства з його економічною безпекою, а сучасні процеси глобалізації обумовлюють той факт, що міжнародна фінансова інтеграція підсилює загрози як на національному, так і на регіональному рівнях, які в свою чергу істотно впливають на стійкість і стабільність вітчизняних підприємств. Отже, формування фінансової стратегії у системі економічної безпеки передусім з точки зору її комплексного характеру має найефективніше забезпечити захист основних ресурсів підприємства і створити сприятливі умови для його стабільного і перспективного розвитку на сучасному ринку.

Література:

1. Барабанова І.Ю. Цілі і завдання розробки фінансової стратегії на підприємстві. Вісник Університету (Державний університет управління). 2012. Т. 3. № 3. С. 40—44.
2. Бланк І.А. Стратегия и тактика управления финансами. Киев: МП "ИТЕМ" ЛТД, АДЕФ-Украина, 2006. 536 с.
3. Ілляшенко О.В. Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства: дис. ... д. екон. наук. Спеціальність: 08.00.04; 21.04.02. Сєверодонецьк, 2016. 606 с.
4. Каламбет С.В., Кириленко Б.О. Економічна безпека як багаторівнева система. Економіка і суспільство. 2016. № 5. С. 344—349.
5. Кириченко О.А., Алькема В. Г. Концептуальні засади формування системи економічної безпеки в умовах глобалізації. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 12 (114). С. 3—18.
6. Нагайчук В.В., Панько В.В. Сутність фінансової стратегії як економічної категорії. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 8. С. 168—171.
7. Сосновська О.О., Житар М.О. Економічна безпека підприємства: сутність та ознаки забезпечення. Облік і фінанси. 2018. № 3 (81). С. 124—132.
8. Сороківська О.А. Інноваційні напрями підвищення економічної безпеки підприємств малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій: дис. ... д. екон. наук. Спеціальність: 08.00.04. Тернопіль, 2016. 488 с.
9. Тимоць М.В., Борович О.В. Концептуальні підходи до формування фінансової стратегії підприємства. Науковий вісник Чернівецького університету. 2019. Вип. 809. С. 34—38.
10. Юрків Н.Я., Бедлар М.М. Концептуальні засади формування стратегії розвитку підприємств України. Економіка і регіони. № 5 (54). 2015. С. 20—26.

References:

1. Barabanova, I.Yu. (2012), "Goals and objectives of financial strategy development at the enterprise", *Visnyk Universytetu (Derzhavnyi universytet upravlinnia)*, vol. 3, pp. 40—44.

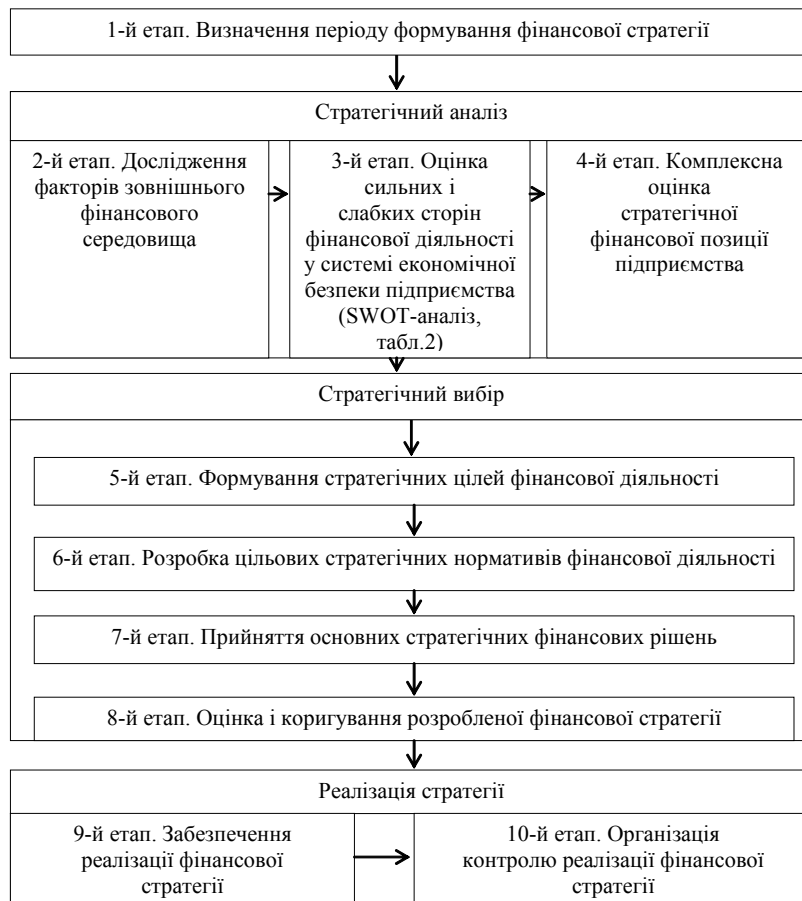

Рис. 2. Етапи формування фінансової стратегії у системі економічної безпеки підприємства

Джерело: авторська розробка.

2. Blank, Y.A. (2006), *Strategija i taktika upravlenija finansami [Financial management strategy and tactic]*, Kyiv: МР "ИТЕМ" LTD, АДЕФ-Украина, Ukraine.
3. Illashenko, O.V. (2016), "Methodological principles of formation and functioning of mechanisms of the system of economic security of the enterprise", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Severodoneck, Ukraine*.
4. Kalambet, S.V. and Kyrylenko, B.O. (2016). "Economic security as a multi-level system", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 5, pp. 344—349.
5. Kyrychenko, O.A. and Alkema, V.H. (2010), "Conceptual principles of forming a system of economic security in the context of globalization", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 12:114, pp. 3—18.
6. Nahaichuk, V.V. and Panko, V.V. (2014), "The essence of financial strategy as an economic category", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 8, pp. 168—171.
7. Sosnovska, O.O. and Zhytar, M.O. (2018), "Economic security of the enterprise: the essence and signs of security", *Oblik i finansy*, vol. 3:81, pp. 124—132.
8. Sorokivska, O. A. (2016), "Innovative directions of increasing the economic security of small business enterprises in the context of conflict situations", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Ternopilskiy nacionalniy tekhnichniy universytet imeni Ivana Pulia, Ternopil, Ukraine*.
9. Tymots, M.V. and Borovych, O.V. (2019), "Conceptual approaches to the formation of the financial strategy of the enterprise", *Naukovyi visnyk Chernivetskooho universytetu*, vol. 809, pp. 34—38.
10. Yurkiv, N. and Bedlar, M. (2015), "Conceptual bases of formation of system of economic security in the conditions of globalization", *Economika i region*, vol. 5, pp. 20—26.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2021 р.

Я. А. Сушарник,
к. е. н., викладач, Подільський спеціальний
навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
ORCID ID: 0000-0002-6104-343X

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.52

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СУЧАСНОГО СТАНУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЛУЗІ СВИНАРСТВА

Ya. Susharnik,
PhD in Economics, Lecturer, Podolsk special educational and rehabilitation socio-economic college

ANALYTICAL REVIEW OF THE CURRENT STATE OF FUNCTIONING OF THE PIG INDUSTRY

У процесі інтеграції України до міжнародного співтовариства основним завданням аграрного комплексу є збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Забезпечення цього обумовлює пошук інтенсивних напрямів розвитку, застосування новітніх технологій, що дозволяє економити.

Необхідною умовою існування країни є забезпечення її продовольчої безпеки. Що ми розуміємо під продовольчою безпекою — захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [3].

Головну роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни відіграє тваринництво. Воно забезпечує населення м'ясом, молочними продуктами, шкірою, вовною, яйцями і таке інше. Головними складовими тваринництва України є скотарство (м'ясне та молочне), свинарство, вівчарство, бджільництво та птахівництво. Завдячуючи своїй багатоплідності, скоростиглості та невеликим затратам на приріст одиниці живої маси по відношенню до забійної ваги, в Україні головну складову в тваринництві посідає — свинарство. Завдяки своїй поживності (майже вдвічі поживніша від баранини, яловичини) та корисності сильно цінується українцями.

Цю статтю присвячено огляду сучасного стану ринку продукції свинарства. В ній здійснено аналіз стану галузі свинарства в Україні за показниками динаміки поголів'я свиней в розрізі років. Здійснено аналіз середньої живої маси свиней в порівнянні із середньою забійною масою свиней. Проведено дослідження реалізації на забій свиней (у живій масі тис. т.). Проаналізовано виробництво свинини (в забійній вазі) на 100 га ріллі та на одну особу в усіх категоріях господарств в Україні. Також проведено дослідження імпорту-експорту свинини в 2015 та 2019 роках. Дослідження даних було проведено по всій Україні та для більшої наочності в розрізі областей.

Обґрунтовано, що необхідність ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств з виробництва свинини лише за умови подолання негативних явищ у країні, що надасть у найближчій стратегічній перспективі поштовх для повноцінного зростання галузі свинарства.

У дослідженні визначено основні чинники, які впливають на ефективність функціонування галузі свинарства на теренах України, зокрема це селекційна робота, державна підтримка, сприятливий економічний мікроклімат всередині країни.

In the process of Ukraine's integration into the international community, the main task of the agrarian complex is to increase the volume of agricultural production. Ensuring this leads to the search for intensive areas of development, the use of the latest technologies, which allows you to save.

A necessary condition for the country's existence is to ensure its food security. What we mean by food security is the protection of human vital interests, which is expressed in the state guaranteeing unimpeded economic access to food in order to maintain its normal life [3].

Livestock plays a key role in ensuring the country's food security. It provides the population with meat, dairy products, leather, wool, eggs and so on. The main components of animal husbandry in Ukraine are cattle breeding (meat and dairy), pig breeding, sheep breeding, beekeeping and poultry farming. Due to its fertility, precocity and low cost per unit weight gain in relation to slaughter weight, in Ukraine the main component in animal husbandry is — pig farming. Due to its nutritional value (almost twice as nutritious as lamb, beef) and usefulness, it is highly valued by Ukrainians.

This article is devoted to an overview of the current state of the market of pig products. It analyzes the state of the pig industry in Ukraine according to the dynamics of the pig population in terms of years. The analysis of the average live weight of pigs in comparison with the average slaughter weight of pigs was performed. A study of the implementation of the slaughter of pigs (live weight of thousands of tons). The production of pork (in slaughter weight) per 100 hectares of arable land and per person in all categories of farms in Ukraine was analyzed. A study of pork import-export in 2015 and 2019 was also conducted. Data surveys were conducted throughout Ukraine and for greater clarity by region.

The need for effective development of agricultural enterprises for pork production is justified only if the negative phenomena in the country are overcome, which will provide an impetus for the full growth of the pig industry in the near strategic perspective.

This study identifies the main factors that affect the efficiency of the pig industry in Ukraine, in particular, selection work, government support, a favorable economic microclimate within the country.

*Ключові слова: свинина, ринок, підприємство, виробники, поголів'я, імпорт, експорт.
Key words: pork, market, enterprise, producers, livestock, import, export.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Свинина — один із найбільш вживаних видів м'яса в світі. Відповідно до даних OECD-FAO Agricultural Outlook світове виробництво свинини в 2020 році становило — 106,52 млн тонн. Через свої корисні ознаки — свинарство посіло одну із ключових ролей в тваринництві України. Сьогодні для свинарства не є таким безхмарним. Тому на сьогодні першочерговим завданням для України є збереження цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сучасного стану ринку свинини займалася широка плеяда вітчизняних авторів. Зокрема, дана тема досліджувалась у працях: Місюка М.В., Месель-Веселяка В.Я., Волощука В.М., Ібатулліна М.І., Мазуренко О.В., Свиноуса І.В., Шпичака О.М., Одінцева П.Т.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою цього дослідження є оцінка сучасного стану виробництва свинини в Україні та визначення основних факторів, які впливають на ринок свинини.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сучасного стану свинарства як стратегічно важливої галузі тваринництва у загальній структурі сільськогосподарського виробництва та обґрунтування потреби у державній підтримці її розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Виробництво м'яса — це одна з провідних сфер у вирішенні продовольчої проблеми та забезпечення населення країни повноцінним харчовим білком. Залежно від виду тварин отримують: яловичину, свинину, м'ясо птиці, баранину, конину та інші види м'яса. Туші великої рогатої худоби, одержані від тварин віком від 3-х місяців до 3 років, свиний — до 10 місяців, овець та кіз — до 8 місяців є м'ясо молодняка, а телят, поросят та ягнят від 14 днів до 3-х місяців — м'ясо молочників [6].

Після розпаду СРСР руйнування інфраструктури сільського господарства в Україні, як і економіки країни загалом, призвело до негативних явищ в українській

Таблиця 1. Зміна кількості поголів'я свиней за формами господарювання

Рік	Усі категорії господарств	у тому числі			
		Сільськогосподарські підприємств, всього	з них		господарства населення
			с.г. підприємства	фермерські господарства	
1940	9186	3475	-	-	-
1991	19426,2	14070,5	14070,5	-	5355,7
2000	10072,9	4108,1	4076,1	32	5964,8
2005	6466,1	2098,5	2016,4	82,1	4367,6
2010	7576,6	3307,9	3035,3	272,6	4268,7
2011	7960,4	3625,2	3330,4	294,8	4335,2
2012	7373,2	3319,2	3058,8	260,4	4054
2013	7576,7	3556,9	3291,7	265,2	4019,8
2014	7922,2	3878,9	3606	272,9	4043,3
2015	7350,7	3732,8	3482,9	249,9	3617,9
2017	6669,1	3565,9	3292,9	273,0	3103,2
2018	6109,9	3303,6	3064,7	238,9	2806,3
2019	6025,3	3395,6	3140,2	255,4	2629,7
2020	5727,4	3300,1	3016,1	284,0	2427,3
Відхилення 2020 р. до 2015 р. (+,-)	-1623,3	-432,7	-466,8	34,1	-1190,6

Таблиця 2. Аналіз середньої живої маси свиней до середньої забійної маси

Показники	2001	2010	2015	2017	2018	2019	Відхилення 2019 р. до 2015 р.
Середня жива маса сільськогосподарських тварин, реалізованої на забій, кг							
Господарства усіх категорій	120	114	123	121	120	121	-2,0
Підприємства	118	65	108	106	107	109	1,0
Господарства населення	123	129	144	141	138	140	-4,0
Середня забійна маса сільськогосподарської тварини, реалізованої на забій							
Господарства усіх категорій	92	81	89	87	86	88	-1,0
Підприємства	90	47	79	76	77	80	1,0
Господарства населення	94	92	104	101	99	101	-3,0

тваринницької галузі. Зниження рентабельності виробництва яловичини змусило великі сільськогосподарські підприємства, на які в радянський час припадала левова частка поголів'я ВРХ, відмовлятися від вирощування худоби як від нерентабельного виду бізнесу. У 1990 році виробництво продукції тваринництва в Україні досягло своєї вершини, що збіглося у часі з розпадом СРСР і утворенням вільної, територіально незалежної держави [2].

Самою ефективною галуззю тваринництва є свинарство. Свинарство, галузь тваринництва — розведення свиней для одержання м'яса (свинини) і сала, а також шкіри і щетини.

Завдяки багатоплідності, скоростиглості, великій забійній вазі при порівняно незначній витраті кормів на одиницю продукції, свинина відіграє головну роль у загальному виробництві м'яса (в УРСР 1970 — 46%). Вона майже вдвічі поживніша за яловичину і баранину. Завдяки цим прикметам значення свинарства постійно зростає, зокрема з поч. 19 ст. — зі збільшенням попиту на м'ясні продукти швидко зростаючого населення міст. Зростання кількості свиней у світі (у млн тонн): 1938-39 — 296, 1965-66 — 588, і вже зараз поголів'я свиней у світі

становить понад 850 млн голів, більше половини його зосереджено в Азії. Китай посідає перше місце у світі за кількістю свиней (майже 50% світового виробництва). За обсягом свинарства вирізняються також США (10,3% світового виробництва), Бразилія, ФРН, Данія, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Угорщина. Нині існує понад 600 порід свиней різних напрямів продуктивності (м'ясні, сальні, беконні, м'ясо-сальні) [4].

Найпоширенішими породами свиней, які вирощуються на території України, є велика біла, українська степова біла, миргородська, українська степова р'яба, полтавська м'ясна, ландрас, довговуха біла; у деяких районах — північно-кавказька, дюрок.

Відповідно до інформації Асоціації свинарів України за 2020 рік 5 найпотужніших свиногосподарств України, зокрема ПрАТ "АПК-ІНВЕСТ", СП ТОВ "Нива Переяславщини", ТзОВ "Гудвел", ТОВ "НВП Глобінський", ПАП "Агропродсервіс" [1].

Ключовим показником, який характеризує ефективність галузі, є поголів'я тварин. Для оцінки стану свинарства сьогодні розглянемо таблицю 1. Сучасний стан функціонування галузі свинарства.

Таблиця 3. Реалізація на забій свиней (у живій масі тис. т.)

Показник	1990	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019	Співвідношення 2019 до 2015 року.	
									абсолютне	відносне
Вінницька	118,5	62,6	29,3	31,0	33,9	37,6	33,4	32,1	1,1	1,0354839
Волинська	39,1	26,0	46,5	50,7	54,6	54,9	55,8	48,7	-2,0	0,9605523
Дніпропетровська	130,2	46,5	66,3	70,5	61,3	57,3	49,0	49,5	-21,0	0,7021277
Донецька	117,1	49,2	68,7	89,6	88,4	88,3	88,5	89,7	0,1	1,0011161
Житомирська	60,4	29,9	31,0	38,1	37,1	34,6	35,8	37,3	-0,8	0,9790026
Закарпатська	35,7	29,8	28,5	39,0	38,2	39,5	39,4	41,0	2,0	1,0512821
Запорізька	110,6	46,2	45,2	49,1	44,4	36,7	33,5	31,6	-17,5	0,6435845
Івано-Франківська	33,2	25,4	32,7	57,9	57,7	58,6	56,5	58,1	0,2	1,0034542
Київська	107,1	66,6	58,9	78,1	76,2	88,0	86,8	93,8	15,7	1,2010243
Кіровоградська	88,4	32,9	26,5	36,4	34,4	34,0	34,2	33,9	-2,5	0,9313187
Луганська	70,5	25,9	15,1	8,8	7,5	5,6	3,5	4,4	-4,4	0,5
Львівська	67,2	32,6	43,2	65,3	69,3	69,9	68,8	65,4	0,1	1,0015314
Миколаївська	85,3	25,4	10,7	17,7	15,1	14,1	13,9	13,3	-4,4	0,7514124
Одеська	114,4	54,5	32,0	34,4	32,5	32,0	29,4	27,2	-7,2	0,7906977
Полтавська	132,7	37,0	32,7	64,3	70,4	64,0	57,4	55,9	-8,4	0,8693624
Рівненська	54,9	36,5	29,6	28,3	28,6	29,6	30,3	29,4	1,1	1,0388693
Сумська	84,8	37,5	17,4	21,1	26,0	25,4	26,3	24,6	3,5	1,1658768
Тернопільська	48,9	17,8	25,4	44,0	41,9	43,2	45,8	43,3	-0,7	0,9840909
Харківська	112,1	53,0	30,0	51,6	45,8	32,7	29,1	36,2	-15,4	0,7015504
Херсонська	104,9	39,3	33,3	36,1	34,9	34,0	31,1	26,1	-10,0	0,7229917
Хмельницька	65,9	37,5	21,6	41,0	41,0	40,0	39,2	36,9	-4,1	0,9
Черкаська	95,5	45,2	43,5	48,4	47,5	52,5	46,1	49,6	1,2	1,0247934
Чернівецька	38,6	15,2	26,8	25,8	28,6	27,3	25,5	26,8	1,0	1,0387597
Чернігівська	87,7	32,7	21,7	21,0	22,1	21,8	19,6	21,5	0,5	1,0238095
Автономна Республіка Крим	63,2	42,6	45							

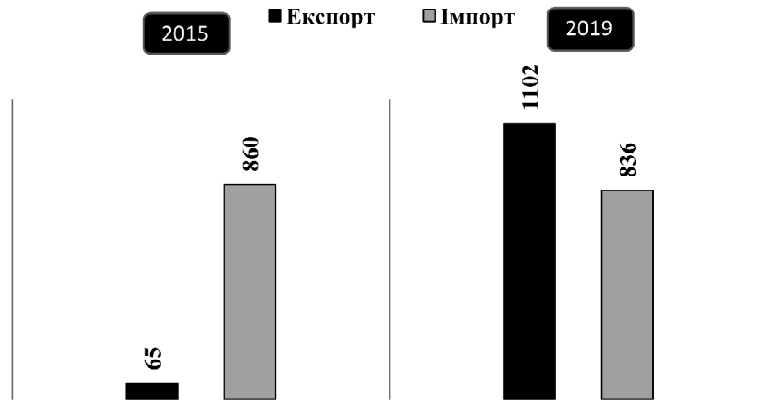

Рис. 1. Показники експорту – імпорту свинини, т

Джерело: побудовано на основі даних Державної фіскальної служби [5].

Аналізуючи данні Держкомстату, ми бачимо значне скорочення поголів'я свиней, яке в 2020 році становило 5727,4 тис. голів. У порівнянні із 2015 роком — скорочення поголів'я на 1623,3 тис. голів. Зокрема, значного скорочення зазнало поголів'я в категорії сільськогосподарські товаровиробники. В порівнянні із 1991 роком ми бачимо скорочення на 77%. Лише фермерські господарства показали плюсове сальдо на цій ниві. Чисельність поголів'я свиней в 2020 рік виросла на 34,1 тис. голів в порівнянні із 2015 роком.

На обсяг поголів'я свиней в сторону зменшення вплинула африканська чума свиней та окупація Автономної Республіки Крим. За останні п'ять років на території України було зафіксовано в районі 300 спалахів цієї хвороби [7].

Протягом багатьох років сільськогосподарські товаровиробники, які займаються вирощуванням зернових культур, мають значно більшу можливість щодо вигідної реалізації своєї продукції порівняно з тваринниками. Як наслідок в Україні значно скоротилося поголів'я свиней,

яке в 2015 році становило 7,3 млн голів, що на 1,8 млн голів менше у порівнянні до 1940 року (табл. 2.2).

Попри економічну кризу, складність ведення господарства через нестачу найпростіших знарядь і засобів виробництва, господарства населення виявилися своєрідним стабілізатором виробництва свинини на протязі 2000—2020 років, в яких поголів'я свиней зменшувалося набагато нижчими темпами.

Основними причинами такого становища є:

- зменшення обсягів державної підтримки і дорозчання кредитних ресурсів;
- технологічна відсталість, зношеність устаткування галузі;
- відсутність коштів на освоєння інноваційних технологій;
- збільшення обсягів імпорту м'яса та продуктів його переробки за цінами, що нижчі за вітчизняні;
- монополізація закупівельних цін на продукцію тваринництва переробними підприємствами та торгівельними організаціями;

Таблиця 4. Виробництво свинини (в забійній вазі) на 100 га ріллі та на одну особу в усіх категоріях господарств України

Роки	1990			2000			2005			2015			2019			Відношення 2019 р. до 2015 р.		
	всього тис. т	на 100 га ріллі, ц	на одну особу, кг	всього тис. т	на 100 га ріллі, ц	на одну особу, кг	всього тис. т	на 100 га ріллі, ц	на одну особу, кг	всього тис. т	на 100 га ріллі, ц	на одну особу, кг	всього тис. т	на 100 га ріллі, ц	на одну особу, кг	всього тис. т	на 100 га ріллі, ц	на одну особу, кг
Вінницька	87,1	49,13	45,07	44,5	27,14	24,33	12,6	7,675	7,257	22,2	13,31	13,82	20,8	12,02	13,459	-1,4	-1,29	-0,3607
Волинська	28,8	42,17	27,14	16,6	26,83	15,49	24,5	40,18	23,36	36,3	59,74	34,81	33,0	49,11	31,995	-3,3	-10,63	-2,81501
Дніпропетровська	104,3	48,98	26,87	33,5	16,16	9,018	30,3	14,46	8,651	51,0	24,49	15,62	37,7	17,72	11,868	-13,3	-6,76	-3,74854
Донецька	94,9	56,85	17,80	34,7	21,43	6,922	30	20,72	6,355	64,5	41,32	15,07	64,5	39	15,611	0,0	-2,32	0,54475
Житомирська	46,9	36,79	30,35	21,2	20,29	14,76	20,9	20,56	15,37	26,7	25,35	21,33	26,1	22,81	21,602	-0,6	-2,53	0,272365
Закарпатська	26,3	139,67	21,00	18,6	93,61	14,64	17,9	90,91	14,31	29,6	153,8	23,5	31,1	155,5	24,805	1,5	1,73	1,300667
Запорізька	84,7	44,13	40,69	34,9	18,52	17,48	19,7	10,41	10,41	37,4	19,88	21,25	24,1	12,68	14,282	-13,3	-7,21	-6,97028
Івано-Франківська	25,2	62,98	17,70	17,5	43,87	12,16	15,9	44,02	11,38	36,5	96,64	26,4	41,0	102,2	29,969	4,5	5,61	3,566206
Київська	83,0	58,01	18,28	49,5	37,97	10,99	39,5	30,37	8,911	58,6	45,77	12,66	70,4	53,29	14,827	11,8	7,52	2,164943
Кіровоградська	67,5	37,57	54,46	23,7	13,75	20,07	19,3	11,24	17,55	29,2	16,88	29,89	27,1	15,32	29,043	-2,1	-1,56	-0,84857
Луганська	55,7	39,38	19,46	20,6	15,57	7,727	10,7	8,387	4,327	7,0	5,704	3,163	2,8	2,196	1,3109	-4,2	-3,51	-1,85253
Львівська	50,3	58,18	18,31	23,3	30,42	8,628	21	28,79	8,082	47,7	66,34	18,81	47,8	62	19,028	0,1	-4,34	0,218653
Миколаївська	62,7	36,92	47,12	20,1	12,22	15,38	6,9	4,26	5,563	11,8	7,165	10,16	8,8	5,152	7,8578	-3,0	-2,01	-2,30341
Одеська	89,6	43,36	33,91	39,9	19,71	15,78	19,9	9,985	8,189	26,2	13,36	10,95	20,7	9,966	8,7077	-5,5	-3,39	-2,2392
Полтавська	100,8	55,04	57,46	25,3	14,78	14,97	14,4	8,448	9,054	48,4	28,25	33,52	42,1	23,17	30,353	-6,3	-5,08	-3,16561
Рівненська	43,2	65,41	36,93	27,1	42,59	22,82	24,2	38,62	20,79	21,0	34,17	18,08	21,8	33,13	18,907	0,8	-1,04	0,826834
Сумська	64,3	47,85	44,88	27,3	22,99	20,16	19,8	17,4	15,69	14,8	12,76	13,23	17,2	13,93	16,102	2,4	1,17	2,868095
Тернопільська	36,0	40,22	30,8	12,0	14,19	10,31	7,2	8,837	6,391	32,3	38,87	30,25	31,6	37,13	30,423	-0,7	-1,74	0,174185
Харківська	82,3	41,76	25,74	38,0	19,83	12,69	32,2	17,57	11,23	38,8	20,96	14,24	27,2	14,04	10,231	-11,6	-6,92	-4,00741
Херсонська	78,6	44,85	63,39	23,9	14,46	19,61	16,3	9,775	14,18	22,0	13,15	20,66	15,9	8,933	15,47	-6,1	-4,22	-5,18509
Хмельницька	49,1	37,41	32,15	27,4	22,55	18,61	17	14,39	12,13	29,5	24,23	22,73	26,6	20,06	21,2	-2,9	-4,17	-1,53
Черкаська	72,7	56,9	47,47	32,1	25,58	22,08	28,6	23,17	20,84	35,7	28,74	28,62	36,6	28,77	30,702	0,9	0,03	2,082387
Чернівецька	29,8	88,32	31,77	9,3	27,94	9,93	11	33,2	12,03	16,5	51,23	18,13	17,0	51,36	18,855	0,5	0,13	0,722085
Чернігівська	65,1	43,34	45,98	22,7	18,52	17,5	15,6	12,24	12,93	16,0	12,13	15,23	16,4	11,26	16,544	0,4	-0,87	1,310538
АР Крим	47,4	39,01	22,55	32,2	27,63	15,26	18,3	15,53	9,127									

— руйнування інтеграційних зв'язків;
— низький рівень розвитку власної кормової бази, свинарських комплексів промислового типу;

— різке підвищення цін на комбікорми та премікси [6].
Як ми бачимо із таблиці 2, показник середньої живої маси сільськогосподарських тварини в 2019 році в усіх категоріях господарств становила 121 кг. В порівнянні із 2001 роком вона незначно але виросла на 1 кг. Відповідно середня забійна маса сільськогосподарської тварини в господарствах усіх категорій становила 88 кг. У порівнянні із 2001 роком відхилення становить — 3 кг. Як ми бачимо, в основному ефективність вирощування свиней залишилась сталою.

Негативна ситуація яка склалась із поголів'ям свиней за цей період в Україні, свідчить про зниження обсягів виробництва та реалізації свинини.

Дані, що наведені у таблиці 3, реалізація на забій свиней (у живій масі тис. т) свідчать про тотальне скорочення обсягів реалізації свинини в усіх формах господарств. Аналізуючи дані таблиці 3, ми можемо побачити, що станом на 1990 рік лідируючою областю по реалізації свиней на забій була Полтавська область з показником 132,7 тис. т у живій вазі. Станом на початок 2020 року цей показник становив 55,9 тис. т.

У порівнянні із 2015 роком ми бачимо скорочення реалізації свинини по всіх областях України. Серед областей із позитивним сальдом бачимо Вінницьку, Черкаську і Чернівецьку. Даний приріст є невеликим у межах 1 тисячі тонн, у розрізі всієї України не є сутєвим.

Необхідно також звернути увагу на показник експортно-імпортних операцій (рис.1).

Як ми можемо побачити в 2019 році показники імпорту збільшились до 1102 т, що майже у 20 разів більше в порівнянні із 2015 роком. Показники експорту залишились майже на місці і в 2019 році зменшились на 24 т. в порівнянні із 2015 роком. Отже, в Україні імпорт перевищує експорт 266 тонн.

Відповідно до даних наведених у таблиці 4 в 1990 році Дніпропетровська область очолила перелік областей України по виробництву свинини. Цей показник склав — 104,3 тис. т. Відповідно вирощування на 100 га ріллі ц. становило 48,98. У свою чергу за даним показником в 1990 року лідирувала Закарпатська область з показником 139,67. Аналізуючи показник виробництва свинини на душу населення, Полтавська область очолила перелік з показником у 57,46 кг.

Зменшення поголів'я свиней із 19426,2 тис. голів за 1991 рік до 6025,3 тис. голів за 2019 рік (табл. 1) призвело до скорочення виробництва свинини. Окремої уваги заслуговує цей показник у категорії господарства населення. Відповідно до 2000 року чисельність утримуваного поголів'я свиней господарствами населення зростала, після чого відбулося його поступове скорочення і на 1 січня 2020 року їх чисельність становила 2427,3 тис. голів проти 5964,8 тис. голів у 2000 році.

ВИСНОВОК

Проаналізувавши сучасний стан ринку продукції свинини, ми бачимо негативну тенденцію, яка може бути небезпечною для продовольчої безпеки країни. Для покращення ситуації на ринку виробництва свинини потрібно звернути увагу на таке:

- вирішення проблеми із африканською чумою свиней;
- стимулювання на державному рівні виробників свинини;
- створення сприятливих умов для збереження племінної бази і унеможливлення знищення високопродуктивного маточного поголів'я;
- створення програми пільгового кредитування виробників свинини;
- стимулювання проведення селекційної роботи з урахуванням тенденцій сучасної селекційної науки;
- підвищення купівельної спроможності населення.

Література:

1. Асоціація "Свинарів України". URL: <http://asu.pigua.info/>
2. Брик М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі тваринництва в Україні. Економічний аналіз. Тернопіль, 2018. Т. 28. № 4. С. 331—337.
3. Вікіпедія. Продовольча безпека. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0
4. Вікіпедія. Свинарство. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
5. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11>
6. Місюк М.В., Сушарник Я.А. Аналіз сучасного стану функціонування галузі свинарства. Інноваційна економіка. 2016. № 7—8. С. 28—35.
7. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2370606-virus-cumi-svinej-ne-ominuv-zodnu-oblast-ukraini-stop-acs.html>

References:

1. Association of Pig Farmers of Ukraine (2021), available at: <http://asu.pigua.info/> (Accessed 05 July 2021).
2. Bryk, M. M. (2018), "Current state and prospects of development of the livestock industry in Ukraine", *Ekonomicznyj analiz*, vol. 28, no. 4, pp. 331—337.
3. wikipedia (2021), "Food security", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Food_security (Accessed 05 July 2021).
4. wikipedia (2021), "Pig farming", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Pig_farming (Accessed 05 July 2021).
5. State Fiscal Service of Ukraine (2021), available at: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (Accessed 05 July 2021).
6. Misiuk, M. V. and Susharnyk, Ya. A. (2016), "Analysis of the current state of the pig industry", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 7—8, pp. 28—35.
7. Ukrinform (2017), "Swine fever virus has been detected in all regions of Ukraine for five years", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2370606-virus-cumi-svinej-ne-ominuv-zodnu-oblast-ukraini-stop-acs.html> (Accessed 05 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 11.07.2021 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330.366:65

*Л. М. Курбацька,**к. е. н., доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-2567-3060**Т. М. Самілик,**к. е. н., доцент кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-5068-7440**Т. І. Шутько,**к. е. н., асистент, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-8690-9001*

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.57

СУЧАСНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ: АНАЛІТИКА ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ

*L. Kurbatska,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University**T. Samilyk,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University**T. Shutko,**PhD in Economics, Assistant, Dnipro State Agrarian and Economic University*

MODERN FORMS OF ORGANIZATION BUSINESS PROCESSES: ANALYSIS AND EVALUATION

Встановлено, що одним з інструментів управління, який надає сільськогосподарським підприємствам можливості поліпшення обслуговування клієнтів, зниження витрат, підвищення ефективності та концентрації основного виду діяльності, уникнення додаткових інвестицій, зниження ризиків є аутсорсинг. На відміну від послуг щодо підтримки бізнес-процесів, які мають разовий характер, на аутсорсинг передаються функції з професійної підтримки безперервного функціонування окремих систем й інфраструктури підприємства, укладаючи довгострокові угоди.

Визначено, що використання аутсорсингових послуг, на відміну від власної логістики, є якісним і стандартизованим сервісом, який характеризується відповідальністю за виконання логістичних операцій, скороченням транспортних витрат, витрат на придбання обладнання й оплату праці окремих фахівців галузі.

Для визначення ефективності упровадження логістичного аутсорсингу виділено основні методичні підходи його діагностики: через зміну доходів і витрат, шляхом визначення основних критеріїв і показників ефективності, порівняння витрат, основі зміни якості виконаної функції та шляхом розрахунку коефіцієнта ризику.

It is established that one of the management tools that provides agricultural enterprises with opportunities to improve customer service, reduce costs, increase efficiency and concentration of the main activity, avoid additional investment, reduce risk is outsourcing. In contrast to one-time business process support services, outsourcing functions are the functions of professional support for the continuous operation of individual systems and infrastructure of the enterprise, concluding long-term agreements.

It is determined that the use of outsourcing services, in contrast to its own logistics, is a quality and standardized service, which is characterized by responsibility for logistics operations, reduction of transportation costs, costs of purchasing equipment and salaries of individual industry professionals. Not every company has the opportunity to create and maintain their own logistics system, so there is a need to attract external resources — logistics outsourcing and diagnostics of its effectiveness, which is an innovative technology for vegetable enterprises. Outsourcing of logistics functions is one of the modern methods of optimizing the logistics activities of enterprises, which is characterized by the delegation of all logistics functions or part of them to external service logistics organizations on a contractual basis.

To determine the effectiveness of logistics outsourcing, the main methodological approaches to its diagnosis are identified: through changes in revenues and costs, by defining the main criteria and performance indicators, comparing costs, the basis of changing the quality of the function and by calculating the risk factor. The offered logistic outsourcing of vegetable enterprises provides diagnostics of planning, transportation and storage in a warehouse of a crop of vegetables of an open ground. Vegetable enterprises of Dnipro region should pay attention to 3PL and 2PL-providers that provide transportation of goods, storage and packaging.

Logistics outsourcing provides opportunities to improve customer service, reduce costs, avoid additional investment, increase efficiency and concentration of the main activity of the enterprise. Large vegetable enterprises Skoruk MA LLC, Ecofield LLC and VPK-AGRO LLC have outsourced to the process of transportation and storage of harvested crops, which will reduce their logistics costs from 4% to 15%. For enterprises with an area of up to 10 hectares, which do not require storage of grown vegetables in warehouses and delivery of vegetable products to markets by own or leased vehicles, the use of logistics outsourcing services is impractical.

Ключові слова: аутсорсинг, бізнес-процеси, ефективність, логістичні витрати, підприємство, овочівництво, управління витратами.

Key words: outsourcing, business processes, efficiency, logistics costs, enterprise, vegetable growing, cost management.

ВСТУП

Метою логістичного аутсорсингу, як інструменту управління витратами, є підвищення результатів діяльності підприємств овочівництва, зниження витрат і ризиків, підвищення конкурентоспроможності продукції через залучення зовнішніх контрагентів. Вузька спеціалізація виробників овочів відкритого ґрунту забезпечує можливість надати у виконання аутсорсерам окремі бізнес-процеси, що сприяє суттєвому зменшенню витрат і, як результат, використання аутсорсингу стає ефективнішим, ніж виконання аналогічних робіт власними силами, але водночас економічно необґрунтоване його використання може завдати вагомих збитків.

Не кожне підприємство має можливість створення та підтримки власної логістичної системи, тому виникає необхідність залучення зовнішніх ресурсів — логістичного аутсорсингу та діагностики його ефективності, що є інноваційною технологією для підприємств овочівництва. Аутсорсинг логістичних функцій — це один із сучасних методів оптимізації логістичної діяльності підприємств, який характеризується делегуванням усіх логістичних функцій або їх частини зовнішнім сервісним логістичним організаціям на договірній основі.

Доцільність використання логістичного аутсорсингу досліджувалось багатьма вченими [1; 3; 4; 7; 8], які вважають, що він сприяє ефективному розвитку підприємств та оптимізації бізнес-процесів. Перевагу логістичному аутсорсингу надають малі та середні

підприємства, що не мають можливості, або бажання інвестувати кошти у розвиток власної логістики, або великі підприємства, реалізація та зберігання продукції яких — це складний та багаторівневий процес. У результаті працівникам, які самостійно займаються логістикою, стає все складніше конкурувати із професійними логістичними операторами.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Логістичний аутсорсинг покликаний зробити виробництво овочів відкритого ґрунту ефективнішим за рахунок скорочення витрат і додаткової можливості отримання прибутку, що в результаті потребує порівняння витрат. Перетин сукупних витрат власної логістики та сукупних витрат аутсорсингу формує так звану точку байдужості, за якої жоден з досліджуваних варіантів логістичного забезпечення не є пріоритетним порівняно з іншим (рис. 1).

Якщо обсяг реалізації вирощених овочів відкритого ґрунту не долає точки байдужості, то звернення до послуг логістичних провайдерів є не доцільним, а за її подолання — економічно обґрунтованим є передача функцій транспортування та зберігання овочевої продукції спеціалізованим організаціям. Для визначення доцільності упровадження логістичного аутсорсингу виникає необхідність у структуруванні логістичних витрат (рис. 2).

Головною складовою логістичної діяльності підприємств овочівництва є прагнення до скорочення

транспортних потоків, своєчасного реагування на зміну попиту. Також організація складського приміщення всередині підприємств овочівництва потребує фінансових інвестицій як у придбання або оренду приміщення, так і в обладнання відповідно до необхідних норм. За умов застосування логістичного аутсорсингу підприємствами овочівництва можливо знизити витрати за рахунок заміни частини постійних витрат змінними (зменшення залежності результатів діяльності від обсягів реалізації продукції), отримати послуги відповідно до сезонності виробництва, підвищити концентрацію виробничо-господарської діяльності, оптимізувати чисельність працівників (за рахунок скорочення допоміжного персоналу (скорочення ча-

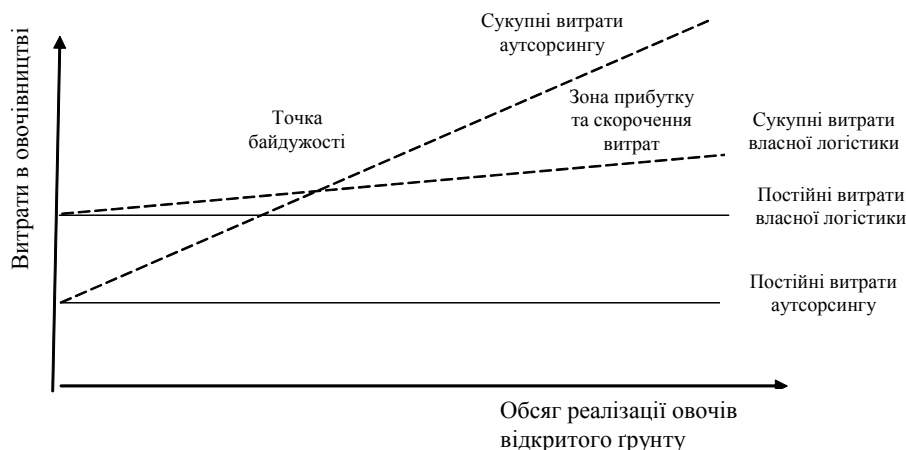

Рис. 1. Графічне відображення порівняльного аналізу щодо використання власної логістики чи залучення послуг аутсорсингу для підприємств овочівництва

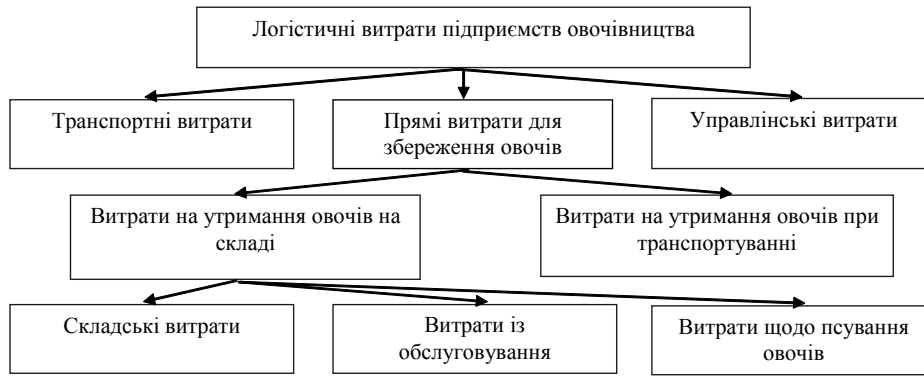

Рис. 2. Структура логістичних витрат підприємств овочівництва

стини операційних витрат або перехід їх із постійних у змінні), знизити розмір сплати податків і відрахувань (амортизація, дорожній збір); перерозподілити та направити ресурси на вирощування овочів відкритого ґрунту, збільшити тривалість власного життєвого циклу, забезпечити конкурентоспроможність функціонування та швидку реакцію на тенденції розвитку ринку овочів [2; 5; 6].

Запропонований логістичний аутсорсинг підприємств овочівництва передбачає діагностику планування, транспортування і зберігання на складі урожаю овочів відкритого ґрунту. На ринку логістичних послуг України представлені 1PL, 2PL, 3PL, 4PL-провайдери. Підприємствам овочівництва Дніпропетровської області доцільно звернути увагу на 3PL та 2PL-провайдерів, що надають послуги перевезення товару, його зберігання та фасування. Під час прийняття управлінських рішень щодо впровадження логістичного аутсорсингу необхідно проаналізувати фактичні витрати підприємств овочівництва та на якому рівні вони будуть сформовані за умов делегування окремих функцій стороннім організаціям-аутсорсерам, обґрунтувати вибір обраного провайдера послуг, укласти договір та розробити коригувальні заходи за подальшої співпраці (рис. 3).

Для здійснення оцінки ефективності впровадження логістичного аутсорсингу виділено основні методичні підходи, а саме: оцінка через зміну доходів і витрат, оцінка шляхом визначення основних критеріїв і показників ефективності, оцінка на основі порівняння витрат, оцінка на основі зміни якості виконаної функції та оцінка шляхом розрахунку коефіцієнта ризику. Під час дослідження метод оцінки на основі порівняння витрат найбільш адаптований до підприємств овочівництва, адже показник ефекту аутсорсингу є різницею між витратами у випадку здійснення процесу власними силами та витратами у разі передачі його логістичному провайдеру.

Пошук потенційних логістичних аутсорсерів необхідно проводити на основі тендеру розміщеного в мережі Internet. Потенційним логістичним аутсорсерам

Рис. 3. Алгоритм прийняття управлінського рішення щодо залучення до виконання бізнес-процесу аутсорсера

досліджувані підприємства овочівництва Дніпропетровської області надають інформацію щодо основного виду діяльності, пунктів постачання продукції, потреби у складуванні та фасуванні тощо (табл. 1).

Наступним кроком буде відбір та оцінка потенційних логістичних аутсорсерів, які подали заявки та відповідають вимогам досліджуваних підприємств (табл. 2).

Для задоволення сформованих потреб підприємства-аутсорсери формують необхідний автопарк, аналізують вимоги щодо складських приміщень і встановлюють вартість надання свої послуг. На основі проведеної оцінки як потенційного логістичного аутсорсера для ФГ "Фамцов" доцільно розглянути "Ін-Тайм", для

Таблиця 1. Тендерне завдання підприємств овочівництва Дніпропетровської області

Показники	ФГ "Фамцов"	ФГ "Скорук М.А."	ТОВ "Екофілд"	ТОВ "ВПК-АГРО"
Напрямок діяльності	вирощування овочів відкритого ґрунту			
Потреба у складі	ні	так	так	так
Умови зберігання в т.ч.: вентиляція	-	природне	активне	активне
тип розміщення	-	роздільний	тарний	контейнеризація
фасування	-	ні	так	так
Напрямки реалізації в т.ч.: м. Дніпро	ринок	ринок	ринок,	ринок,
	-	-	заклади харчування	заклади харчування, супермаркети
інші області				супермаркети

Таблиця 2. Оцінка логістичних аутсорсерів

Критерій	«УВК»	«Asko Trans Logistics»	«DHL»	«Mirotrans»	«Ін-Тайм»
Тип послуг	3PL	3PL	3PL	3PL	2PL
Складська логістика	+	+	+	+	-
Зручність розташування складів	+	-	+	+	-
Фасування	+	+	+	-	+
Консалтинг	+	-	+	-	-
Зв'язок з водіяма	+	+	+	+	+
Сертифікат якості ISO 9001-2015	-	-	-	-	-
Матеріальна відповідальність за вантаж	+	+	+	+	+
Спеціальні тарифи (знижки)	+	-	+	-	-
Оцінка	8/9	5/9	8/9	5/9	4/9

Таблиця 3. Порівняння логістичних витрат для ФГ "Фамцов" Петриківського району Дніпропетровської області, тис. грн

Стаття витрат	Сума витрат при виконанні транспортування	
	самостійно	передання на аутсорсинг
Витрати на доставку готової продукції до місць її реалізації	38,4	36,9
Прямі витрати на оплату праці	12,8	9,3
Інші операційні витрати	1,1	1,4
Логістичні витрати – всього	52,3	47,6
Диференційні витрати	-4,7	

Таблиця 4. Порівняння логістичних витрат для ФГ "Скорук М.А." Томаківського району Дніпропетровської області, тис. грн

Стаття витрат	Сума витрат при виконанні транспортування	
	самостійно	передання на аутсорсинг
Витрати на доставку готової продукції до складу та місць її реалізації	39,7	37,1
Витрати на утримання складських приміщень/складування	70,2	52,4
Прямі витрати на оплату праці	10,3	5,4
Інші операційні витрати	1,7	0,7
Логістичні витрати – всього	121,9	95,6
Диференційні витрати	-26,2	

ФГ "Скорук М.А." — "Mirotrans", для ТОВ "Екофілд" та ТОВ "ВПК-АГРО" — необхідно здійснити вибір між "УВК" і "DHL". У разі прийняття рішення щодо передачі логістичних функцій на аутсорсинг, управлінський

Таблиця 5. Порівняння логістичних витрат для ТОВ "Екофілд" Петриківського району Дніпропетровської області, тис. грн

Стаття витрат	Сума витрат при виконанні транспортування		
	самостійно	передання на аутсорсинг	
		«DHL»	«УВК»
Витрати на доставку готової продукції до складу та місць її реалізації	48,6	37,1	35,2
Витрати на утримання складських приміщень/складування	128,1	82,1	94,3
Прямі витрати на оплату праці	13,9	7,8	5,6
Інші операційні витрати	1,7	0,9	1,1
Логістичні витрати – всього	192,3	127,9	136,2
Диференційні витрати	-	-64,4	-56,1

персонал досліджуваних підприємств, порівнюють витрати аутсорсера та витрати на виконання логістичних функцій власними силами (табл. 3, 4, 5, 6).

За розглянутою структурою логістичних витрат ФГ "Фамцов" протягом сезону виробництва та реалізації овочів відкритого ґрунту витрачає 52,3 тис. грн, а 2PL оператор "Ін-Тайм" пропонує виконання логістичних функцій за 47,6 тис. грн. Уважаємо, що скорочення витрат на 4,7 тис. грн не виправдовує побоювання керівництва підприємства щодо втрати 100 % контролю над логістичними операціями, а також буде спостерігатися неефективне використання власного автопарку за рахунок простою 2 автомобілів, які є у власності підприємства. Отже, упровадження логістичного аутсорсингу в ФГ "Фамцов" вважаємо не доцільним.

ФГ "Скорук М.А." під час зберігання і транспортуванні вирощених овочів відкритого ґрунту витрачає 121,9 тис. грн, у той час, як логістичний аутсорсер "Mirotrans" пропонує виконання аналогічного обсягу робіт за 95,6 тис. грн. Беручи до уваги те, що ФГ "Скорук М.А." орендує склади і перевезення здійснює працівник за сумісництвом, а не за основною посадою, вважаємо доцільним весь процес транспортування та зберігання вирощених овочів здійснювати за допомогою послуг розглянутого логістичного провайдера.

Тендерні вимоги ТОВ "Екофілд" задовольнили два 3PL-провайдери логістичних послуг Дніпропетровської області. Під час проведення порівняльного аналізу між логістичними витратами "DHL" та "УВК" (127,9 тис. грн та 136,2 тис. грн відповідно) досліджуваному підприємству за аутсорсингом бізнес-процесів рекомендовано звернутися до "DHL" за рахунок скорочення витрат на 64,4 тис. грн під час транспортування, зберігання та фасування вирощених овочів відкритого ґрунту.

Логістична компанія "DHL" для ТОВ "ВПК-АГРО" має можливість надати логістичні послуги на 205,6 тис. грн, а "УВК" — на 196,7 тис. грн, що досягнуто за рахунок розгалуженої мережі складських приміщень на території України у останніх. Передача логістичних функцій ТОВ "ВПК-АГРО" аутсорсеру "УВК" надає можливість скорочення логістичних витрат до 70 % (з 279,1 тис. грн до 196,7 тис. грн).

Отже, для підприємств овочівництва площею до 10 га, що не потребують зберігання вирощених овочів відкритого ґрунту на складах і доставка до ринків збуту здійснюється власним або орендованим автотранспортом, використання послуг логістичних аутсорсерів є не доцільним. Так, для ФГ "Фамцов" упровадження логістичного аутсорсингу забезпечить скорочення витрат з 52,3 тис. грн до 47,6 тис. грн, але відсутність повного контролю над логістичними операціями не виправдовує їх скорочення лише на 4%. Із збільшенням площ посіву підприємства овочівництва Дніпропетровської області потребують зберігання готової продукції у складських приміщеннях, адже овочі відкритого ґрунту вони реалізують протягом 6—9 місяців з моменту збору врожаю, і саме через це їх логістичні витрати зростають.

Таблиця 6. Порівняння логістичних витрат для ТОВ "ВПК-АГРО" Магдалинівського району Дніпропетровської області, тис. грн

Стаття витрат	Сума витрат під час виконання транспортування		
	самостійно	передання на аутсорсинг	
		«DHL»	«УБК»
Витрати на доставку готової продукції до складу та місць її реалізації	89,1	74,2	75,0
Витрати на утримання складських приміщень/складування	187,2	124,0	114,9
Прямі витрати на оплату праці	17,4	5,3	4,4
Інші операційні витрати	1,9	2,1	2,4
Логістичні витрати – всього	279,1	205,6	196,7
Диференційні витрати	-	-73,5	-82,4

Для зберігання овочів відкритого ґрунту у придатному для споживання стані необхідно дотримуватися установлених вимог до обладнання цих складських приміщень і забезпечити їх безперервне технічне обслуговування, що несе за собою великі матеріальні витрати. Саме в таких випадках досліджуваним підприємствам овочівництва, як ФГ "Скорук М.А.", ТОВ "Екофілд" та ТОВ "ВПК-АГРО" доцільно процес транспортування та зберігання зібраного врожаю віддати на логістичний аутсорсинг. Так, у ФГ "Скорук М.А." логістичні витрати скоротяться з 121,9 тис. грн до 95,6 тис. грн, для ТОВ "Екофілд" — з 192,3 тис. грн до 127,9 тис. грн та для ТОВ "ВПК-АГРО" — з 279,1 тис. грн до 196,7 тис. грн. Отже, за рахунок такого упровадження скоротяться логістичні витрати, вивільняться кошти для обороту, прискориться адаптація до зовнішніх умов функціонування і підвищення якості реалізованої продукції в результаті концентрації підприємств на основному напрямі діяльності.

Логістичний аутсорсинг для підприємств овочівництва є інструментом стратегічного планування бізнесу, але через недосконалу законодавчу базу, відсутність кваліфікованого персоналу й нерозвинутої інфраструктури транспортно-експедиційних і складських послуг, він ще не досяг високого попиту. Існує проблема завищення цін на логістичні послуги за рахунок невисокої конкуренції на ринку надання цих послуг, адже після виставленого тендеру свої послуги хотіли надати п'ять підприємств-аутсорсерів, а ФГ "Фамцов" та ФГ "Скорук М.А." навіть не було надано можливості обирати між кількома аутсорсерами.

ВИСНОВОК

Отже, логістичний аутсорсинг сільськогосподарських підприємств є потужним управлінським інструментом, а його застосування дозволяє отримати як довгострокові стратегічні переваги, так і зниження вартості логістичних сервісів у середньостроковій перспективі. Оптимізація витрат під час переходу на логістичний аутсорсинг дозволить оперативної й ефективно управляти вартістю і ціною продукції. Цим підприємство зможе зацікавити ширше коло клієнтів, розширюючи власну присутність на ринку.

Підвищення ефективності управління витратами підприємств овочівництва уможливується на основі використання аутсорсингових послуг. Не кожне підприємство має можливість створення та підтримки власної логістичної системи, тому виникає необхідність залучення зовнішніх ресурсів — логістичного аутсорсингу, що є інноваційною технологією для підприємств овочівництва.

Логістичний аутсорсинг надає можливості поліпшення обслуговування клієнтів, зниження витрат, уникнення додаткових інвестицій, підвищення ефективності та концентрації основного виду діяльності підприємства. Крупнотоварним підприємствам овочівництва ФГ "Скорук М.А.", ТОВ "Екофілд" та ТОВ "ВПК-АГРО" доцільно процес транспортування та зберігання зібраного врожаю віддати на логістичний аутсорсинг, що забезпечить скорочення їх логістичних витрат від 4 % до 15 %. Для підприємств площею до 10 га, які не потребують зберігання вирощених овочів на складах і доставка овочевої продукції до ринків збуту здійснюється власним або орендованим автотранспортом, використання послуг логістичних аутсорсерів є недоцільним.

Література:

1. Біловодська О.А., Лагутова Д.А. Дослідження сутності логістичного аутсорсингу як чинника ефективного функціонування вітчизняних підприємств. *Бізнес Інформ*. 2014. № 12. С. 485—489.

2. Вінченко І.І., Городко М.В. Логістичний підхід в управлінні сільськогосподарськими підприємствами. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 24. С. 11—15.

3. Загородній А.Г., Партин Г.О. Аутсорсинг та його вплив на витрати підприємства. *Фінанси підприємств*. 2009. № 9. С. 87—97.

4. Колодка Я.В. Аутсорсинг в логістиці: переваги та недоліки. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2014. № 4. С. 93—96.

5. Крикавський Є.В., Чухрай Н.І., Чернописька Н.В. *Логістика: компендіум і практикум*. Київ: Кондор, 2006. 320 с.

6. Логістика автомобільних вантажних перевезень. URL: <http://ula-online.org/ua/novyny-aliansu/237-logistika-avtomobilnikh-vantazhnikh-perevezen>

7. Матвій І.Є., Процак К.В. Дослідження особливостей використання аутсорсингу в логістиці підприємств в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 6. С. 197—201.

8. Шаповал С.С., Леженко В.О. Перспективи розвитку логістичного аутсорсингу в Україні. *Праці Одеського політехнічного університету*. 2011. № 1. С. 273—278.

References:

1. Bilovods'ka, O. A. and Lahutova, D. A. (2014), "Research of the essence of logistics outsourcing as a factor of effective functioning of domestic enterprises", *Biznes Inform*, vol. 12, pp. 485—489.

2. Vinichenko, I.I. and Horodko, M.V. (2016), "Logistic approach in the management of agricultural enterprises", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 24, pp. 11—15.

3. Zahorodniy, A. H. and Partyn, H. O. (2009), "Outsourcing and its impact on enterprise costs", *Finansy pidpryyemstv*, vol. 9, pp. 87—97.

4. Kolodka, Ya. V. (2014), "Outsourcing in logistics: advantages and disadvantages", *Visnyk Sums'koho natsionalnoho ahrarnoho universytetu*. Seriya: Ekonomika i menedzhment, vol. 4, pp. 93—96.

5. Krykavs'kyi, Ye. V., Chukhray, N. I., and Chornopys'ka, N. V. (2006), *Lohistyka: kompendium i praktykum [Logistics: compendium and workshop]*, Kondor, Kyiv, Ukraine.

6. Ukrainian Logistics Alliance (2019), "Logistics of road freight transportation", available at: <https://ula-online.org/ua/novyny-aliansu/237-logistika-avtomobilnikh-vantazhnikh-perevezen> (Accessed 4 June 2021).

7. Matviy, I. YE. and Protsak, K. V. (2010), "Research of features of use of outsourcing in logistics of the enterprises in modern conditions", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsionalnoho universytetu*, vol. 6, pp. 197—201.

8. Shapoval, S. S. and Lezhenko, V. O. (2011), "Prospects for the development of logistics outsourcing in Ukraine", *Pratsi Odes'koho politekhnichnoho universytetu*, vol. 1, pp. 273—278.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2021 р.

Ю. Г. Неустроєв,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки,
Одеська національна академія харчових технологій
ORCIDID: 0000-0002-1998-2564

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.62

СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ РЕГІОНІВ

Y. Neustroiev,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory
and Financial and Economic Security, Odessa National Academy of Food Technologies

STRATEGY OF ECONOMIC INTEGRATION OF REGIONS

У статті розглядаються питання стратегії економічної інтеграції деяких регіонів світу. Проблема вироблення стратегії регіональної інтеграції значно загострилася у зв'язку з суперечливими трендами, котрі реалізуються у сучасному глобалізованому світі. Світова економічна криза, спричинена серед іншого коронавірусною пандемією та глобальною перебудовою економічної системи, примушує задуматися про формування деталізованої концепції регіональної інтеграції. Досліджено актуальну наукову літературу, у якій серед іншого вказано, що створення нової стратегії регіональної інтеграції та її втілення є складним процесом, котрий повинен супроводжуватися систематичними змінами та підтримкою з боку влади. Крім цього, деякі експерти наголошують на тому, що виникла необхідність удосконалення інструментарію стратегічного планування як на національному, так і на місцевому рівнях. Проаналізовано досвід ЄС, Карибського регіону, Західної Африки. Розкрито практику регіональної інтеграції ЄС. У цій співдружності вжито серйозних заходів для покращення спроможності національних урядів здійснювати регіональне співробітництво, зокрема шляхом з'ясування управлінських повноважень урядових агентів.

Автор встановив, що успішна економічна інтеграція, заходи щодо підвищення конкурентоспроможності повинні розроблятися на різних організаційних рівнях, носити науковий характер. Регіональний рівень у процесі інтеграції є сполучною ланкою, конкурентні переваги якої будуть сприяти створенню умов підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів. Очевидно, підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки забезпечується збалансованістю дій господарюючих суб'єктів і державних органів влади щодо створення конкурентних переваг на основі наявних факторів виробництва (промисловий і людський потенціал, екологія та інфраструктура). Зроблено висновок, що нарощування можливостей використовувати детермінанти стимулювання виробництва (інвестиції, інновації, розвиток пов'язаних і підтримуючих галузей, адекватна аграрна політика) і здатності формувати умови для активізації виробництва відіграють велику роль у регіональній інтеграції.

The article considers the issues of economic integration strategy of some regions of the world. The problem of developing a regional integration strategy has become much more acute due to the contradictory trends that are taking place in today's globalized world. The global economic crisis, caused, among other things, by the coronavirus pandemic and the global restructuring of the economic system, makes us think about the formation of a detailed concept of regional integration. The current scientific literature has been studied, which, among other things, states that the creation of a new strategy for regional integration and its implementation is a complex process that must be accompanied by systematic changes and support from the authorities. In addition, some experts emphasize the need to improve strategic planning tools at both the national and local levels. The experience of the EU, the Caribbean, and West Africa is analyzed. The practice of EU regional integration is revealed. The union has taken significant steps to improve the capacity of national governments to cooperate regionally, in particular by clarifying the managerial powers of government agents.

The author established that successful economic integration, measures to increase competitiveness should be developed at different organizational levels, be of a scientific nature. The regional level in the process of integration is a link, the competitive advantages of which will help to create conditions for improving the efficiency of economic entities. Obviously, increasing the competitiveness of the regional economy is ensured by the balanced actions of economic entities and public authorities to create competitive advantages based on existing factors of production (industrial and human potential, environment and infrastructure). It is concluded that increasing the ability to use the determinants of stimulating production (investment, innovation, development of related and supporting industries, adequate agricultural policy) and the ability to create conditions for revitalization of production play a major role in regional integration. To implement the principles of regional integration and regional development, it is necessary to study the existing problems, to adequately assess the capabilities of a region. All this may be the subject of future scientific research.

Ключові слова: економічна безпека, регіональний розвиток, регіон, стратегічні пріоритети.
Key words: economic security, regional development, region, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Фундаментальні процеси, що відбуваються у сучасному економічному житті як у нашій країні, так і світовому масштабі, примушують знову і знову звертатися до розгляду серйозних проблем регіональної економіки. Передусім це стосується загроз економічного розвитку регіонів та розробки гідної стратегії їх поступу. Очевидно, що економічні загрози, соціально-економічні кризи та питання стабільного розвитку завжди є актуальними проблемами економічної науки. У складних умовах її розвитку у нашій країні відбувається поступове збільшення інтересу до розробки теоретичних проблем, пов'язаних з питаннями економічної інтеграції регіонів.

На сучасному етапі актуальність проблем, присвячених дослідженню економічної інтеграції та стратегії розвитку регіонів, не викликає сумнівів, оскільки її вирішення уявляється одним з головних складових соціально-економічної політики уряду України. Складне економічне становище нашої держави та її регіонів настійно вимагає врахування світового досвіду економічної інтеграції, а також вироблення відповідних механізмів прийняття управлінських рішень на достатньому аналітичному рівні для проведення оперативного моніторингу за поточним станом мінливої економічної ситуації.

Ефективним інструментом збільшення економічної активності в Україні може стати підвищення ефективності економічної інтеграції регіонів, пошук їх місця у глобальній економіці світу. Очевидно, що для реалізації подібних задач потрібна участь органів державної влади усіх рівнів, органів місцевого самоврядування та регіонального бізнесу. Таким чином дослідження обраної теми є напоруд актуальним та злободенним.

ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У різні роки дослідженню проблем регіональної економіки були присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних учених: А. Вебера, Т. Паландера, Г. Хортеллінга, В. Кристаллера, А. Льюша, А. Куклінські, Г. Річардсона, В. Павленко, М. Некрасова, А. Паламарчука, В. Якобчука, О. Маліновського, О. Ольшанської, А. Буряченко, Д. Стеченко, Л. Федулова, В. Чужиков, З. Тітенко, О. Топчієва та ін. У західних країнах проблема економічної інтеграції привернула увагу багатьох дослідників. Серед них можна назвати А. Кейса, Р. Тимошуніне, Г. Андруссеака, М. Кахлера, Б. Бузана, Д. Болдіна, Б. Буотіна.

Теоретичні та деякі практичні аспекти економічної безпеки регіонів України дослідили Л. Абалкін, І. Білько, В. Богомолів, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, О. Царенко. У вивчення компонентів регіональної еко-

номічної безпеки зробили внесок такі українські вчені: Р. Дацків, В. Косевцова, Ю. Макогон, С. Мочерний, С. Пирожков, В. Шлемко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, Е. Лібанова, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруків, В. Мартинюк, Ю. Лаврова та ін.

С. Біла висловила думку про те, що відсутність чіткого визначення стратегії пріоритетності розвитку регіонів у кризовий та посткризовий період, ірраціональне використання їх геополітичного положення, а також неспроможність скласти конкуренцію як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках призвела до нерівномірного розвитку регіонів нашої країни. Дослідниця запропонувала при визначенні напрямів та стратегічних пріоритетів розвитку регіонів орієнтуватися на потенціал внутрішнього ринку країни та використовувати зовнішнє співробітництво й співпрацю між регіонами як основний інструмент підвищення економічної активності, в також сприяти зростанню "дієвості договірному фінансуванню розвитку регіонів" [1, с. 3—4].

Дослідник модернізації регіонального розвитку О. Тіщенко дотримується думки, що сьогодні основними стратегічними пріоритетами політики регіонів України є: 1) встановлення єдності у соціально-гуманітарних та суспільно-політичних питаннях; 2) структурування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку як основи конкурентоспроможності регіонів; 3) оновлення інфраструктури регіонів; 4) міжрегіональна внутрішня та зовнішня взаємодія шляхом використання нових форм [2, с. 53]. О. Тіщенко зазначив, що "головною метою державної регіональної політики на сучасному етапі є інтеграція регіонів у єдиний духовний, гуманітарний, політичний та економічний простір при збереженні регіонального різноманіття" [2, с. 53].

Т. Гайдай та О. Нестренко вважають, що поступова інтеграція України до європейського економічного простору вимагає залучення регіонів до світової торгівлі товарами й послугами та приєднання до сучасних європейських цивілізаційних процесів. Для реалізації євроінтеграційної стратегії потрібно оновлювати структуру економічних відносин та запроваджувати відповідну інституційну систему. Інституційний контекст проведення євроінтеграційної стратегії України передбачає здійснення поступових "системних інституційних перетворень" [3, с. 45—46].

Оцінюючи ефективність механізмів реалізації стратегії регіонального розвитку М. Авраменко схиляється до того, що створення нової стратегії регіональної інтеграції та її втілення є досить складним процесом, котрий повинен супроводжуватися систематичними змінами та підтримкою з боку влади. Розбалансованість розвитку регіонів, на думку М. Авраменко, пов'язана з мінливим соціально-економічним становищем як всередині країни, так і за її межами [4, с. 2].

А. Бойко вважає, що розробка стратегії регіональної інтеграції допоможе подолати нерівномірний розвиток регіонів передусім у економічній та соціальній сферах, а також дозволить підвищити рівень довіри між владою, бізнесом та громадським суспільством. Проблема стратегічного планування розвитку регіонів України загострилася після реформи державного управління та помірної децентралізації. Виникла необхідність удосконалення інструментарію стратегічного планування як на національному, так і на місцевому рівнях [5, с. 19].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити проблему розбудови та реалізації стратегії інтеграції регіонів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Спробуємо проаналізувати досвід інтеграції регіонів ЄС. Акцент у цій політичній та економічній співдружності вже давно робиться на засвоєнні уроків минулого. Цей процес призвів до потенційно позитивних нововведень. Ведення принципу прямого доступу регіонів до міжнародних ринків стало причиною зміни парадигми у регіональному співробітництві, а також у зовнішній підтримці регіональної консолідації. Це можна розцінювати як відхилення від принципу прямої підтримки регіональних організацій та стимулювання регіональної інтеграції національними стратегіями та програмами. Крім цього, ЄС вжив заходів для покращення спроможності національних урядів здійснювати регіональне співробітництво, зокрема шляхом з'ясування управлінських повноважень та відповідальності національних та регіональних делегацій на рівні парламенту ЄС та покращення координації між ними.

Через механізми регіональної економічної інтеграції регіони отримують 59% фінансової допомоги, 70% з якої виділяється конкретним фірмам та організаціям у вигляді грантів та позик. Боротьба зі зміною клімату, екологічними негараздами, продовольча безпека та управління природними ресурсами "з'їдають" 20% регіональних коштів. Це відповідає загальному зобов'язанню ЄС витратити щонайменше 20% свого бюджету на діяльність, направлену на покращення кліматичних умов. На функціонування владних структур та безпеку виділяється 15% регіональних фондів. Таку структуру витрат слід розглядати у більш широкому контексті процесу взаємодоповнення інструментів та потоків фінансування, у рамках якого, наприклад, Африканський фонд миру отримує 25% від внутрішнього бюджету Країн Африки, Карибського басейну та Тихого океану. Решта коштів спрямовується на модернізацію об'єктів технічного співробітництва та інші сфери [6, с. 4].

Не всі регіони можуть продемонструвати подібну економічну віддачу від інтеграції. Подальший розвиток та посилення регіонального економічного співробітництва та інтеграції у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні спонукають до вирішення таких проблем: скорочення зростаючої нерівності та зупинення деградації навколишнього середовища. Їх подолання видається міжнародним експертам можливим за рахунок розширення регіональних відносин у межах енергетики, транспорту та інформаційно-комунікативних технологій, а також підтримання регіональної співпраці в області торгівлі, фінансування [7, с. 8].

Розглядаючи сильні та слабкі сторони розвитку регіонів Латинської Америки та Карибського басейну, слід зазначити, що ці регіони зіштовхуються зі значними змінами, що відбуваються у світовій економіці. У 2012 р. на них припадало близько 9% світового населення та виробництва. Того ж року вони уявляли собою місце призначення для 13% приливу прямих іноземних інвестицій (за винятком фінансових центрів у Карибському басейні). Це відображає привабливість регіону для іноземних інвесторів, через швидко зростаючі внутрішні

ринки, численні природні ресурси, а також через переваги як зони для експорту на зовнішні ринки. Водночас частка регіону у вивозі прямих іноземних інвестицій у 2012 р. становила менше 4%. Ця частка у міжнародній торгівлі також нижча, ніж частка населення та продукції, оскільки в 2012 р. вона становила 6% світового експорту товарів та 4% експорту послуг. Ці регіони мають ряд слабких місць у своїх експортних показниках, що відображає характерну структурну неоднорідність. По-перше, частка фірм, котрі експортують, є дуже низькою і становить менше 1% у більшості країн цього району світу. По-друге, експортні галузі представлені невеликим числом інтернаціоналізованих великих фірм, як правило, пов'язаних з природними ресурсами. Товарообіг серед фірм-експортерів регіону високий, однією з причин цього є їхня велика залежність від невеликої кількості товарів та ринків збуту [8, с. 48].

Латинська Америка та Карибський басейн головним чином утворені сільськогосподарськими державами, на які припадає 52% світового виробництва сої, 16% яловичини та кукурудзи та 11% молока. Регіон також має третину світових запасів прісної води та 15% сільськогосподарських угідь у світі. Сукупність усіх цих факторів означає, що дана частина світу та, зокрема, Південна Америка, може відігравати стратегічну роль у світовій продовольчій безпеці протягом найближчих десятиліть [8, с. 53]. Однак для цього регіональна інтеграція повинна отримати нові поштовхи та стимули.

З часу свого заснування країни Економічного співтовариства країн Західної Африки (ЕКОВАС) досягли значного прогресу у процесі регіональної інтеграції за допомогою різних складових, незважаючи на те, що серйозні проблеми все ще зберігаються. Політика та програми регіональної інтеграції були спрямовані головним чином на політичне та економічне зближення, що забезпечувалося вільним обігом товарів, спільним ринком, розвитком інфраструктури, прийняттям спільних стратегій розвитку, прогресом демократичних структур та високим рівнем політичного управління. Національні плани розвитку інтеграції були зведені ЕКОВАС у програмному документі "Vision 2020". Згідно до нього основою інтеграційних процесів є розвиток спільної сільськогосподарської та промислової стратегії, підвищення транспортної інтеграції, налагодження комунікацій та енергетичної інфраструктури, а також використання спільних природних ресурсів та боротьба з екологічними проблемами.

Регіональна інтеграція залишається найбільш життєздатним та відповідним інструментом для досягнення та прискорення сталого розвитку країн Західної Африки. Просування цілей згаданої програми спрямоване на встановлення чітких напрямків і цілей щодо значного підвищення рівня життя людей за допомогою інклюзивних програм, які гарантуватимуть сталий розвиток Західної Африки на довгі роки. Ця зміна парадигми у ставленні та інституційній орієнтації є життєво важливою, так як регіон прагне створити середовище, у якому ділове співтовариство та широка громадськість матимуть спільне бачення та працюватимуть спільно для реалізації потреб людей до розвитку та досягнення справедливості та зростання [9, с. 29].

Одна з основних проблем інтеграційного процесу пов'язана з підвищенням ролі Китаю у економіці африканських країн. Китайська економічна політика базується на закупівлі товарів, особливо корисних копалин та нафти у африканських держав, що розвиваються. Китай створює можливості для просування власних компаній до Африки, а конкурувати з ними місцеві підприємства не мають змогу.

Ще одним проблемним для інтеграції регіоном світу виступає Карибське співтовариство (CARICOM). Усі країни регіону класифікуються як країни, що розвиваються. Вони відносно невеликі за чисельністю населення, різноманітні з точки зору географії та економічно-

го рівня та соціального розвитку. З одного боку, всі вони знаходяться поблизу основних ринків Північної та Південної Америки і більшості країн вдалося здійснити перехід від сільського господарства або гірничодобувної промисловості до економіки, у якій провідне місце займають послуги, особливо туризм та фінанси. З іншого боку, їм доводиться долати виклики частих стихійних лих. Усі члени дотримуються принципів Співтовариства, вони збираються двічі на рік, щоб обговорити проблеми, що стосуються Співтовариства та світу в цілому, на конференціях глав урядів. Вважається, що країни надто малі, що існувати самостійно. Існує також думка, що CARICOM або перебуває в стагнації, або, навіть, занепадає. Частково таке сприйняття випливає із того, що у регіоні немає спільної програми. У поєднанні з цим позитивні риси CARICOM мало помітні або недостатньо добре розрекламовані, щоб створити позитивний імідж інтеграційного руху [10, с. 26]. Транспорт становить велику проблему, оскільки дорогі морські та повітряні перевезення та висока вартість доставки не тільки обмежують потік внутрішньорегіональної торгівлі, але й внутрішньорегіональні інвестиції та взаємодію між жителями Карибського басейну. Законірно, що відбувається економічно невідповідний відтік товарів, людей та фінансів до Північної Америки [10, с. 27]. Реальна інтеграція не може відбутися, поки не буде висвітлено та розвинуто взаємодію між окремими державами, а трансакційні витрати будуть зменшені шляхом надання більшої політичної відповідальності регіональному рівню.

ВИСНОВКИ

Проблемні регіони характеризуються низьким рівнем конкурентоспроможності, що не дозволяє забезпечити розвиток потужної економіки та знизити продовольчу залежність від продукції, що експортується. Як доводить досвід регіонів, де була реалізована успішна економічна інтеграція, заходи щодо підвищення конкурентоспроможності повинні розроблятися на різних організаційних рівнях, носити системний і послідовний характер. Регіональний рівень у процесі інтеграції є сполучною ланкою, конкурентні переваги якої будуть сприяти створенню умов для ефективної діяльності господарюючих суб'єктів, а також формуванню експортного потенціалу. Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки забезпечується збалансованістю дій господарюючих суб'єктів і державних органів влади щодо створення конкурентних переваг на основі наявних факторів виробництва (промисловий і людський потенціал, природне середовище та інфраструктура), можливостей використовувати детермінанти стимулювання виробництва (інвестиції, інновації, розвиток пов'язаних і підтримуючих галузей, адекватна аграрна політика) і здатності формувати умови для активізації виробництва (економічні, організаційні, політичні, правові, соціальні та культурні умови).

Конкурентоспроможність проблемних регіонів може бути забезпечена на основі створення підприємницьких об'єднань, які як форма взаємодії господарюючих суб'єктів навіть в умовах обмежених ресурсів, пріоритетності інноваційного розвитку галузей, необхідності досягнення продовольчої безпеки на основі максимального використання потенціалу регіону створюють умови відповідного масштабу і комплексності для формування конкурентних переваг у глобальній економіці. Для реалізації принципів регіональної інтеграції та розвитку регіонів необхідно вивчити наявні проблеми, адекватно оцінити можливості того чи іншого регіону. Все це може стати предметом майбутніх наукових розвідок.

Література:

1. Біла С.О. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості. Збірник матеріалів "круглого столу". 2011. 88 с.

2. Тищенко О.П. Модернізація державного управління регіональним розвитком у контексті європейської інтеграції України. Моделювання регіональної економіки. 2013. Вип. 1. С. 47—58.

3. Гайдай Т.В., Нестренко О.П. Інституційний контекст євроінтеграційної стратегії України. економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 25 травня 2018 року: "Прінт Сервіс". 2018. С. 45—48.

4. Авраменко М. М. Оцінювання ефективності механізмів реалізації стратегії розвитку регіонів. 2015. URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2015-01\(13\)/11.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2015-01(13)/11.pdf) (Дата звернення: 26.06.2021).

5. Бойко А. Планування регіонального розвитку в Україні. Вісник КНТЕУ. 2017. Вип. 1. С. 19—35.

6. Herrero A. Supporting effective regional integration? What the 11th EDF programming tells us. 2016. 10 p.

7. Shamshad A. Enhancing regional Economic cooperation and integration in Asia and The Pacific. United Nations publication. 2017. 70 p.

8. Barcen A. Regional integration Towards an inclusive value chain strategy. 2015. 115 p.

9. ECOWAS regional integration processes and international cooperation. GEA-African Studies Group. 2014. 57 p.

10. Bishop M. Caribbean Regional Integration. A Report by the UWI Institute of International Relations (IIR). 2011. 49 p.

References:

1. Bila, S. O. (2011), *Stratehii rozvytku rehioniv: shliakhy zabezpechennia diievosti* [Regional development strategies: ways to ensure effectiveness], NISS, Kyiv, Ukraine.

2. Tishchenko, O. P. (2013), "Modernization of public administration by regional development in the context of European integration of Ukraine", *Modeliuvannia rehionalnoi ekonomiky*, vol. 1, pp. 47—58.

3. Gayday, T. V. (2018), "Institutional context of Ukraine's European integration strategy", *Ekonomichna stratehiia ta polityka realizatsii ievropejs'koho vektoru rozvytku Ukrainy: kontseptual'ni zasady, vyklyky ta protyrichchia: materialy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Economic strategy and policy of implementation of the European vector of Ukraine's development: conceptual principles, challenges and contradictions, materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference], Print Service, Kyiv, Ukraine, 25 may, pp. 45—48.

4. Avramenko, M. M. (2015), "Evaluation of the effectiveness of mechanisms for implementing the strategy of regional development", [Online], available at: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2015-01\(13\)/11.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2015-01(13)/11.pdf) (Accessed 26 June, 2021).

5. Boyko, A. (2017), "Planning of regional development in Ukraine", *Visnyk KNTEU*, vol. 1, pp. 19—35.

6. Herrero, A. (2016), *Supporting effective regional integration? What the 11th EDF programming tells us*, ECDFM, Maastricht, Netherlands.

7. Shamshad, A. (2017), *Enhancing regional Economic cooperation and integration in Asia and The Pacific*, United Nations publication, NY, USA.

8. Barcen, A. (2015), *Regional integration Towards an inclusive value chain strategy*, ECLAC, Santiago, Chile.

9. GEA-African Studies Group (2014), *ECOWAS regional integration processes and international cooperation*, GEA-African Studies Group, Madrid, Spain.

10. Bishop, M. (2011), "Caribbean Regional Integration", *A Report by the UWI Institute of International Relations (IIR)*, The Institute of International Relations, Trinidad and Tobago.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2021 р.

Б. С. Гузар,

к. е. н., доцент, Уманський національний університет садівництва

ORCID ID: 0000-0003-3899-5595

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.66

БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК СКЛАДОВА БЮДЖЕТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТА НАПРЯМИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

B. Huzar,

PhD in Economics, Associate Professor, Uman National University of Horticulture

BUDGET CONTROL AS A COMPONENT OF THE BUDGET MANAGEMENT AND THE DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT

У статті розглянуто роль та місце бюджетного контролю у складових бюджетного менеджменту. Розглянуто сутність, види і форми бюджетного контролю, їх завдання і принципи. Розкрито основні специфічні інструменти бюджетного контролю та їх визначення. Проаналізовано різні підходи щодо визначення сутності, форм і методів бюджетного контролю та їх використання під час проведення бюджетного контролю відповідними контролюючими органами. Розкрито функції органів державного фінансового контролю наділених контрольними повноваженнями у сфері державних і місцевих фінансів в умовах трансформаційних змін. Розглянуто особливості державного бюджетного контролю в умовах бюджетної децентралізації та адміністративно-територіальної реформи. В залежності від часу проведення контрольних дій розкрито сутність попереднього, поточного і наступного (ретроспективного) бюджетного контролю з використанням різних форм контролю. Розкрито основні недоліки та напрями удосконалення бюджетного контролю. Розглянуто і проаналізовано нормативно-правові акти, в яких визначена відповідальність за неефективне використання бюджетних коштів і порушення бюджетного законодавства. Досліджено основні проблеми у системі бюджетного контролю в Україні і запропоновано напрями їх вирішення з врахуванням міжнародних стандартів.

The article considers the role and place of budget control in the components of budget management. The essence, types and forms of budgetary control, their tasks and principles are considered. The main specific tools of budget control and their definition are revealed. Different approaches determining the essence, the forms and methods of budget control and their use in conducting budget control by the relevant regulatory authorities are analyzed. The functions of the bodies of state financial control endowed with control powers in the sphere of state and local finances in the conditions of transformational changes are revealed.

Peculiarities of state budget control in the conditions of budget decentralization and administrative — territorial reform are considered. Depending on the time of control actions, the essence of previous, current and next (retrospective budget control with the use of various forms of control) is revealed. The main shortcomings and areas for improving budget control are revealed.

The normative-legal acts in which the responsibility for inefficient use of budgetary funds and violation of the budgetary legislation is defined are considered and analyzed. The main problems in the system of budgetary control in Ukraine are investigated and the directions of their decision taking into account the international standards are proposed.

The further improvement of the budget control system at the level of local self-government will help to increase the efficiency of budget funds and socio-economic development of the country as a whole. Therefore, further researches should focus on the developing specific mechanisms for the interaction of control bodies in the field of budget, as well as with the public, in accordance with the recommendations of international organizations. Therefore, in the context of problems related to the improvement of public administration in Ukraine in general and budget management, in particular, an important role is given to the organization of budget control and increase its effectiveness and efficiency.

Ключові слова: бюджетний менеджмент, бюджетний контроль, суттєві ознаки бюджетного контролю, принципи контролю, види контролю, елементи, форми і методи контролю.

Key words: budget management, budget control, essential features of budget control, principles of control, types of control, elements, forms and methods of control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з найважливіших умов ефективного функціонування вітчизняної економіки, обов'язковим елементом управління економічними процесами та операціями загалом й бюджетними ресурсами зокрема, є бюд-

жетний контроль. Функціонування ефективного механізму державного регулювання економіки передбачає існування чіткої системи бюджетного контролю, здатного забезпечити відповідність законодавству фінансової діяльності як держави, так і місцевих органів, дати

оцінку їх доцільності та ефективності. У сучасних умовах зростає роль контролю, як функції державного регулювання та бюджетного менеджменту, спрямовано на ефективне управління бюджетними ресурсами.

Одним із найважливіших інструментів в умовах демократичних перетворень та трансформаційних змін є бюджетний менеджмент, який регулює соціально-економічні процеси в Україні. В умовах ринкової економіки бюджетний контроль являється важливою складовою бюджетного менеджменту, як складової системи управління бюджетними ресурсами. Функціонування ефективного механізму державного регулювання економіки передбачає існування чіткої системи бюджетного контролю, здатного забезпечити відповідність законодавству фінансової діяльності як держави, так і місцевих органів. Бюджетний контроль забезпечує реалізацію стратегії державної бюджетної політики, виконання державою наділених функцій, забезпечення зростання надходжень до державного та місцевого бюджетів та ефективне їх використання. У сучасних умовах зростає роль контролю, як функції державного регулювання та бюджетного менеджменту. Тому у період зниження рівня росту національної, неефективного витрачання коштів бюджетів усіх рівнів актуального значення набуває бюджетний контроль органами державної влади та управління і органами місцевого самоврядування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ретроспективний огляд теоретичних і практичних аспектів методології й організації державного фінансово-бюджетного контролю в Україні свідчить, що в науковому середовищі ці питання досліджуються досить широко. Значна увага вітчизняними науковцями приділяється дослідженню суті бюджетного контролю, контролю за використанням бюджетних коштів, фінансово-бюджетного контролю, їх особливостям та специфіці у порівнянні з державним фінансовим контролем. Проблемами бюджетного контролю займаються такі зарубіжні вчені: Е. Бессон, Т. Галер, Д. Осборн, А. Премханд, А. Стайс, Г. Стерлінг та вітчизняні вчені В. Андрущенко, М. Гупаловська, В. Дем'янишин, Л. Сафенова, В. Опарін, І. Стефанюк, І. Данчевська, М. Дяченко, Н. Зорій, Н. Мельник, А. Лісовий, Н. Монаєнко, Н. Собкова, Ю. Слободяник та інші. Нині у вітчизняній науці недостатньо уваги приділяється дослідженням стану організації, формам і методам бюджетного контролю та напрямам його удосконалення в умовах трансформаційних змін та євроінтеграції.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Мета та завдання статті полягають у дослідженні сутності фінансово-бюджетного контролю, сучасного стану його організації, форм і методів його проведення та напрямів удосконалення бюджетного контролю в умовах трансформаційних змін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З поглибленням ринкових відносин в Україні актуалізується проблема координації дій держави, суб'єктів господарювання і громадян з метою досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку суспільства. Тому модернізація системи управління є об'єктивним процесом, пов'язаним з цілеспрямованою координацією виробництва, розподілу, обміну і споживання відповідно до економічних законів і закономірностей суспільного розвитку. Однією з найважливіших складових управління є бюджетний менеджмент, який означає: керування; організацію ефективної роботи; політику прийняття рішень з урахуванням чинників, які впливають на ефективність роботи; адміністрацію; орган, що здійснює управління; сукупність знань і вмінь, що становлять основу мистецтва управління. Після прийняття будь-якого управлінського рішення контрольна діяльність стає органічною частиною даної системи управління.

В умовах ринкової економіки забезпечення стабільної позитивної динаміки соціально-економічного розвитку країни тісно пов'язано з використанням відповідних економічних важелів та інструментів управління, серед яких центральне місце займає бюджет, роль бюджетного менеджменту посилюється. За допомогою цього виду менеджменту держава регулює розподіл і перерозподіл ВВП, забезпечуючи оптимальне поєднання економічних інтересів усіх членів суспільства, створюючи при цьому міцний фінансовий фундамент для якісного виконання своїх функцій.

Розбудова вітчизняної національної економіки на ринкових засадах, взятий стратегічний курс України на інтеграцію до ЄС, глобалізація економічних процесів у поєднанні з кризовими потрясіннями, спричиненими зовнішніми та внутрішніми чинниками, потребують посилення ролі бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку держави в поєднанні з ринковими важелями та інструментами. Тому завдання полягає у тому, щоб з урахуванням переваг ринкової економіки підвищувати роль економічних методів управління, зокрема за допомогою доходів і видатків бюджетів усіх рівнів та посилювати їхній прямиий вплив на зміцнення росту виробництва усіх галузей економіки та зростання добробуту громадян.

Одним із методів управління є бюджетний менеджмент спрямований на управління бюджетними ресурсами й відносинами, які виникають у процесі руху бюджетних коштів. Вирішення питань ефективного управління державними коштами, необхідності чіткого та своєчасного контролю за процесом виконання бюджетів усіх рівнів в умовах обмеженості фінансових ресурсів набуває першочергового значення. Виходячи з цього, контроль — це систематична і конструктивна діяльність керівників, органів управління, покликана визначати ступінь адекватності досягнутих і майбутніх результатів, а також інших компонентів діяльності, її цілям і нормам. Контроль — це збір і обробка інформації про траєкторії руху керованого об'єкта, зіставлення її з параметрами, заданими заздалегідь в планах або програмах, виявлення відхилень, аналіз причин, що викликали такі відхилення, їх оцінка і прийняття рішення про коригуючому впливі. Контроль — це одна з основних управлінських функцій, невід'ємна складова процесу управління, що впливає на всі його інші функції та постійно і безперервно бере активну участь у цьому процесі від його початку і до завершення на всіх етапах управління та прийняття управлінських рішень. Серцевиною бюджетного контролю є механізм зворотного зв'язку з об'єктами управління. Чинне законодавство України не надає чіткого визначення поняття "бюджетний контроль". У ст. 26 Бюджетного кодексу України (БКУ) використовується термін "контроль за дотриманням бюджетного законодавства", що забезпечує результативне і ефективне управління бюджетними коштами на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до БКУ та інших нормативно-законодавчих актів [1]. У Бюджетному кодексі України розкриваються такі основні стадії: перша стадія — складання проектів бюджетів; друга стадія — розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); третя стадія — виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); четверта стадія — підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього [1].

Відповідно до функцій, завдань та структури самого бюджетного процесу виділяються такі основні складові бюджетного менеджменту:

Однією із основних складових бюджетного менеджменту являється бюджетне планування, як науково обгрунтований процес визначення джерел утворення і напрямів використання бюджетних ресурсів з метою забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку держави.

Важливу роль у бюджетному менеджменті відіграє управління організацією процесів виконання бюджетів усіх рівнів за доходною та видатковою частинами.

Важливе державне значення має також процес виконання Державного і місцевих бюджетів, який не може бути забезпечений без чіткої організації бюджетного обліку.

Основне завдання бюджетного обліку — забезпечення своєчасного і повного надходження доходів до бюджету, своєчасного фінансування заходів, передбачених витратною частиною бюджету, забезпечення цільового використання коштів бюджету в галузях економіки і, особливо, ефективного використання їх за цільовим призначенням.

Значення бюджетного обліку зростає в період, коли в економіці і державі відбуваються процеси ринкових перетворень. Головним завданням бюджетного обліку у цей період є забезпечення чіткої організації бухгалтерського обліку у використанні бюджетних коштів, державної дисципліни у всіх органах управління, які виконують бюджет, жорсткого режиму економії при фінансуванні витрат бюджету та їх використанні.

Тому бюджетний облік дає повну картину виконання бюджетів усіх рівнів.

Важливою складовою бюджетного менеджменту являється бюджетний контроль за виконанням бюджету, який здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу.

Всі складові бюджетного менеджменту тісно пов'язані між собою, оскільки спрямовані на єдиний об'єкт управління, яким є бюджет держави. Кожна складова використовує елементи загальних, загальнонаукових, спеціальнонаукових, спеціальних методів, виходячи з поставленої мети та завдань управлінської діяльності.

За своєю сутністю бюджетний контроль є системою заходів органів державної влади і управління та органів місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення законності дій учасників бюджетного процесу під час проходження всіх його стадій з використанням специфічних форм і методів їх організації.

Метою бюджетного контролю є забезпечення законності бюджетної діяльності всіма учасниками бюджетних відносин.

Об'єктом бюджетного контролю є відповідні бюджети та бюджетна діяльність учасників бюджетних прав відносин.

Суб'єктами бюджетного контролю є органи державної влади і управління, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації державної та комунальної форми власності, їх посадові особи, що визначені чинним законодавством.

Предметом бюджетного контролю є грошові відносини, пов'язані з надходженням і використанням бюджетних коштів.

Основними завданнями бюджетного контролю є:

1. Оцінка системи управління бюджетними коштами усіх рівнів.

2. Забезпечення правильності і своєчасності ведення бухгалтерського обліку та достовірність всієї звітності.

3. Шляхом своєчасного і ефективного контролю досягнення економії бюджетних коштів та їх цільового використання.

4. Аналіз та оцінка стану діяльності розпорядників та одержувачів бюджетних коштів.

5. Направлення організації всіх видів, методів і форм бюджетного контролю на запобігання порушенням бюджетного законодавства.

6. Наукова обґрунтованість планування доходів і видатків бюджетів усіх рівнів.

Аналіз сутності бюджетного контролю, розкриття його об'єктів, суб'єктів, предмету, мети, завдань, форм, методів і функцій контролю дає підстави вважати, що даний вид контролю властиві специфічні, тільки йому,

основні елементи, які виражають сутність самої системи управління і бюджетного контролю.

Розглядаючи різні підходи науковців та трактування ними сутності "бюджетний контроль", вважаємо, що бюджетний контроль виражає специфічну управлінську діяльність, яка реалізується через систему спостережень, перевірок та інших складових чинників на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до Бюджетного кодексу України та іншого чинного законодавства [1].

Методи, види і форми бюджетного контролю різноманітні і залежать від предмета, цілей, завдань в області бюджетного менеджменту, а також від того, яка діяльність — минуле, сьогодення, майбутня — стає предметом контролю.

Ефективність проведення бюджетного контролю залежить від рівня його організації, видів, форм і методів його проведення. В основу класифікації різних видів бюджетного контролю закладено суттєві класифікаційні ознаки:

1. У залежності від стадій бюджетного процесу.

2. У залежності від структури бюджетного процесу.

3. У залежності від функцій і повноважень контролюючих органів.

4. У залежності від часу проведення контрольних дій.

5. У залежності від форм і методів проведення бюджетного контролю.

У залежності від стадій та структури бюджетного процесу можна виділити такі види контролю:

— контроль на стадії складання проектів бюджету;

— контроль на стадії розгляду проектів бюджету та їх перегляду і уточнення;

— контроль на стадії затвердження бюджетів і прийняття Закону України "Про Державний бюджет на відповідний рік";

— контроль на стадії виконання бюджетів;

— контроль на стадії бюджетного планування і прогнозування;

— контроль на стадії виконання бюджету за доходами і видатками;

— контроль на стадії виконання бюджету за доходами і видатками та складання звіту про його виконання.

Також суттєвою ознакою класифікації бюджетного контролю є діяльність суб'єктів, що здійснюють бюджетний контроль та характеру їх контрольної діяльності, їх завдань і повноважень розглянемо такі види контролю:

Контроль, який здійснюється державними органами влади і управління — державний бюджетний контроль.

Контроль, який здійснюється контрольно-ревізійними підрозділами міністерств і відомств — відомчий бюджетний контроль.

У ринкових умовах важливе значення має проведення експертизи та аналізу фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, які фінансуються з бюджету. Такий контроль називається бюджетним аудитом.

Контроль, який здійснюється громадськими організаціями — називається громадським бюджетним контролем.

В умовах бюджетної децентралізації в Україні аналізуються і вивчаються питання удосконалення бюджетного контролю та його проведення органами місцевого самоврядування в межах їхніх компетентностей. На сьогодні наявність розвинутих інформаційних систем дає змогу своєчасно враховувати конкретні зауваження і пропозиції спеціалістів і практиків з питань удосконалення форм і методів контролю бюджетів усіх рівнів.

Зміст і завдання бюджетного контролю залежать від часу проведення контрольних дій. За цим критерієм контроль підрозділяють на попередній, поточний і наступний. Попередній контроль дозволяє принципово вирішувати питання про доцільність будь-яких дій в май-

бутньому. На стадії складання і розгляду проекту державного бюджету та кошторисів бюджетних установ проводиться попередній бюджетний контроль. Прийняття управлінських рішень щодо бюджету повинно базуватись на аналізі та розрахунках очікуваних та прогнозованих макроекономічних показників та прогнозованих фінансових результатів суб'єктів господарювання, виходячи з попередніх бюджетних періодів.

Провідне місце у бюджетному менеджменті займає попередній бюджетний контроль, який впливає на якість бюджетного процесу та визначається якістю затвердженого бюджету (рішення про місцевий бюджет). На державному рівні попередній контроль здійснюють органи державної влади та управління, які розглядають бюджетні пропозиції і розрахунки до них та приймають кошториси і плани асигнувань і інші підтвержені бюджетними пропозиціями розрахунки для складання проекту бюджету, бюджетного розпису та бюджетних програм. Органи Державного казначейства здійснюють попередній контроль відповідно до затверджених кошторисів та планів асигнувань в період до здійснення бюджетних операцій з надходження та витрачання державних ресурсів.

Поточний контроль здійснюється як органами державної влади та управління, і органами місцевого самоврядування, так і спеціалізованими контролюючими органами. Його сутність полягає у контролі за здійсненням бюджетних операцій у процесі виконання бюджетів усіх рівнів. Метою цього контролю є сприяння забезпеченню відповідності між надходженням доходів і фінансуванням видатків у бюджетному розписі. Також поточний контроль повинен забезпечувати виконання бюджету, цільове використання бюджетних коштів. У процесі здійснення видатків органи Державного казначейства здійснюють поточний контроль при оплаті рахунків розпорядників та отримувачів бюджетних коштів — перевірка відповідності платіжних документів затвердженим кошторисам; здійснюють поточний контроль відповідності видатків розпорядників бюджетних коштів бюджетній класифікації та бюджетним призначенням і виділенням асигнуванням.

Органи Державного казначейства здійснюють попередній та поточний контроль за виконанням операцій з бюджетними коштами розпорядниками та отримувачами коштів бюджету, а також взаємодіють з іншими контролюючими органами відповідно до законодавчо-нормативної бази. Функціонування єдиного казначейського рахунку та єдиної системи бухгалтерського обліку дає можливість щоденно органами Державного казначейства здійснювати своєчасний і достовірний поточний бюджетний контроль за надходженнями бюджетних коштів. Важливою складовою сучасного казначейського контролю є наявність у системі державного казначейства внутрішнього контролю, який дає змогу отримати достовірні дані щодо здійснених операцій, методів, принципів та процедур контролю керівництву органів Державного казначейства України для аналізу та прийняття відповідних управлінських рішень.

У бюджетному процесі наступний (послідуючий) бюджетний контроль направлений на перевірку виконання бюджету за всіма бюджетними програмами, фактичного використання бюджетних асигнувань розпорядниками і одержувачами бюджетних коштів, визначення ефективності та результативності виконання всіх бюджетних програм. Метою послідовного контролю є виявлення чинників, які негативно впливають на формування доходної частини бюджету та використання бюджетних коштів за функціями держави, розробка пропозицій та прийняття управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Наступний контроль за доцільністю та ефективністю управління бюджетними ресурсами, виявлення відхилень від законності та своєчасне вжиття відповідних заходів здійснюється Рахунковою палатою. Рахункова палата здійснює зовнішній послідовний контроль у формі ревізії, перевірки. До повноважень Рахункової палати належить здійснення контролю за надходженням та ви-

користанням коштів Державного бюджету України, у тому числі за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу, ефективністю управління коштами державного бюджету, використанням коштів місцевих бюджетів у частині трансфертів, що надаються з державного бюджету, а також за надходженням закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків і зборів або їх частки та за використанням коштів місцевих бюджетів у частині видатків, які визначаються функціями держави і передані на виконання місцевому самоврядуванню. Крім контрольних повноважень окремих органів влади у Бюджетному кодексі України, встановлено відповідальність за виявлені бюджетні правопорушення учасникам бюджетного процесу. Недотримання учасником бюджетного процесу встановленого Бюджетним кодексом та іншими нормативно-правовими актами порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про його виконання являється бюджетним правопорушенням. Підставою для вжиття наступних заходів може бути бюджетне правопорушення, вчинене розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, а саме:

1. Призупинення бюджетних асигнувань.
2. Зупинення операцій з бюджетними коштами.
3. Накладання стягнень.

Важливою суттєвою ознакою класифікації бюджетного контролю є форма його здійснення.

За формами здійснення бюджетного контролю можна виділити:

Перевірка — це докладне вивчення окремих питань складання і виконання бюджету, реалізації бюджетних програм, ефективності управління коштами бюджетів різних рівнів.

Експертиза — це дослідження певного питання, яке потребує спеціальних знань, з метою формування об'єктивного висновку стосовно поточного стану відповідного явища (об'єкта), а також його ймовірних станів у майбутньому.

Аудит — форма контролю за прийняттям і якістю виконання управлінських рішень учасниками бюджетного процесу та розпорядниками бюджетів усіх рівнів. Важливим є оцінка рівня віддачі використаних бюджетних коштів і аналіз причин, які зумовили невиконання визначених завдань.

Моніторинг — це система постійного спостереження контролюючих органів за дотриманням норм бюджетного законодавства учасниками на всіх стадіях бюджетного процесу. Основними завданнями бюджетного моніторингу є виявлення і аналіз певних ознак, які можуть свідчити і підтверджувати можливі бюджетні правопорушення, шляхом проведеного глибокого аналізу бюджетної річної та оперативної звітності, іншої постійної чи періодичної інформації про функціонування підконтрольного об'єкта, згідно мережі розпорядників і одержувачів бюджетних коштів. Характерною особливістю моніторингу є те, що він є не разовим заходом, а здійснюється постійно і своєчасно за певний або тривалий проміжок часу.

Основною формою бюджетного контролю є ревізія, яка є системою контрольних дій, спрямованих на всебічну перевірку діяльності всіх учасників бюджетного процесу з метою встановлення законності бюджетних операцій з надходження та використання бюджетних коштів, а також виявлення винних у бюджетних правопорушеннях. Основним завданням ревізії є виявлення фінансових порушень і зловживань, установлення винних у цьому осіб та притягнення їх до відповідальності.

На практиці всі форми і способи бюджетного контролю використовуються не ізольовано, а в поєднанні між собою, що суттєво підвищує дієвість бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетного процесу.

Використовуючи специфічні методи і прийоми бюджетного контролю дає змогу всебічно, повно і об'єктивно дослідити всі аспекти системи формування і використання надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Основними напрямми підвищення ефективності контролю в системі бюджетного менеджменту є: активізація відносин та взаємозв'язків Рахункової палати України з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України (в частині опрацювання результатів фінансового аудиту та аудиту ефективності доходів та витрат Державного бюджету України), Державною Аудиторською службою України (Офісом державного фінансового контролю) (в частині опрацювання результатів державних фінансових аудитів виконання місцевих бюджетів та розширення їх цілей та задач). Одним із напрямів вдосконалення слід зазначити розподіл завдань між контролюючими органами з метою уникнення дублювання повноважень, а також посилення відповідальності за здійснення бюджетних правопорушень. Основними недоліками організації бюджетного контролю є:

- неповнота охоплення завданнями та повноваженнями органів, які наділені контрольними функціями, всіх елементів бюджетної системи та бюджетного процесу;
- неузгодженість розподілу завдань та повноважень органів, які наділені контрольними функціями на всіх стадіях бюджетного процесу;
- відсутність регламентованого механізму взаємодії контролюючих органів між собою. Ці проблеми виникають в основному завдяки недолікам нормативно-правової бази.

Тому основними напрямками, які стосуються удосконалення державного управління і бюджетного менеджменту в Україні, важлива роль відводиться удосконаленню організації бюджетного контролю, його формам і методам та підвищенню його дієвості, результативності і ефективності.

За сучасних умов розвиток нових інформаційних систем дозволяє у певних аспектах автоматизувати процес управління і контролю. Одночасно з впровадженням потужних інформаційних систем, що використовують сучасні можливості обчислювальної техніки і телекомунікаційних технологій, змінюється зміст інформаційних потоків, що беруть участь у процедурі контролю. У зв'язку зі зміщенням поточного контролю зверху вниз потоки інформації від споживача до виробника стають більш прямими і не зачіпають вищих ешелонів управління [7].

Подальше удосконалення системи бюджетного контролю на державному та місцевому рівнях сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів та соціально-економічного розвитку країни загалом. Тому подальші дослідження необхідно сконцентрувати на розробці конкретних механізмів взаємодії органів контролю в сфері бюджету, а також з громадськістю, відповідно до рекомендацій міжнародних організацій.

ВИСНОВКИ

Бюджетний контроль у загальній системі державного фінансового контролю є вагомим напрямом реалізації бюджетної політики держави. У системі бюджетного менеджменту центральне місце відводиться бюджетному контролю, який виражає собою специфічну управлінську діяльність, яка реалізується через систему спостережень на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до Бюджетного кодексу України та іншого чинного законодавства. Тому основними напрямками, які стосуються удосконалення державного управління і бюджетного менеджменту в Україні, важлива роль відводиться удосконаленню організації бюджетного контролю, його формам і методам та підвищенню його дієвості, результативності і ефективності.

Література:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI: Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 07.07.2021).
2. Бюджетний менеджмент: підручник. В. Федосов, В. Опарін, А. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.

3. Чернадчук В.Д. Бюджетний контроль: поняття та сутність. Підприємництво, господарство і право. 2002. № 11. С. 74—76.

4. Стефанюк І.Б. До нової якості бюджетного контролю через аудит ефективності. Фінансовий контроль. № 2. 2009. С. 8—13.

5. Рубан Н.І. Концептуальні засади контролю за виконанням бюджетних програм. Фінанси України. 2006. № 8. С. 7—11.

6. Репетько О.О. Методичні підходи до розмежування форм і методів фінансового контролю в теорії та практиці державного управління. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення 07.07.2021).

7. Несходовський І.С. Інформаційні системи і технології фінансового контролю: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 245 с.

8. Гупаловська М.Б. Бюджетний контроль в умовах ринкової економіки України: дис.. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук 08.00.08. Тернопіль, 2012. 241 с.

9. Горбунов О.В. Підвищення дієвості контролю у системі бюджетного менеджменту: взаємозв'язок державного та місцевого рівнів. Економіка. Фінанси. Право. 2018. № 4/1. С. 49—55.

10. Бюджетний менеджмент: підруч. / За ред. В.Г. Дем'янишина, Г.Б. Погріщук. Тернопіль: Крок, 2015. 522 с.

11. Собкова Н.Д. Необхідність фінансового контролю в процесі планування місцевих бюджетів в умовах трансформаційних зрушень. Економічний аналіз. 2013. Т. 13. С. 188—193.

12. Письменна Т. Принципи бюджетного контролю: теоретична інтерпретація та практика виконання. Світ фінансів. 2011. № 4. С. 115—127.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2456-17> (Accessed 07 July 2021).
2. Fedosov, V. Oparin, V. and Safonova, L. (2004), *Biudzhetnyj menedzhment [Budget Management]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Chernadchuk, V.D. (2002), "Budget control: concept and essence", *Entrepreneurship, economy and law*, vol. 11, pp. 74—76.
4. Stefanyuk, I.B. (2009), "To the new quality of budget control through efficiency of audit", *Financial control*, vol. 2, pp. 8—13.
5. Ruban, N.I. (2006), "Conceptual principles of control over the implementation of budget programs", *Finance of Ukraine*, vol. 8, pp. 7—11.
6. Repetko, O.O. (2010), "Methodical approaches to distinguishing forms and methods of financial control in the theory and practice of public administration", available at: <http://www.nbu.gov.ua> (Accessed 07 July 2021).
7. Neshodovskiy, I.S. (2011), *Informatsijni systemy i tekhnologii finansovoho kontroliu [Information systems and technologies of financial control]*, Centre of education literature, Kyiv, Ukraine.
8. Hupalovskaya, M.B. (2012), "Budget control in a market economy of Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy, Ternopil, Ukraine.
9. Horbunov, O.V. (2018), "Improving the effectiveness of control in the budget management system: the relationship between state and local levels", *Economy. Finances. Right*, vol. 4/1, pp. 49—55.
10. Demyanyshyna, V.H. and Pohrishchuk, H.B. (2015), *Biudzhetnyj menedzhment [Budget management]*, Krok, Ternopil, Ukraine.
11. Sobkova N.D. (2013), "The need of financial control in the process of planning local budgets in terms of transformational changes", *Economic analysis*, vol. 13, pp. 188—193.
12. Pysmenna, T. (2011), "Principles of budgetary control: theoretical interpretation and practice of execution", *The world of finance*, vol. 4, pp. 115—127.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2021 р.

О. Г. Михайленко,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки і світових фінансів,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0002-4405-9093

Н. А. Краснікова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки і світових фінансів,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0002-6484-2050

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.71

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ МІНЕРАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ

О. Mykhailenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economics
and Global Finance, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro
N. Krasnikova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International
Economics and Global Finance, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro

COMPETITIVENESS OF UKRAINE IN THE WORLD MARKET OF MINERAL PRODUCTS

Статтю присвячено дослідженню конкурентоспроможності української мінеральної продукції на світовому ринку. В статті проведено аналіз динаміки експорту української мінеральної продукції та їх частки у загальному експорті товарів, у структурі ВВП України та у світових обсягах експорту мінеральної продукції протягом 2014—2020 рр. Серед видів мінеральної продукції України, які впевнено конкурують на світовому ринку, проведено аналіз динаміки експортних показників та визначено позиції на світових ринках: глини, андалузиту, кіаніти та силіманіти (3 позиція за обсягами експорту), титанові руди та концентрати (4 позиція), залізні руди та концентрати (5 позиція), смола, перегнана з бурого вугілля, торф (5 позиція). Визначено сучасні проблеми конкурентоспроможності українського мінерально-сировинного комплексу, що полягають у площині національного законотворення. Проаналізовано фактори, що впливають на конкурентоспроможність української мінеральної продукції під час підтримання чи укріплення позицій на зовнішніх ринках. Окреслено перспективи підвищення конкурентоспроможності української мінеральної продукції на світовому ринку.

The article is devoted to the study of the competitiveness of Ukrainian mineral products in the world market. Ukraine is well provided with many mineral resources. Concerning the scale and quality of mineral products, Ukraine occupies a prominent place among the countries of the world and can export a significant amount of them. There is a tendency in the world of gradual displacement of enterprises for the extraction and processing of mineral raw materials from their territories. This applies to developed countries that can provide themselves with the necessary raw materials through imports. The article analyzes the dynamics of the export of Ukrainian mineral products and their share in the total export of goods in the structure of Ukraine's GDP and in the world export of mineral products for 2014—2020. The article focuses on non-fuel mineral products, which directly form the competitiveness of Ukraine in the world markets of mineral products. An analysis of the dynamics of export indicators was carried out and positions in the world markets were determined among the types of mineral products of Ukraine, which are competing in the world market confidently: clays, andalusite, kyanite and sillimanite (3rd position in terms of export volumes), titanium ores and concentrates (4th position), iron ores and concentrates (5th position), resin distilled from brown coal, peat (5th position). The specific problems of the competitiveness of the Ukrainian mineral resources complex have been determined, they lie in the plane of national legislation. The factors influencing the competitiveness of Ukrainian mineral products while maintaining or

strengthening positions in foreign markets are analyzed. The development of deposits requires significant investments, which have a long payback period and riskiness due to high price volatility in the field of mining of mineral products, the possibility of political conflicts in the countries of production and the high cost of ensuring the "greenness" (environmental friendliness) of projects. A significant technogenic load on the environment during the extraction of mineral products in Ukraine in terms of the absence of costs for re-equipment and greening of production, has a positive effect on the competitiveness of Ukrainian products, but affects the environmental situation at the places of production negatively. The prospects for increasing the competitiveness of Ukrainian mineral products in the world market have been identified, namely the need to form a working group consisting of representatives of the Ministry of Finance, the Ministry of Economic Development and Trade and the Ministry of Energy and Coal Industry to ensure the implementation of the National Program for the Development of the Mineral and Raw Materials Base of Ukraine for the period up to 2030; viewing the rental tax for natural resources use, since today Ukrainian rental payments are the highest among the EU countries; to expand financing of geological projects for the exploration and development of new deposits; attracting foreign investment to form a vertically integrated holding.

*Ключові слова: мінеральна продукція, конкурентоспроможність, експорт, сировинна база, світовий ринок.
Key words: mineral products, competitiveness, export, raw material base, world market.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному світі мінеральна продукція відноситься до тих товарів, які найбільше використовуються, а мінерально-сировинний комплекс знаходиться в основі більшості ланцюжків створення вартості, поставляючи необхідну сировину та матеріали для багатьох видів економічної діяльності. У міжнародній економіці тематика забезпеченості мінеральними ресурсами, з огляду на їх природну обмеженість, набуває стратегічного значення. Забезпеченість сировиною є фактором економічної безпеки, автономності та засобом страхування від глобальних криз. Україна належить до регіонів світу, насичених мінеральними ресурсами в контексті їх різноманітності. Наша країна має значний потенціал у видобутку та постачанні на світові ринки непаливної мінеральної продукції, а країни з більш високими показниками економічного розвитку прагнуть замінити власне виробництво мінеральної сировини імпортом, і попит на таку продукцію в світі зростає. Таким чином, для нашої країни складається сприятлива ситуація для нарощування експорту. Чи конкурентною є українська мінеральна продукція на світовому ринку, який її асортимент і чи є реальні перспективи збільшення конкурентоспроможності української мінеральної продукції на світових ринках, ми спробуємо з'ясувати на основі аналізу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання щодо формування конкурентоспроможності галузі та продукції висвітлено у роботах таких авторів: Портер М. [1], Коськовецька Н.М., Скоробогачова Н.Є. [2], Побережець Н.Б. [3], Борисова Т.М. [4], Балабанова Л.В., Холод В.В. [5], Драган О.І. [6], Фатхутдинов Р.А. [7], Гринь В.І. [8] та ін. Проблеми функціонування та перешкоди розвитку підприємств гірничодобувної промисловості України в сучасних умовах розглядав Рудько Г.І. [9]. Жовновач Р.І. досліджував особливості забезпечення інноваційного розвитку вітчизняних залізничних підприємств у процесі формування глобальних ланцюгів створення вартості [10]. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого вивчення питання щодо конкурентоспроможності України на світовому ринку мінеральної продукції та перспективи її підвищення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у дослідженні тенденцій та проблем розвитку ринку мінеральної продукції України, визначені її позиції на світовому ринку та перспективи

підвищення конкурентоспроможності української мінеральної продукції на світовому ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сталий та ефективний розвиток національної економіки, особливо її видобувної та переробної галузі, базується на потужному мінерально-сировинному комплексі, що формується на власній мінерально-сировинній базі. Мінерально-сировинна база — це сукупність ресурсів і запасів корисних копалин, які використовуються або можуть бути використані державою. Сьогодні у надрах України розвідано близько 8,8 тис. родовищ промислового значення з майже 100 видами корисних копалин. При цьому, 2,2 тис. — родовища горючих корисних копалин, 147 — металевих корисних копалин, 4676 — неметалевих корисних копалин, 1,7 — води підземні, лікувальні грязі та ропа [11; 12].

Мінеральні ресурси — природні речовини мінерального походження, що використовуються у господарстві як сировина або джерело енергії [12]. За обсягом розвіданих запасів вугілля, залізних, марганцевих і титаноцирконієвих руд, граніту, каоліну, калійних солей, сірки, вогнетривких глин, облицювального каменю, скляного піску й інших корисних копалин Україна належить до провідних країн світу. При цьому надра України ще мають значний потенціал для суттєвого нарощування видобутку матеріально-сировинної бази [11; 12].

Мінеральна сировинна продукція — важлива категорія міжнародної торгівлі, на яку припадало 19% товарного експорту в 2019 році. Сировинна політика багатьох країн спрямована на посилення режиму економії та створення резервних запасів критичних видів мінеральної сировини [13].

Наявність природних ресурсів, основну частку якої становить мінеральна продукція, в державі формує її фізичну здібність до економічного зростання. Але в сучасній економіці нестачу власних мінеральних ресурсів держава може компенсувати за рахунок міжнародної торгівлі. З іншого боку, значна частка як імпорту, так і експорту мінеральної продукції (більше 50%) формують залежність держави від світового ринку. Надлишкова кількість природних ресурсів може формувати "голландську хворобу".

Природні ресурси розподілені за регіонами та країнами світу нерівномірно. На території країн, що розвиваються, сконцентровано 50% світових непаливних мінеральних ресурсів, дві третини запасів нафти і 50% газу.

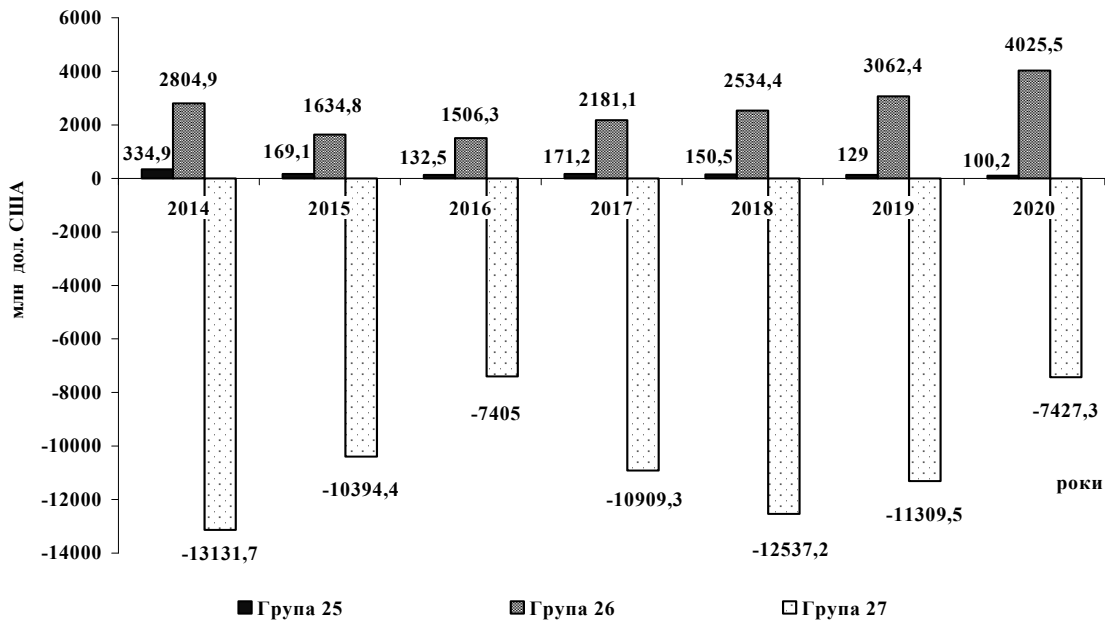

Рис. 1. Сальдо зовнішньої торгівлі мінеральної продукції України за групами 25–27 за 2016–2020 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано авторами за даними [16].

Переважна частина мінеральних ресурсів зосереджена в 30 зі 160 країн, що розвиваються. Східноєвропейські країни мають значні розвідані запаси мінеральної сировини. В Україні розвідано 117 видів корисних копалин, тому вона має статус провідної мінерально-сировинної країни світу [13]. Щодо окремих видів корисних копалин, то Україна посідає вагоме місце у світі та є першою в Європі за запасами марганцевих та залізних руд, титану, цирконію, урану, графіту, а також знаходиться в числі перших в Європі за запасами бурого та кам'яного вугілля, первинного каоліну, вторинного каоліну та вогнетривких глин, облицювального каменю (граніту, габро, лабрадориту), кварцового піску для скла [14].

Відповідно до Закону України "Про Митний тариф України" Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності відносить мінеральну продукцію до Розділу V "Мінеральні продукти", який поділяється на три групи: група 25 (сіль, сірка, землі та каміння, штукатурні матеріали, вапно та цемент); група 26 (руди, шлак і зола); група 27 (палива мінеральні, нафта і про-

дукти її перегонки, бітумінозні речовини, воски мінеральні) [15]. В статті увагу буде сконцентровано на непаливних мінеральних продуктах, що прямо формують конкурентоспроможність України на світових ринках мінеральних продуктів. Паливні мінеральні продукти, за якими Україна має великий дефіцит власного видобутку (рис. 1), безумовно опосередковано впливають на загальну конкурентоспроможність України, але є предметом іншого розгляду, мають альтернативні важелі і тому не будуть розглядатись у цій роботі.

Обсяги експорту мінеральної продукції в структурі ВВП демонструють негативну тенденцію протягом 2014–2020 рр. Частка експорту мінеральної продукції у структурі ВВП України протягом аналізованого періоду зменшилася з 4,6% до 3,2%. А частка українського експорту мінеральною продукцією у структурі світового експорту є незначною. Водночас протягом 2014–2020 рр., цей показник збільшився на 0,11% (з 0,18% у 2014 р. до 0,29% у 2020 р.), демонструючи невелике падіння у 2018 р. [16]. Геогра-

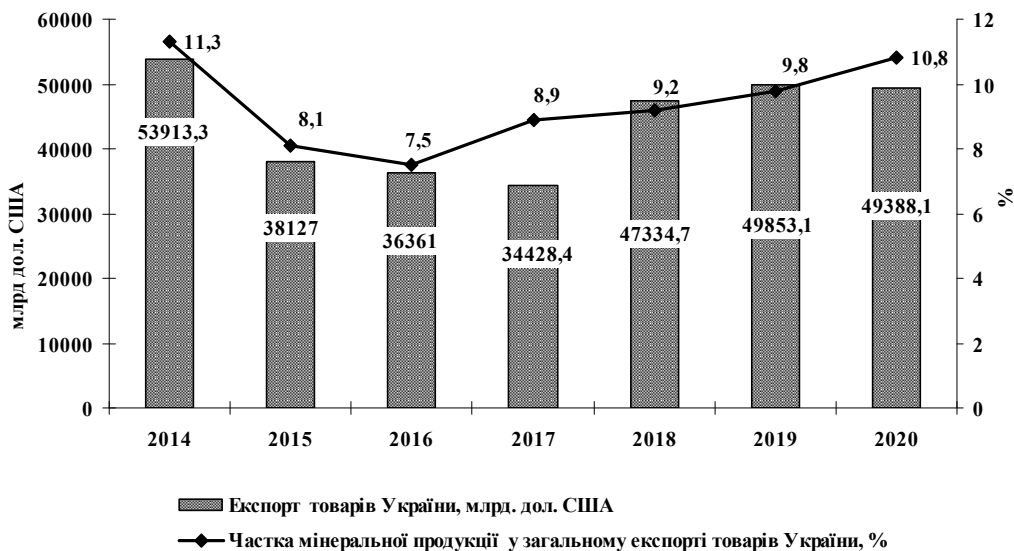

Рис. 2. Частка експорту мінеральної продукції у загальному експорті товарів України протягом 2014–2020 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [16].

фічна структура експорту України мінеральною продукцією за регіонами протягом 2018—2020 рр. змінилася. Лідуючі позиції в 2018 р. займали країни ЄС (61,95%), але у 2020 р. найбільша частка експорту України мінеральної продукції припадала на країни Азії (52,84%). Основними торговельними партнерами у 2020 р. за експортом України були такі країни: Китай (47% від загального обсягу експорту української мінеральної продукції або 2504 млн дол.), Польща (9,4% або 497 млн дол.), Чехія (6,5% або 345 млн дол.), Австрія (5,6% або 295 млн дол.), Угорщина (3,6% або 190 млн дол.), Румунія (3,3% або 176 млн дол.), Німеччина (2,5% або 130 млн дол.), Росія (2,4% або 125 млн дол.), Туреччина (2% або 104 млн дол.), Словаччина (1,8% або 97 млн дол.) [17].

Найбільшими світовими експортерами мінеральної продукції у 2020 р. були США, Росія, Саудівська Аравія, Австралія, ОАЕ, Канада тощо. Як видно з рисунка 2, протягом 2014—2020 рр. частка мінеральної продукції у загальних обсягах експорту товарів України зменшилась на 0,6% (з 11,3% у 2014 р. до 10,7% у 2020 р.). Обсяги експорту української мінеральної продукції в грошовому виразі протягом 2015—2020 рр. зростали, після їх різкого падіння у 2015 р. — на 49% порівняно із 2014 р. Частка експорту мінеральної продукції у структурі ВВП України протягом аналізованого періоду зменшилась на 1,4%, демонструючи незначне зростання у 2017 р., та склала лише 3,2% ВВП країни у 2020 р. Частка українського експорту всієї мінеральної продукції у структурі світового експорту є незначною і складає менше половини відсотка [16].

Скорочення частки експорту мінеральної продукції у загальному експорті товарів України було пов'язано: із скороченням видобутку; нестабільною економічною та політичною ситуацією в країні; закриття ринку Росії для української продукції. Український імпорт мінеральної продукції значно переважає експорт (рис. 3), що визначається критичністю енергетичного імпорту (паливна мінеральна продукція) в нашу країну. Зниження імпорту мінеральної продукції у 2020 р. більш ніж на третину обумовлений кризою економічної активності, пов'язаною з пандемією Ковід-19 і не формує довгострокової тенденції. На імпорт мінеральної продукції припадає 15,6% загальних обсягів імпорту України.

Протягом 2014—2020 рр. експорт мінеральної продукції із України у вартісному вираженні збільшився по товарам 26 групи на 27,3% до 4421 млн дол. (83,3% від загальних обсягів експорту мінеральної продукції України). Основними країнами-експортерами продукції даної групи виступають такі, як Австралія (35,7% від загальних обсягів експорту даного виду продукції), Бразилія (11,4%), Чилі (8%), Перу (5,2%), Південна Африка (5%). Україна посідає дев'яту позицію серед країн-експортерів мінеральної продукції групи 26 (рис. 4) [17].

Український експорт продукції групи 25 у 2020 р. зменшився на 42,6% до 355,8 млн дол. США, групи 27 — майже в 4 рази, до 530,4 млн дол. Таким чином, частка групи 25 від загального експорту мінеральної продукції України склала 6,7%, порівняно із часткою у 10,14% у 2014 р. Частка групи 27 — 10%, порівняно із майже 33% у 2014 р. (рис. 4) [17]. Основними країнами-експортерами продукції групи 25 виступають такі, як Китай (7,6% від загальних обсягів експорту даного виду продукції), Туреччина

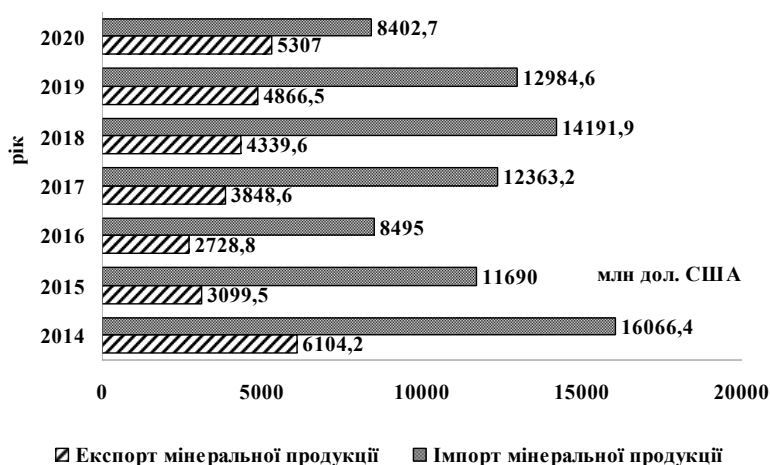

Рис. 3. Динаміка торгівлі мінеральною продукцією України протягом 2014—2020 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

(6,8%), США (5,4%), В'єтнам (5,2%), Німеччина (5,1%). Україна посідає 32 позицію серед країн-експортерів мінеральної продукції даної групи. Країнами-експортерами продукції групи 27 — США (10,3% від загальних обсягів експорту даного виду продукції), Росія (9,4%), Саудівська Аравія (8,7%), ОАЕ (4,8%), Канада (4,6%). Україна посідає 89 позицію серед країн-експортерів мінеральної продукції даної групи [17].

У 2020 р. 79,9% від загальних обсягів експорту мінеральної продукції припадало на залізні руди та концентрати (табл. 1), при цьому основними країнами, до яких експортувалась дана продукція, були Китай, Польща, Чехія, Австрія, Німеччина. На електричну енергію припадало 5,3%, основними одержувачами були: Угорщина, Польща, Румунія. На експорт глини, андалузиту, кіанітів та силіманітів припадало 3,6% і експорт був направлений у такі країни: Іспанія, Італія, Росія, Польща, Туреччина. Частка титанових руд та концентратів у загальних обсягах експорту мінеральної продукції склала 2,6%, експорт був направлений у Мексику, Чехію, Росію, Китай, Туреччину тощо. На експорт нафтових олій припадало 1,9%, основними країнами одержувачами виступали: Латвія, Греція, Румунія, Угорщина, Литва. На масла та інші продукти перегонки припадав 1% загальних обсягів експорту мінеральної продукції, експорт здійснювався до Литви, Естонії, Чехії, Польщі, Туреччини тощо [17].

Серед видів мінеральної продукції України, які впевнено конкурують на світовому ринку (входять у п'ятірку світових експортерів), варто виділити такі (табл. 1): 3

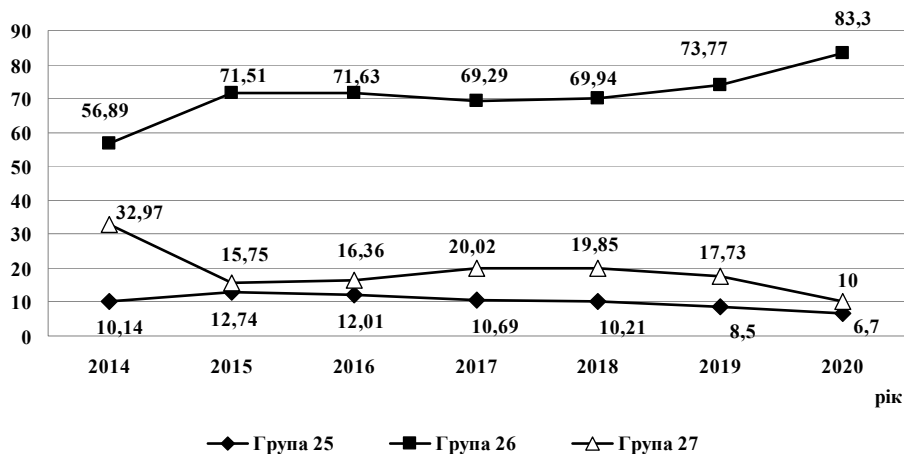

Рис. 4. Частка експорту товарів за групами 25—27 у структурі експорту мінеральної продукції України протягом 2014—2020 рр., %

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

Таблиця 1. Основні показники позиції на світовому ринку української мінеральної продукції протягом 2016–2020 рр.

п/п	Товари	Місце України за обсягами експорту в рейтингу країн експортерів					Темпи зміни обсягів експорту в грошовому виразі 2020/ 2016, %	Темпи зміни обсягів експорту у натуральному виразі 2020/ 2016, %	Частка експорту деяких видів мінеральної продукції у загальному експорті мінеральної продукції України, 2020, %
		2016	2017	2018	2019	2020			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Залізні руди та концентрати	5	5	5	5	5	+132	+18	79,9
2	Електрична енергія	30	29	26	25	25	+85	-	5,3
3	Глини, андалузиту, кіаніти та силіманіти	4	3	3	3	3	+9	-13	3,6
4	Титанові руди та концентрати	4	4	5	4	4	+64	+14	2,6
5	Нафтові олії та олії, отримані з бітумних мінералів	96	88	84	80	80	+19	+11	1,9
6	Масла та інші продукти перегонки	29	29	26	32	34	- 30	-17	1,0
7	Каолін та інші каолінові глини	9	8	8	8	10	+6	-8,5	0,9
8	Цемент	79	80	62	62	48	+305	+139	0,65
9	Галька, гравій, щебінь	19	17	21	24	24	-25	-50	0,56
10	Смола, перегнана з бурого вугілля, торфу	7	7	6	6	5	+44	+28	0,52

Джерело: розраховано авторами за даними [17].

позиція за обсягами експорту глини, андалузиту, кіаніти та силіманіти, 4 позиція — за обсягами експорту титанових руд та концентратів, 5 позиція — за обсягами експорту залізних руд та концентратів. За останні 5 років на дві сходинки покращилась позиція України в світі (з 7 на 5 місце) за товарною позицією — смоли, перегнаної з бурого вугілля, торфу [17].

Розглянемо детально стан та динаміку експорту, за визначеними найвпливовішими у світі товарними позиціями українського експорту мінеральної продукції.

Залізні руди та концентрати, що становлять майже 80% українського експорту мінеральної продукції, хоча і підносять Україну на п'яту сходинку світових експортерів такої продукції, але формують всього 3% світового експорту. Взагалі, на світовому ринку залізних руд та концентратів майже 75% експорту формують два найкрупніших гравці: Австралія і Бразилія (табл. 2). Також до найбільших експортерів залізних руд та концентратів і основних конкурентів України належать Південна Африка та Канада. Обсяги експорту залізних руд та концентратів України протягом 2016–2020 рр. збільшилися на 132% [17].

Таблиця 2. Найбільші експортери залізних руд та концентратів у світі, млн дол. США

Рейтинг країн-експортерів мінеральної продукції у 2020 р.	Країни експортери	2016	2017	2018	2019	2020	Темп зміни 2020/ 2016, %	Частка у світовому експорті мінеральної продукції у 2020 р., %
	Світ	70760	93450	92078	120977	140051	+98	-
1	Австралія	39411	49284	46774	65846	78360	+99	55,9
2	Бразилія	13289	19199	20216	22182	25789	+94	18,4
3	Південна Африка	3634	4569	4246	5749	6099	+68	4,4
4	Канада	2883	3519	4116	4948	5714	+98	4,1
5	Україна	1827	2589	2869	3398	4239	+132	3,0
6	Індія	1005	1651	1256	2358	3875	+286	2,8
7	Швеція	1606	2276	2383	2574	3005	+87	2,1
8	Росія	802	1588	1598	2090	1978	+147	1,4
9	Китай	57	422	793	1486	1626	+2752	1,2
10	Чилі	816	1029	971	650	1423	+74	1,0

Джерело: складено авторами за даними [17].

Сприятливим фактором для зростання українського експорту є динаміка світової ціни на залізну руду. Підвищення ціни на залізну руду сприяє розвитку видобутку, оскільки раніше нерентабельні проекти стають більш привабливими. У 2020 р. в Україні виготовили 72 млн т залізорудної сировини, з яких 46,3 млн т — було відправлено на експорт (рис. 5).

Ринкова вартість залізної руди з 2010 р. визначається індексом Platts IODEX (порівняльна оцінка спотової ціни на руду, що фізично постачається і включає 62% заліза, 2,25% глинозема, 4% кремнезема і 0,09% фосфора). Ринок залізної руди має такі особливості: позиція зосереджена у невеликій кількості країн, головними з яких є Австралія та Бразилія, а головним споживачем залізної руди є КНР. Це визнає два головні фактори зміни світової вартості руди: 1) коливання обсягів виробництва сталі у КНР; 2) можливі проблеми у здійсненні поставок (катастрофи на рудниках, природні лиха та інше). КНР останні 5 років збільшила виробництво сталі з 800 до 1100 млн тонн у 2020 р. Для додаткового виробництва 300 млн тонн сталі потрібно близько 400 млн тонн залізної руди. І якщо позитивна динаміка збільшення виробництва сталі в КНР буде зберігатися, то буде зростати і попит на залізну руду. Зазначимо, що КНР має нульові ставки ввізних мит на імпорт залізної руди і не проводить інших нетарифних обмежень. Вільний вхід для залізної руди на ринок КНР обумовлений відсутністю необхідності китайського уряду захищати власних виробників руди. Стратегічно КНР визнали недоцільність власного виробництва, у зв'язку з низьким вмістом заліза у китайських покладах залізної руди та дешевим імпортом.

Внутрішня собівартість залізної руди залежить від способу видобутку та вмісту заліза у породі, що добувається. Багаті руди (вміст заліза більше 60%) можна використовувати

ти в металургії без збагачення. Бідні руди додатково проходять ще процес збагачення. На світовому ринку багаті руди з високим (близько 70%) вмістом заліза стикаються з меншою конкуренцією. В Австралії при відкритому видобутку добувають багату залізну руду з великим вмістом великокускового матеріалу. Для порівняння в Україні частка заліза при відкритому видобутку становить до 35%, тобто українські підприємства мають додаткові витрати на збагачення руди. Фактично, українські руди, за своїми характеристиками співставні з бразильськими.

У 2020 р. Україна експортувала залізні руди у 33 країни світу. Лідуючі позиції у географічній структурі експорту залізних руд та концентратів, крім Китаю, посіли Польща — 9,1% (4227,5 тис. т за ціною 88,7 дол./т), Чехія — 8,6% (3959,3 тис. т за ціною 105,3 дол./т), Австрія — 6% (2759,3 тис. т за ціною 105,3 дол./т), Словаччина — 2,6% (1212,4 тис. т за ціною 72,3 дол./т) (рис. 6) [37]. Зазначимо, що експорт української залізної руди сягав максимуму у 2013 р. (1 731 млн дол. США), різко, майже втричі, впав у 2016 р. (627 млн дол. США), а у 2020 р. — сягнув історичного максимуму — 2,5 млрд дол. США [18]. Водночас частка КНР в українському експорті залізної руди зростає з 34% у 2016 р. до 59,1% у 2020 р. Сучасні тренди підвищення ціни залізної руди і незначне корегування протягом 2021—2021 рр. формує реальні перспективи збільшення українського експорту залізної руди.

На рисунку 7 представлено основні підприємства-виробники залізних руд та концентратів в Україні у 2020 р. Найбільша частка виробленої залізної руди припадала на Метінвест — 38% або 27,4 млн т, на другому місці Південний ГЗК — 16,1% або 11,6 млн т, на третьому місці Ferrexpo — 15,8% або 11,4 млн т [19]. У контексті посилення конкурентних позицій України позитивними є ініціативи Метінвеста та Ferrexpo щодо збільшення обсягів виробництва преміальної продукції — окатків зі вмістом заліза в 67% — 70%. На цьому сегменті ринку, як зазначалось вище, нижче конкуренція.

Найбільшу частку в світовому експорті (10,4%) з усієї мінеральної продукції та 3 позицію в світі Україна посідає по глині, андалузиту, кіаніту та силіманіту. Протягом 2016—2020 рр. обсяги експорту глини, андалузиту, кіаніту та силіманіту мали значні коливання до + 36% у 2017 та 2018 рр. (табл. 3). Близько 97% експорту цієї групи складає глина вогнетривка (ТН 250830) [17].

У 2020 р. глини, андалузиту, кіаніти та силіманіти Україна експортувала у 38 країн світу. Обсяги реалізації порівняно з 2018 р. (4,9 млн т) зменшилися на 16,3% до 4,1 млн т (рис. 8). Сума виручки у 2020 р. становила 192 млн дол. проти 223 млн дол. у 2019 р. (або на 14% менше).

Основними покупцями української глини, андалузиту, кіаніту та силіманіту в 2020 р. були Італія — 27% (1097,8 тис. т за ціною 47,43 дол./т), Іспанія — 26,1% (1061,8 тис. т за ціною 49,25 дол./т), Росія — 17,5% (711,4 тис. т за ціною 41,13 дол./т), Польща — 10,1% (412,5 тис. т за ціною 46,1 дол./т), Туреччина — 6% (244,8 тис. т за ціною 60,83 дол./т) від загального експорту цього виду продукції (рис. 9) [17].

Споживання титанових руд та концентратів у світі щорічно збільшується, тому для українських експортерів даний ринок є дуже перспективним. Щодо конкурентів, то Україна посідає 4 позицію у

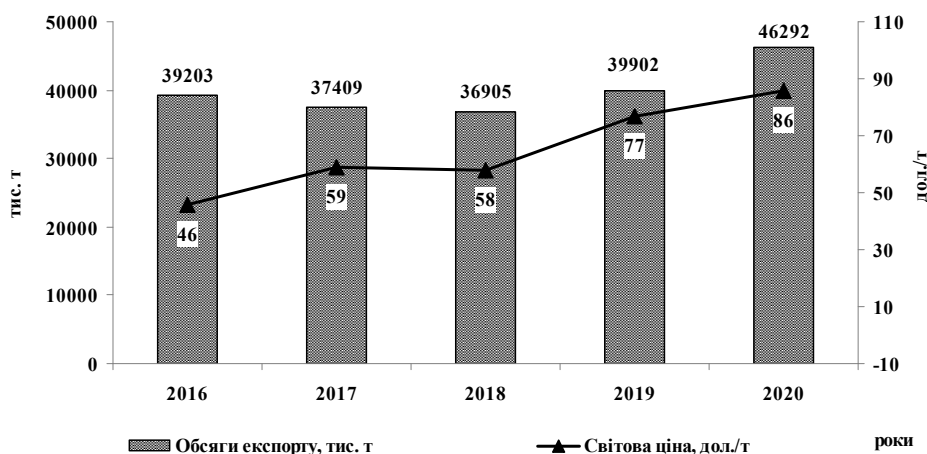

Рис. 5. Динаміка експорту залізних руд та концентратів України

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

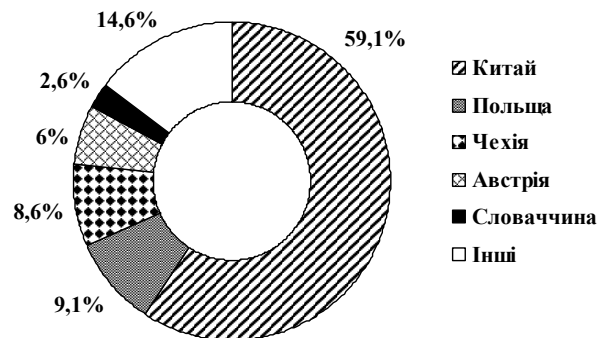

Рис. 6. Географічна структура експорту залізних руд та концентратів України у 2020 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

рейтингу експортерів титанових руд та концентратів, при цьому на Південну Африку, Сьєрру-Леоне та Мозамбік припадало у 2020 р. 26%, 10% та 9,7% світового експорту цього виду продукції. Протягом 2016—2020 рр. експорт титанових руд та концентратів Україною збільшився на 54 млн дол. або на 64%. Міжнародна торгівля титановими рудами та концентратами оцінювалася приблизно в 5320 тис. т у 2020 р., з яких Україна забезпечувала майже 10% (табл. 4) [17].

Основними виробниками титанових руд (ільменітових, рутилових і цирконієвих руд) і концентрату відносяться Вільногірський гірничо-металургійний комбінат (ВГМК), Іршанський гірничо-збагачувальний комбінат (ІГЗК), ТОВ ВКФ "Велта", ТОВ "Валки-Ільменіт", Міжрічинський ГЗК, Демурінський ГЗК, ТОВ "Кольорові метали" [20].

У 2020 р. Україна знизилася обсяги експорту титанових руд та концентратів на 14,7% порівняно з 2019 р. до 530 тис. т (рис. 10). У грошовому виразі експорт зменшився на 11% — до 138 млн дол. Варто зауважити, що в

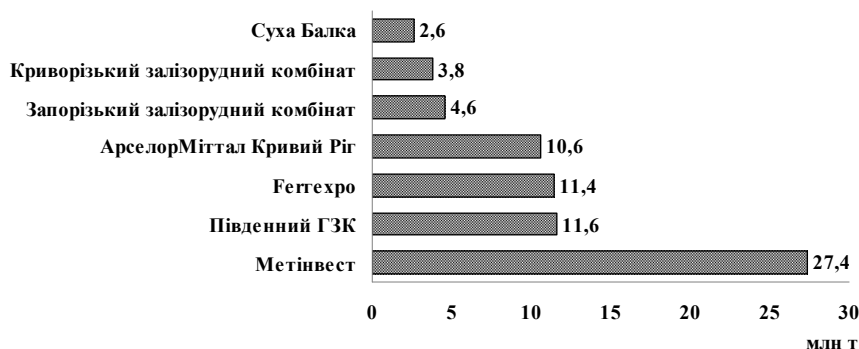

Рис. 7. Основні підприємства-виробники залізних руд та концентратів в Україні у 2020 р., млн т

Джерело: побудовано авторами за даними [19].

Таблиця 3. Найбільші експортери глини, андалузиту, кіаніту та силіманіту у світі, млн дол. США

Рейтинг країн-експортерів мінеральної продукції у 2020 р.	Країни експортери	2016	2017	2018	2019	2020	Темп зміни 2020/2016, %	Частка у світовому експорті мінеральної продукції у 2020 р., %
	Світ	1784	2000	2115	1994	1849	+4	-
1	США	353	391	399	378	320	-9	17,3
2	Китай	241	282	297	269	301	+25	16,3
3	Україна	176	240	241	223	192	+9	10,4
4	Німеччина	190	193	185	170	150	-21	8,1
5	Туреччина	62	69	79	92	103	+66	5,6
6	Іспанія	88	93	106	99	92	+4,5	5,0
7	Індія	87	87	103	100	86	-1	4,7
8	Нідерланди	71	84	86	76	84	+18	4,5
9	Франція	80	80	88	80	65	-19	3,5
10	Південна Африка	34	46	54	55	45	+32	2,4

Джерело: складено авторами за даними [17].

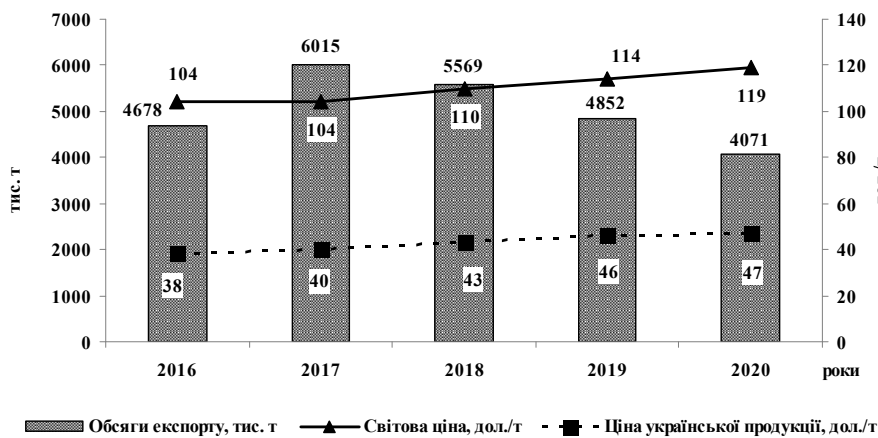

Рис. 8. Динаміка експорту глини, андалузиту, кіаніту та силіманіту України

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

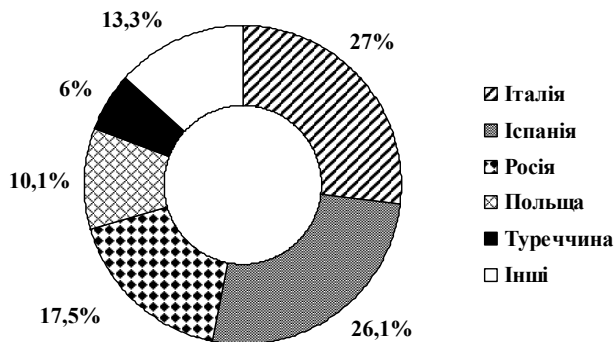

Рис. 9. Географічна структура експорту глини, андалузиту, кіаніту та силіманіту України у 2020 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

останні роки цінова кон'юнктура на світовому ринку титанових руд та концентратів була доволі сприятливою. На сучасному етапі світова цінова кон'юнктура стабільна і має певні перспективи росту. Баланс попиту та пропозиції також стабільний. Середня ціна експортованих титанових руд та концентратів у 2020 р. становила 261 дол./т, що на 5% більше порівняно з 2019 р. (249 дол./т). Виручка від експорту титанових руд та концентратів у 2020 р. становила 138 млн дол. (табл. 6) [17].

У 2020 р. титанові руди та концентрати було експортовано у 42 країни світу. При цьому 118,1 тис. т, або 22,3% відвантажених титанових руд та концентратів

було реалізовано до Мексики за ціною 210,6 дол./т, Чехії — 21,3% (112,5 тис. т за ціною 208,9 дол./т), Китаю — 12,1% (63,9 тис. т за ціною 211,5 дол./т), Єгипту — 11,5% (61,3 тис. т за ціною 159,7 дол./т) та Росії — 8,5% (44,9 тис. т за ціною 308,7 дол./т) (рис. 11). У 2020 р. позитивне сальдо складало 137,5 млн дол., що на 11% менше порівняно з 2019 р. (154 млн дол.) [17].

В Україні виробляється до 1 млн т титанових концентратів на рік, при цьому основні їх обсяги відправляються на експорт. Це пов'язано з дефіцитом потужностей в титановому виробництві, а також відсутністю значного внутрішнього споживання. Тому Україна експортує концентрат і напівфабрикати, а також продукцію з невисокою доданою вартістю: титанові шлак і губку, діоксид титану. Ситуація могла б змінитися, якби держава докладла зусиль щодо залучення іноземних стратегічних інвесторів. Однак питання інтересу нерезидентів залишається відкритим [20].

Хоча діючі потужності можна віднести до застарілих, але наявність даних копалин і потужностей вже вагома конкурентна перевага. Крім того, в Україні є значні запаси ільменитових руд, тобто сировини для виробництва титану. За оцінками експертів, Україна посідає третє місце у світі за запасами титанової сировини з показником в 94 млн т (11% світових запасів). Перші дві позиції займають Австралія та Китай із запасами в 279 млн т (34,1%) і 230 млн т (28,2%) відповідно. При цьому Україна має лише один і, до того ж, застарілий Запорізький титано-магнієвий комбінат номінальною потужністю 20 тис. титанової губки на рік. Натомість фактично підприємство випускає значно менше продукції. На рік Україна виробляє всієї титанової продукції (концентрат, пігмент, губка, вироби з титану) на суму 350—400 млн дол., але за наявних запасів сировини могла б випускати в рази більше [21].

Україна увійшла у топ-10 країн світу за обсягами експорту смоли, перегнаної з бурого вугілля або з торфу, зайнявши 5 місце та забезпечивши 6,3% світового експорту даного виду продукції у 2020 р. Протягом 2016—2020 рр. обсяги експорту смоли, перегнаної з бурого вугілля або з торфу збільшилися на 8 млн дол. або на 44% (табл. 5) [17].

У 2020 р. обсяги експорту смоли, перегнаної з бурого вугілля або з торфу, порівняно до 2019 р. (122 тис. т) збільшилися на 52,5% до 186 тис. т. (рис. 12). Збут цього продукту здійснено в 11 країн світу. Сума виручки у 2020 р. становить 27 млн дол. проти 26 млн дол. у 2019 р. [17].

Основними ринками українського експорту смоли, перегнаної з бурого вугілля або з торфу, у 2020 р. були Бельгія — 33,9% від загального експорту цього виду продукції (62,9 тис. т за ціною 125,53 дол./т), Чехія — 23,1% (43,3 тис. т за ціною 137,74 дол./т), Румунія — 19,9% (37,1 тис. т за ціною 160,46 дол./т), Данія — 13,4% (25 тис. т за ціною 209,36 дол./т) та Росія — 3% (5,5 тис. т за ціною 82,73 дол./т) (рис. 13) [17].

За промислово-економічним значенням у загальнодержавній програмі розвитку мінерально-сировинної бази України, визначені чотири групи мінеральної сировини належать до категорії А — види мінеральної си-

ровини, що інтенсивно видобуваються в Україні та відчутно впливають на економіку держави, вони характеризуються значними розвіданими запасами та є предметом експорту або можуть розглядатися такими з метою забезпечення в стислі строки надходжень до державного бюджету [22]. Метою Програми є забезпечення потреб національної економіки у мінеральних ресурсах за рахунок власного видобутку, зменшення залежності України від імпорту мінеральних ресурсів та збільшення експортного потенціалу країни за рахунок власного видобутку корисних копалин, що мають великий попит на світовому ринку. Вказана мета у повній мірі відображає сучасні світові практики та європейські принципи сталого розвитку. Пріоритетним завданням Програми є концентрація зусиль, в умовах обмежених фінансових ресурсів, удосконалення структури запасів та перспективних ресурсів — стратегічно важливих для держави корисних копалин і критичної мінеральної сировини, а також відповідна активізація геологічного вивчення надр із застосуванням сучасних пошуково-розвідувальних та інформаційних технологій [11; 23].

Для вирішення проблеми розвитку мінерально-сировинної бази України як матеріальної основи зростання національної економіки необхідний баланс між використанням ресурсів державою та приватним бізнесом, а також запровадження інноваційно-інвестиційного механізму надрокористування. Це в свою чергу надасть можливість Україні посилити свої конкурентні позиції як експортера мінеральної продукції на світових ринках та зменшити залежність від імпорту окремих видів мінеральної сировини. Основними шляхами вирішення існуючих проблем України щодо забезпечення конкурентоспроможності мінеральної продукції на світових ринках є такі:

- концентрація зусиль, у т. ч. щодо фінансування, на пріоритетних напрямках розвитку мінерально-сировинної бази, пошуках та розвідці родовищ корисних копалин, насамперед стратегічно важливих для національної економіки, а також критичної мінеральної сировини;
- активізація робіт щодо геологічного вивчення надр із використанням нових методів і технологій пошуків і розвідки родовищ корисних копалин;
- диференціація підходів щодо оцінки запасів і перспективних ресурсів мінеральної сировини, впровадження раціональних способів розробки комплексних родовищ, відтворення ресурсного потенціалу регіонів з інтенсивним видобутком корисних копалин;
- активізація міжнародного співробітництва з питань геологічного вивчення, раціонального використання і охорони надр [11].

Також урядом України у 2017 р. було ухвалено Експортну стратегію України відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1017-р "Про схвалення Експортної стратегії України ("дорожньої карти" стратегічного розвитку торгівлі) на 2017—

Таблиця 4. Найбільші експортери титанових руд та концентратів у світі, млн дол. США

Рейтинг країн-експортерів мінеральної продукції у 2020 р.	Країни експортери	2016	2017	2018	2019	2020	Темп зміни 2020/ 2016, %	Частка у світовому експорті мінеральної продукції у 2020 р., %
	Світ	1066	1551	1661	1824	1867	+75	-
1	Південна Африка	374	639	595	569	485	+30	26
2	Сьєрра-Леоне	0,018	0,796	1	202	185	+1027700	10
3	Мозамбiк	139	157	186	199	181	+30	9,7
4	Україна	84	105	126	155	138	+64	7,4
5	В'єтнам	10	8	15	13	134	+1240	7,2
6	Кенія	109	133	152	136	118	+8	6,3
7	Сенегал	47	79	75	92	108	+130	5,8
8	Мадагаскар	39	75	58	82	97	+149	5,2
9	Австралія	64	85	77	87	80	+25	4,3
10	Індія	84	88	105	68	72	-14	3,9

Джерело: складено авторами за даними [17].

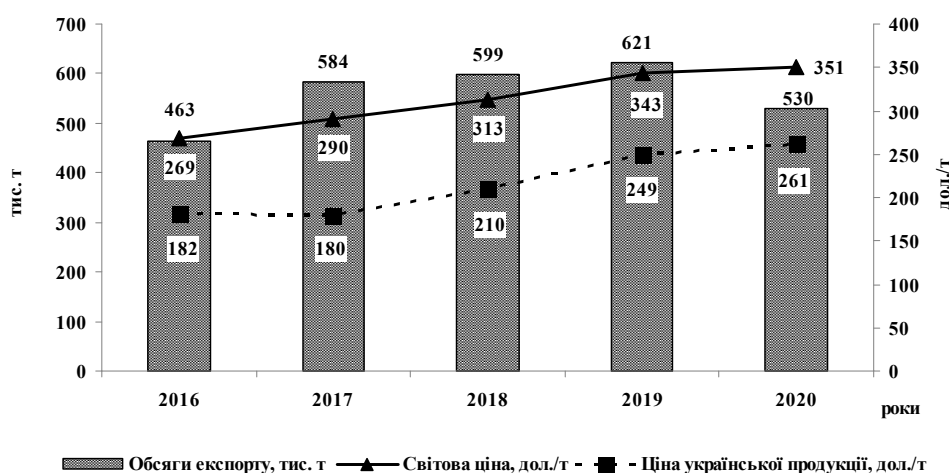

Рис. 10. Динаміка експорту титанових руд та концентратів України

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

2021 рр.". Основними завданнями вказаної стратегії є такі:

- зміцнення комплексної інституційної основи для стимулювання інновацій;
- посилення інноваційного потенціалу підприємств;
- поліпшення правових та економічних умов для здійснення міжнародної торгівлі;
- вдосконалення координації діяльності інституцій з підтримки торгівлі, залучених до реалізації торговельної політики та розвитку експорту;
- покращення координації та взаємодії мережі інституцій, що надають експортерам послуги з підтримки бізнесу та торгівлі;

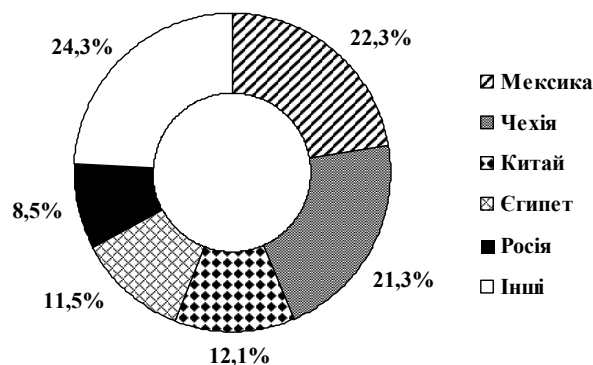

Рис. 11. Географічна структура експорту титанових руд та концентратів України у 2020 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

Таблиця 5. Найбільші експортери смоли, перегнаної з бурого вугілля, торфу у світі, млн дол. США

Рейтинг країн-експортерів мінеральної продукції у 2020 р.	Країни експортери	2016	2017	2018	2019	2020	Темп зміни 2020/2016, %	Частка у світовому експорті мінеральної продукції у 2020 р., %
	Світ	352	570	875	607	429	+22	-
1	Польща	63	106	178	108	66	+5	15,4
2	США	45	50	54	60	47	+4	11,0
3	Туреччина	22	37	44	45	37	+68	8,6
4	В'єтнам	2	6	23	25	29	+1350	6,8
5	Україна	19	24	41	26	27	+44	6,3
6	Росія	28	97	191	57	24	-14	5,6
7	Нідерланди	20	26	36	24	18	-10	4,2
8	Франція	19	34	51	35	16	-16	3,7
9	Німеччина	11	17	19	15	16	+45	3,7
10	Італія	13	15	25	21	15	+15	3,5

Джерело: складено авторами за даними [17].

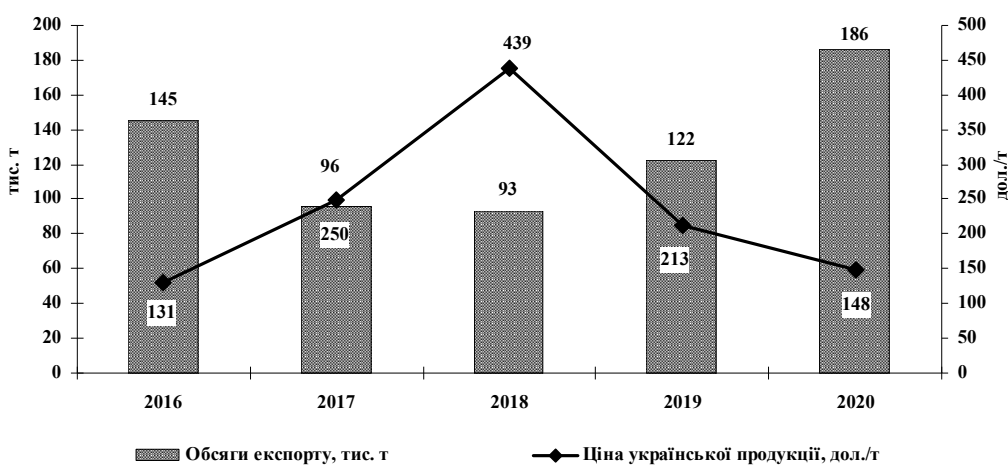

Рис. 12. Динаміка експорту смоли, перегнаної з бурого вугілля, торфу України

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

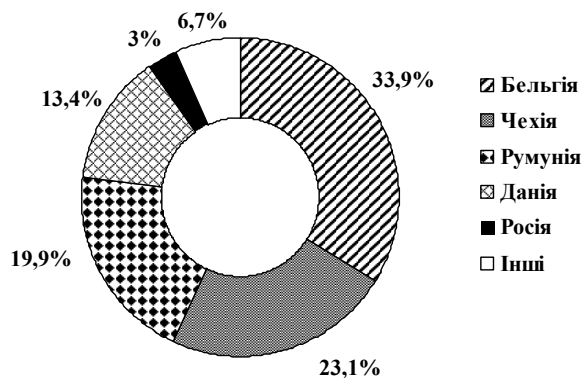

Рис. 13. Географічна структура експорту смоли, перегнаної з бурого вугілля або з торфу України у 2020 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

- стимулювання підприємницької діяльності серед підприємств;
- покращення управлінських навичок серед працівників діючих підприємств, зокрема малих та середніх;
- забезпечення відповідності системи освіти потребам підприємств [25].

Потрібно зауважити, що формування будь-якої стратегії повинно враховувати різні аспекти та напрями її реалізації, тому для забезпечення провідних позицій України на світових ринках мінеральної продукції необхідне узгодження дій різних органів влади. Зокрема, дуже важливим є вирішення питання щодо запровадження

нової стимулюючої моделі оподаткування підприємств мінерально-сировинного комплексу, розробка і затвердження Кабінетом Міністрів України відповідного законопроекту. На рисунку 14 показано розміри рентних ставок за користування надрами в різних країнах світу, у т.ч. й в Україні [26]. Такі дії можуть сприяти залученню додаткових ресурсів у розвиток мінерально-сировинного комплексу України, вплинути на формування експортних цін на мінеральну продукцію та, в кінцевому результаті, підвищити її конкурентоспроможність на світових ринках.

До головних проблем розвитку мінерально-сировинного комплексу України варто віднести підвищення рівня корупції у сфері добування корисних копалин, недосконалість законодавства та відсутність гарантованих прав власності суб'єктів гірничої діяльності на корисні копалини в надрах, збільшення податків та соціальних виплат [27]. Основними прогалинами в українському законодавстві щодо видобутку мінеральної сировини є такі:

- відсутність сприятливих нормативно-правових умов для формування ринкових відносин у сфері розробки надр та добування мінеральної сировини;
- відсутність ефективного контролю з боку держави щодо користування надрами, раціонального видобутку і використання мінеральних ресурсів та унеможливлення тіньового незаконного їхнього видобутку;
- відсутність екологічних питань у законодавстві щодо розробки кар'єрів та видобутку мінеральних ресурсів, тобто не існують однозначні правові норми та гарантії щодо охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів під час користування надрами;
- відсутність належної системи оподаткування в даній сфері;
- відсутність правових норм щодо встановлення прав власності на мінеральні ресурси;
- у законодавстві відсутні конкретні правові норми щодо відповідальності та відшкодування збитків державі за незаконний тіньовий видобуток списаних або нерентабельних запасів і прогнозних ресурсів корисних копалин у надрах, які не обліковані Державним балансом корисних копалин [27].

Ще однією перешкодою на шляху посилення позицій України на світових ринках є рівень розвитку логістики у країні. За даними Світового банку, у 2018 р. Україна зайняла 69 позицію у рейтингу ефективності логістики (LPI) із показником 2,83 бали з п'яти можливих (табл. 6). Низькі позиції України в цьому індексі викликані такими факторами, як збройні конфлікти на території держави та занадто дорога вартість логістичних послуг [28]. Зазначений індекс є інтерактивним інструментом порівняльного аналізу логістичних профілів країн і допомагає встановити країнам виклики та можливості, з якими вони стикаються у сфері торговельної логістики, і визначити шляхи підвищення ефективності у логістичній діяльності. LPI базується на всесвітньому опитуванні операторів на місцях (глобальних експедиторів та експрес-перевізників) та кількісних даних щодо ефективності ключових складових логістичного ланцюга.

У 2018 р. найвищі показники були за такими субіндексами у рейтингу ефективності логістики, як "Відстеження проходження вантажів" (52 місце) та "Своєчасність поставок" (56 місце). Найнижчі показники спостерігались за такими субіндексами: "Інфраструктура" (119 позиція), "Митниця" (89 позиція), "Міжнародні перевезення" (68 позиція) та "Якість і компетентність" (61 позиція).

Відсутність відповідної інфраструктури та подорожчання доставок негативно впливають на формування конкурентоспроможності України на світових ринках, оскільки створюють перешкоди на шляху формування ефективних та міцних зв'язків із міжнародними партнерами та підвищують кінцеву вартість ціни продукції (рис. 15).

Розробка родовищ вимагає значних інвестицій, які у галузі видобутку мінеральної продукції мають великий строк окупності і ризикованості за рахунок високої цінової волатильності, можливості політичних конфліктів у країнах видобутку та високою вартістю забезпечення "зеленості" (екологічності) проєктів.

Значне техногенне навантаження на навколишнє середовище при видобутку мінеральної продукції в Україні за рахунок відсутності витрат на переоснащення та екологізацію виробництва, позитивно впливають на конкурентоспроможність української продукції (її вартість не включає відповідних витрат, і відповідно є нижчою), але негативно впливають на екологічну ситуацію в місцях видобутку.

Отже, Україна має значний потенціал для торгівлі мінеральною продукцією на світовому ринку. Вона входить у десятку основних експортерів за такими видами мінеральної продукції: глина, андалузити, кіаніти та силіманіти, титанові руди та концентрати, смола, перегнана з бурого вугілля або з торфу, каолін та інші каолінові глини. Розвитком конкурентоспроможності України на світових ринках мінеральної продукції є тривала історія та досвід видобутку; наявність великих покладів сировинних ресурсів (20% світових покладів залізної руди — перше місце в світі). Основний негативний вплив здійснюють стан основних виробничих фондів, фізична та моральна зношеність яких є значною; велика конкуренція в базових сегментах експортних сировинних ринків; недоліки в українській законодавчій базі, що не дозволяють ефективно залучати інвестиції у добувну галузь.

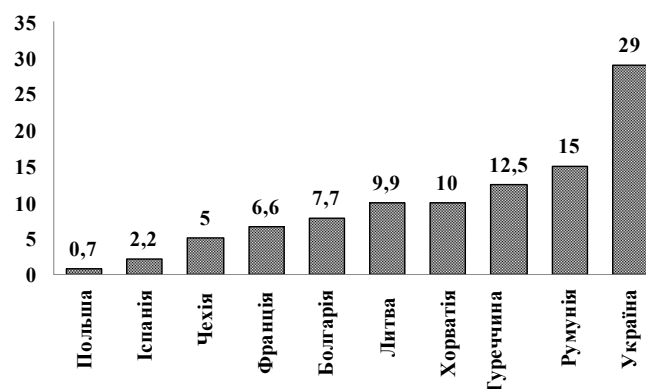

Рис. 14. Розміри рентних ставок за користування надрами у різних країнах світу

Джерело: побудовано авторами за даними [31].

Таблиця 6. Позиції України за субіндексами у рейтингу ефективності логістики протягом 2010–2018 рр.

Роки	Загальний індекс	Субіндекс LPI (позиція країни)					
		Митниця	Інфраструктура	Міжнародні перевезення	Якість і компетентність	Відстеження проходження вантажів	Своєчасність поставок
2010	2,57 (102)	2,02 (135)	2,44 (79)	2,79 (84)	2,59 (77)	2,49 (112)	3,06 (114)
2012	2,85 (66)	2,41 (88)	2,69 (70)	2,72 (83)	2,85 (61)	3,15 (50)	3,31 (68)
2014	2,98 (61)	2,69 (69)	2,65 (71)	2,95 (67)	2,84 (72)	3,2 (45)	3,51 (52)
2016	2,74 (80)	2,30 (116)	2,49 (84)	2,59 (95)	2,55 (95)	2,96 (61)	3,51 (54)
2018	2,83 (69)	2,46 (89)	2,36 (119)	2,77 (68)	2,76 (61)	3,0 (52)	3,45 (56)

Джерело: складено авторами за даними [28].

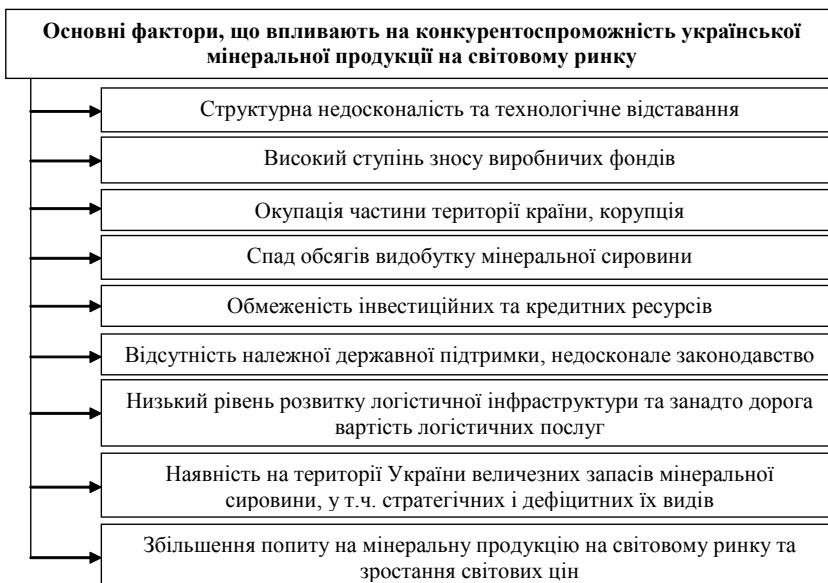

Рис. 15. Основні фактори, що впливають на конкурентоспроможність української мінеральної продукції на світовому ринку

Джерело: побудовано авторами.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Варто виділити наступні перспективи підвищення конкурентоспроможності української мінеральної продукції на світовому ринку. По-перше, важливим завданням українського уряду є формування робочої групи у складі представників Міністерства фінансів, Міністерства економічного розвитку і торгівлі та Міністерства енергетики та вугільної промисловості для забезпечення реалізації Загальнодержавної програми розвитку

мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року. Така група має врахувати всі аспекти розвитку як мінерально-сировинного комплексу, так і супутніх галузей. Цілі вказаної програми та національної стратегії розвитку країни повинні корелювати, забезпечуючи синергетичний ефект від нарощення експортного потенціалу України мінеральною продукцією.

По-друге, важливим питанням є перегляд рентної ставки податку на користування надрами, оскільки на сьогоднішній день українські рентні платежі є найвищими серед країн ЄС тощо. Це негативно впливає на конкурентоспроможність вітчизняних виробників мінеральної продукції, збільшуючи їх витрати на видобуток мінеральної сировини та відповідно ціну експорту.

По-третє, необхідно розширити фінансування геологічних проєктів щодо розвідки та розробки нових родовищ, а також перспективним є залучення іноземного інвестування для формування вертикально інтегрованого холдингу. Варто зауважити, що в надрах України знаходиться велика кількість мінеральних ресурсів, у т.ч. критичної сировини. Але всі роботи щодо їх розвідки були проведені більше тридцяти років тому. Також потужності українського мінерально-сировинного комплексу застаріли, спостерігається високий ступінь зносу обладнання. До того ж, Україна експортує в основному сировину, але має потужний потенціал для формування повного циклу переробки та виробництва якісної мінеральної продукції, що може забезпечити їй провідні позиції на світовому ринку.

Таким чином, за умов належної державної підтримки та сучасних тенденцій збільшення попиту в умовах дефіциту мінеральної сировини, Україна може зайняти лідируючі позиції на світовому ринку мінеральної продукції. Перспективами подальших розвідок у зазначеному напрямі є дослідження зарубіжного досвіду регулювання торгівлі мінеральною продукцією на національному та світовому ринках.

Література:

1. Портер М. Конкуренція. Москва: Издательский дом "Вильямс", 2001. 495 с.
2. Косьюк-Косцюк Н., Скоробогатова Н. Конкуренція-спроможність галузі в умовах інтеграційних процесів. 2016. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/323535791.pdf> (дата звернення: 08.07.2021).
3. Побережець Н.Б. Оцінка конкурентоспроможності олійної галузі України на світовому ринку. Вісник Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія "Економіка АПК і природокористування". 2009. № 11. С. 1—7. URL: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/V-Harkivskogo-NAU/V-Harkivskogo-NAU_ekonom/2009_11/pdf/11_43.pdf (дата звернення: 08.07.2021).
4. Борисова Т.М. Конкуренція-спроможність галузі: детермінанти формування та сучасні методи оцінювання. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 6. Т. 1. С. 54—60.
5. Балабанова А.В., Холод В.В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств: [навч. посіб.]. К.: ВД "Професіонал", 2006. 448 с.
6. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти: монографія. К.: ДАКККіМ, 2006. 160 с.
7. Фатхудинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность. Москва: ЗАО "Издательство Экономика", 2005. 504 с.
8. Гринь В.І. Сутність та фактори конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2012. Вип. 2 (5). Т. 3. С. 87—92. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.3/87.pdf> (дата звернення: 03.07.2021).
9. Рудько Г.І. Роль гірничодобувної промисловості в економіці світу та України. Мінеральні ресурси України. 2019. № 4. С. 23—29. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/1190196.pdf> (дата звернення: 07.07.2021).

10. Жовновач Р.І., Малаховський Ю.В. Забезпечення інноваційного розвитку залізрудних підприємств у процесі формування вартісних ланцюгів: глобальні та регіональні аспекти. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". 2018. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/16.pdf (дата звернення: 08.07.2021).

11. Порівняльна таблиця до проєкту Закону України "Про внесення змін до Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази на період до 2030 року". 2020. 145 с.

12. Мінеральні ресурси України. Державне науково-виробниче підприємство "Державний інформаційний геологічний фонд України". URL: <https://minerals-ua.info/> (дата звернення: 07.07.2021).

13. Кащук Д. Критичні надра, або як ми можемо впливати на економіку ЄС. Економічна правда. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/12/6/654540/> (дата звернення: 07.07.2021).

14. Мінерально-сировинна база України (спроба реальної оцінки). Пласт, 2019. URL: <https://plast.vn.ua/> (дата звернення: 09.07.2021).

15. Закон України "Про Митний тариф України" (Відомості Верховної Ради (ВВР). 2020. № 42. Ст. 344). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20#Text> (дата звернення: 04.07.2021).

16. Офіційний сайт Державної служби статистики України. 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.07.2021).

17. Trade map — international trade statistics. Trade statistics for international business development. International Trade Centre. 2021. URL: https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c%7c2508%7c%7c%7c4%7c1%-7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1 (дата звернення: 06.07.2021).

18. Trend Economy. Годовая статистика международной торговли товарами (HS02). 2021. URL: https://trendeconomy.ru/data/h2?commodity=2601,-TOTAL&reporter=Ukraine&trade_flow=Export,-Import&partner=China&indicator=TV,YoY&time_period= (дата звернення: 07.07.2021).

19. "Антиахметівський законопроект": Мінфін пропонує збільшити ренту за видобуток залізної руди. Економічна правда, 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/04/22/673242/> (дата звернення: 07.07.2021).

20. Григоренко Ю. Титанічна праця: як відновити потенціал титанової галузі країни. GMK CENTER, 2020. URL: <https://gmk.center/ua/posts/titanichna-pracya-yak-vidnoviti-potencial-titanovoi-galuzi-kraini/> (дата звернення: 09.07.2021).

21. Григоренко Ю. Титанічні зусилля: як запустити титанову галузь України. GMK CENTER, 2020. URL: <https://gmk.center/ua/posts/titanichni-zusillya-yak-zapustiti-titanovu-galuz-ukraini/> (дата звернення: 07.07.2021).

22. Закон України "Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року" (Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 44. Ст. 457). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17#Text> (дата звернення: 05.07.2021).

23. Загальнодержавна програма МСБ. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. 2011. URL: <https://www.geo.gov.ua/geologichna-galuz/zagalnodержavna-programa-msb/> (дата звернення: 08.05.2021).

24. Ручаєвський Д.О. Стратегічний аналіз конкурентоспроможності підприємств гірничо-металургійного комплексу України. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. 2014. Т. 22. Вип. 3. С. 88—92.

25. Підвищення експортного потенціалу Дніпропетровської області: диверсифікація ринків. 2019. 291 с.

URL: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Diversifikacija_rinkiv_2019.pdf (дата звернення: 09.05.2021).

26. Пропозиції до плану першочергових дій з розвитку промисловості України. Український інститут майбутнього. 2017. URL: <https://uifuture.org/publications/22080-plan-po-razvitiu-promyslennosti-ukrainy-doklad-uif-dla-minekonomiki-2017/> (дата звернення: 07.07.2021).

27. Жикаляк М.В. Виснаження ефективних запасів корисних копалин — загроза національній безпеці України. Мінеральні ресурси України. 2016. № 3. С. 3—7. URL: <https://mru-journal.com.ua/index.php/mru/article/view/157/146> (дата звернення 08.07.2021)

28. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://lpi.worldbank.org/international/aggregated-ranking> <https://lpi.worldbank.org/international/global> (дата звернення 07.07.2021).

References:

1. Porter, M. (2001), Konkurentsya [Competition], Izdatelskiy dom "Vyliams", Moscow, Russia.

2. Koskovetska, N. and Skorobogatova, N. (2016), "Industry competitiveness in the integration processes", available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/323535791.pdf> (Accessed 8 July 2021).

3. Poberezhets, N.B. (2009), "Assessment of the competitiveness of the oil industry of Ukraine on the world market", Visnyk Kharkivsk'oho NAU im. V.V. Dokuchayeva. Seriya "Ekonomika APK i pryrodokorystuvannya", vol. 11, pp. 1—7, available at: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/V-Harkivskogo-NAU/V-Harkivskogo-NAU_ekonom/2009_11/pdf/11_43.pdf (Accessed 8 July 2021).

4. Borisova, T.M. (2011), "Competitiveness of the industry: determinants of formation and modern evaluation methods", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 6, no. 1, pp. 54—60.

5. Balabanova, L.V. and Kholod, V.V. (2006), Stratehichne marketynhove upravlinnya konkurentospromozhnisty pidpryyemstv [Strategic marketing management of enterprise competitiveness], VD "Professional", Kyiv, Ukraine.

6. Dragan, O.I. (2006), "Upravlinnya konkurentospromozhnisty pidpryyemstv: teoretychni aspekty" [Enterprise competitiveness management: theoretical aspects], DAKKKiM, Kyiv, Ukraine.

7. Fatkhudinov, R.A. (2005), Strategicheskaja konkurentosposobnost' [Strategic Competitiveness], ZAO "Izdatel'stvo Jekonomika", Moscow, Russia.

8. Grin, V.I. (2012), "The essence and factors of competitiveness of agricultural products", Naukovi pratsi Poltavsk'oyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi, vol. 2 (5), no. 3, pp. 87—92, available at: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.3/87.pdf> (Accessed 3 July 2021).

9. Rudko, G. (2019), "The role of mining industry in the world economy and the economy of Ukraine", Mineral'ni resursy Ukrayiny, Vol. 4, pp. 23—29, available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/view/ByFileId/1190196.pdf> (Accessed 7 July 2021).

10. Zhovnovach, R.I. and Malakhovsky, Yu.V. (2018), "Ensuring innovative development of iron ore enterprises in the process of value chain formation: global and regional aspects", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/16.pdf (Accessed 8 July 2021).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), Comparative table to the draft The Law of Ukraine "On Amendments to the National Program for the Development of Mineral Resources for the Period up to 2030", available at: <https://minerals-ua.info/> (Accessed 7 July 2021).

12. State Research and Production Enterprise "State Information Geological Fund of Ukraine" (2020), "Mineral resources of Ukraine", available at: <https://minerals-ua.info/> (Accessed 7 July 2021).

13. Kashchuk, D. (2019), "Critical Subsoil, or How We Can Affect the EU Economy", Ekonomichna pravda, available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/12/6/654540/> (Accessed 7 July 2021).

14. Plast (2019), "Mineral resources of Ukraine (an attempt at a realistic assessment)", available at: <https://plast.vn.ua/> (Accessed 9 July 2021).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "About the Customs Tariff of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20#Text> (Accessed 4 July 2021).

16. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 July 2021).

17. Trade map — international trade statistics (2021), "Trade statistics for international business development", International Trade Centre, available at: https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c2508%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1 (Accessed 6 July 2021).

18. Trend Economy (2021), "Annual statistics of international trade in goods (HS02)", available at: https://trendeconomy.ru/data/h2?commodity=2601,TOTAL&-reporter=Ukraine&trade_flow=Export,Import&-partner=China&indicator=TV,YoY&time_period= (Accessed 7 July 2021).

19. Ekonomichna pravda (2021), "Anti-Akhmetov's bill: Ministry of Finance proposes to increase rent for iron ore mining", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/04/22/673242/> (Accessed 7 July 2021).

20. Grigorenko, Yu. (2020), "Titanichna Work: how to restore the potential of the country's titanium industry", GMK CENTER, available at: <https://gmk.center.ua/posts/titanichna-pracya-yak-vidnoviti-potencial-titanovoi-galuzi-kraini/> (Accessed 9 July 2021).

21. Grigorenko, Yu. (2020), "Titanichni efforts: how to start the titanium industry of Ukraine", GMK CENTER, available at: <https://gmk.center.ua/posts/titanichni-zusillya-yak-zapustiti-titanovu-galuz-ukraini/> (Accessed 7 July 2021).

22. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On approval of the National program of development of mineral resources of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17#Text> (Accessed 5 July 2021).

23. State Service of Geology and Subsoil of Ukraine (2011), "National SME program", available at: <https://www.geo.gov.ua/geologichna-galuz/zagalnoderzhavna-programa-msb/> (Accessed 8 July 2021).

24. Ruchaievskiy, D. O. (2014), "Strategic analysis of the competitiveness of the enterprises of the mining and metallurgical complex of Ukraine", Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya: Menedzhment innovatsiy, vol. 3, no. 22, pp. 88—92.

25. The official site of Dnepropetrovsk Regional State Administration (2019), "Increasing the export potential of Dnipropetrovsk region: market diversification", available at: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Diversifikacija_rinkiv_2019.pdf (Accessed 9 July 2021).

26. Ukrainian Institute of the Future (2017), "Proposals to the plan of priority actions for the development of Ukrainian industry", available at: <https://uifuture.org/publications/22080-plan-po-razvitiu-promyslennosti-ukrainy-doklad-uif-dla-minekonomiki-2017/> (Accessed 7 July 2021).

27. Zhykalyak, M.V. (2016), "Depletion of effective mineral reserves — a threat to national security of Ukraine", Mineral'ni resursy Ukrayiny, vol. 3, pp. 3—7, available at: <https://mru-journal.com.ua/index.php/mru/article/view/157/146> (Accessed 8 July 2021).

28. The World Bank (2020), available at: <https://lpi.worldbank.org/international/aggregated-ranking> <https://lpi.worldbank.org/international/global> (Accessed 8 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 15.07.2021 р.

Т. П. Назаренко,

*к. е. н., доцент кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку,
Державний університет "Житомирська політехніка"*

ORCID ID: 0000-0001-7702-8122

І. Б. Франчук,

*к. е. н., доцент кафедри менеджменту, Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького*

ORCID ID: 0000-0002-3166-4921

С. А. Вітер,

*к. пед. н., старший викладач кафедри бухгалтерського обліку,
оподаткування та аудиту, Поліський національний університет*

ORCID ID: 0000-0003-4350-8077

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.83

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ТА УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ НА ВИРОБНИЦТВО ПРОДУКЦІЇ

T. Nazarenko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Information Systems
in Management and Accounting, Zhytomyr Polytechnic State University*

I. Franchuk,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Stepan Gzhytskyi Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies*

S. Viter,

*PhD in Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Accounting,
Taxation and Audit, Polissia National University*

METHODOLOGICAL ASPECTS OF ACCOUNTING AND MANAGEMENT OF EXPENDITURES ON THE PRODUCTION OF GOODS

У статті висвітлено сутність понять "облік витрат", "управління витратами". Наведено взаємозв'язок системи управління витратами і бухгалтерського управлінського обліку у виробничих організаціях. Зазначено, що система управління витратами включає в себе три взаємопов'язаних напрями: забезпечення обліку витрат; управління витратами; розробка заходів з їх оптимізації. Розглянуто принципи організації обліку витрат на виробництво продукції. Розроблено методіку управлінського обліку витрат на виробництво продукції. Відмічено ефективні методи обліку витрат у сучасних умовах ринку. Виділено ключові завдання управління витратами. З'ясовано принципи управління витратами на виробництво продукції. Використано методи управління витратами на підприємстві: управління витратами за системою "стандарт-костинг"; метод цільового калькулювання собівартості (таргет-костинг); метод Kaizen Costing (Кайзен-костинг). Запропоновано способи оптимізації витрат на виробництво продукції.

The article highlights the essence of the concepts of "cost accounting", "cost management". The interrelation of the cost management system and accounting management in production organizations is given. It is noted that the cost management system includes three interrelated areas: ensuring cost accounting; cost management; development of measures for their optimization. The principles of accounting for production costs are considered. A method of management accounting of production costs has been developed. Effective methods of cost accounting in modern market conditions are noted. The key tasks of cost management are highlighted. It is stated that the methodology of management accounting should be aimed at obtaining all acceptable alternatives to address issues that arise in the course of the enterprise and related to the management of costs and results.

The principles of production cost management are clarified: systematization, methodical unity, product life cycle (from creation to utilization), cost reduction is combined with high quality of products, control over extra costs, introduction of effective methods of cost reduction, orientation of enterprise units cost level. The methods of cost management at the enterprise are used: cost management according to the "standard-costing" system; method of targeted costing (target costing); Kaizen Costing method. Ways to optimize the cost of production are proposed: restructuring of the elements of manufactured goods (it is necessary to control the possible seasonality of raw materials and harvest it in advance, taking into account the shelf life); control of rental costs (if the company rents land or premises for work, you can resort to direct reduction of rental costs by changing the work area where the company can work most efficiently, arrangements with the landlord to receive a discount or revise the contract; optimization of staff). work schedule of employees, review forms of remuneration, automate some production processes), settlements with counterparties in national currency (unforeseen fluctuations in exchange rates may cause negative changes in the cost structure of the enterprise), marketing planning (this planning process for the year allows you to control marketing costs).

Ключові слова: підприємство, виробництво, витрати, управлінський облік, стандарт-костинг, таргет-костинг, кайзен-костинг, оптимізація витрат.

Key words: enterprise, production, costs, management accounting, standard costing, target costing, Kaizen costing, cost optimization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Досягнення високих результатів діяльності підприємства, максимізації прибутку і підвищення ефективності виробництва неможливо без ефективного управління витратами на виробництво і реалізацію продукції. Основним фінансовим результатом діяльності організації є прибуток, який є основою і джерелом засобів для подальшого розвитку. Вирішити завдання максимізації прибутку можна двома шляхами: нарощувати обсяги виробництва або ціни на продукцію, що випускається, але це не завжди можливо і доцільно, або скорочувати витрати. Беручи до уваги жорстку конкуренцію на ринку і обмежений попит, основною умовою збільшення прибутку підприємства є зниження собівартості продукції, що випускається, зокрема, зниження витрат виробництва.

У цьому контексті зростає актуальність питань, пов'язаних з обліком і управлінням витратами, що загалом обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Питання бухгалтерського обліку витрат виробництва розробляються такими вітчизняними вченими, як А.В. Алексєєва [1], А.В. Блажко [10], В.Г. Васильєва [1], Т.В. Вільхова [10], Е.С. Зав'ялова [7], О.В. Карпенко [8], Д.В. Карпенко [8], В.Е. Керімов [9], М.В. Кравченко [10], М.С. Кузьміна [11], Я.О. Остапенко [12], В.М. Панасюк [13]. Проблеми управління витратами підприємств в сучасних умовах досліджували В.А. Биба [2], О.М. Варченко [2], Н.С. Вернигора [3], О.В. Доможирова [4; 5], О.О. Дробишева [6], Л.С. Іванова [2], М.Н. Несмеянова [5], Є.М. Рудніченко [14], І.В. Свиноус [2], С.Л. Сопіна [6], К.В. Ткаченко [2], Л.І. Чернишова [16], Е.С. Чепурная [4], С.Й. Ядуха [14]. Заслужують на увагу роботи таких зарубіжних вчених, як Ч. Гарісона, Г. Емерсона, Дж. Кларка, Дж. Нікольсона і Дж. Рорбаха, Дж. Харріса, Дж. Хігінса, Ч. Хорнгрена.

В Україні нині досить велика увага приділяється питанням скороченню витрат на виробництво продукції, в той час як досліджень присвячених безпосередньо методам обліку і управління витратами вітчизняних підприємств, недостатньо.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є визначення методичних аспектів обліку та управління витратами на виробництво продукції. Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення таких завдань: з'ясувати сутність понять "облік витрат", "управління витратами"; дослідити систему управління витратами і бухгалтерського управлінського обліку у виробничих організаціях; розробити методіку управлінського обліку витрат на виробництво продукції; виділити ключові завдання управління витратами; навести методи управління витратами на підприємстві; запропонувати способи оптимізації витрат на виробництво продукції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Важливою складовою діяльності будь-якого підприємства є процес калькулювання, обліку та управління витратами. На сьогодні існує велика різноманітність методів управління витратами, які можуть бути використані і скориговані підприємствами щодо особливостей своєї господарської діяльності. Правильно розроблена система управлінського обліку витрат дозволяє знижувати витрати виробництва і передбачити появу загроз і ризиків організації, а також це дозволяє отримувати більший прибуток без зміни вартості реалізації продукції. Це вкрай важливо в умовах конкурентної боротьби і при реалізації венчурних та інноваційних проектів в умовах діючого ринку інноваційних проривів.

Вчені А.В. Алексєєва, В.Г. Васильєва, М.С. Кузьміна відзначають, що в сучасних економічних умовах значення управлінського обліку особливо важлива в обґрунтуванні управлінських рішень [1; 11]. Я.О. Остапенко, Є.М. Рудніченко і С.Й. Ядуха акцентують увагу на ролі управлінського обліку в умовах кризових явищ в економіці [12; 14], коли при побудові системи управління витратами проводиться оптимізація таких видів витрат, які знаходяться в залежності від внутрішніх чинників організації та на які можуть впливати менеджери.

У системі бухгалтерського управлінського обліку виникає необхідність сформувати релевантну інформаційну базу. Система управління витратами включає в себе три взаємопов'язаних напрями:

- забезпечення обліку витрат;
- управління витратами;
- розробка заходів з їх оптимізації.

Рис. 1. Взаємозв'язок системи управління витратами і бухгалтерського управлінського обліку в виробничих організаціях

Джерело: складено авторами на основі [7; 9; 13; 15].

Взаємозв'язок системи управління витратами і бухгалтерського управлінського обліку у виробничих організаціях представлена на рисунку 1.

У процесі дослідження ми дійшли до висновку, що є тісний взаємозв'язок між управлінським обліком і менеджментом. На методику та організацію управлінського обліку істотно впливають сформовані параметри менеджменту: рівні управління, функції, процеси і т. д. Вибір методик та інструментарію управлінського обліку залежить від характеру менеджменту (традиційний або інноваційний; стратегічний або тактичний). Зміст і форми подання інформації про витрати організації залежать від організаційної структури управління, підходів до менеджменту та інших факторів.

Так, вчені О.В. Карпенко та Д.В. Карпенко, під обліком витрат розуміють сукупність свідомих дій, спрямованих на відображення процесів постачання, які відбуваються на підприємстві протягом певного періоду, виробництва та реалізації продукції за допомогою їх кількісного виміру (в натуральних, вартісних показниках), реєстрації, групування і аналізу в розрізах, що формують собівартість готової продукції. Таке відображення забезпечує отримання вичерпної інформації, необхідної для того, щоб управляти підприємством і оцінювати його діяльність виведення фінансових результатів [8, с. 125].

На думку Я.О. Остапенка, облік витрат повинен будуватися так, щоб можливо було визначити та виміряти всі фактори виробництва, що впливають на рівень собівартості: матеріальні ресурси, що використовуються на технологічні потреби й складають основу готового продукту, їх об'єм та зміну структури; основні засоби, що застосовуються у виробництві, їх технічний рівень, що впливає на розмір витрат, які пов'язані з їх функціо-

нуванням у виробництві; трудові витрати, їх рівень, динаміку й вартісну ємкість у собівартості; витрати, пов'язані з організацією й обслуговуванням виробництва та витрати на управління виробництвом [12, с. 928].

В основі організації обліку витрат на виробництво лежать наступні принципи (рис. 2).

З нашої точки зору, визначення сутності обліку витрат на виробництво, крім технічного аспекту, повинно охоплювати різноманітність способів підходу до організації управлінського обліку виробничої діяльності або трансформації обліку витрат на виробництво. Таким чином, визначення сутності обліку витрат створює реальні передумови для моделювання його організації на підприємствах. Саме облік як інформаційний потік, обернений процесу управління, буде не лише відображати дійсність, але й готувати інформацію для моделювання економіки підприємства в майбутньому.

Проведення дослідження методичних аспектів із практики обліку витрат на виробництво продукції дозволило встановити три варіанти цілей такої роботи:

1) щоб знати, у скільки обходиться виробництво кожного продукту, що дозволяє приймати рішення про ціни, структуру програм виробництва і збуту, напрями інвестування та авансування фінансових ресурсів, тобто для оцінки статичних показників;

2) для аналізу наслідків, правомірності і якості вже прийнятих рішень, порівняння прибутку і витрат за продуктами, підрозділами, ринками в динаміці, тобто для оцінки динамічних показників;

3) з метою їх використання при розробці варіантів прогнозного розвитку — стратегій, програм, планів, бюджетів, тобто для оцінки майбутніх показників.

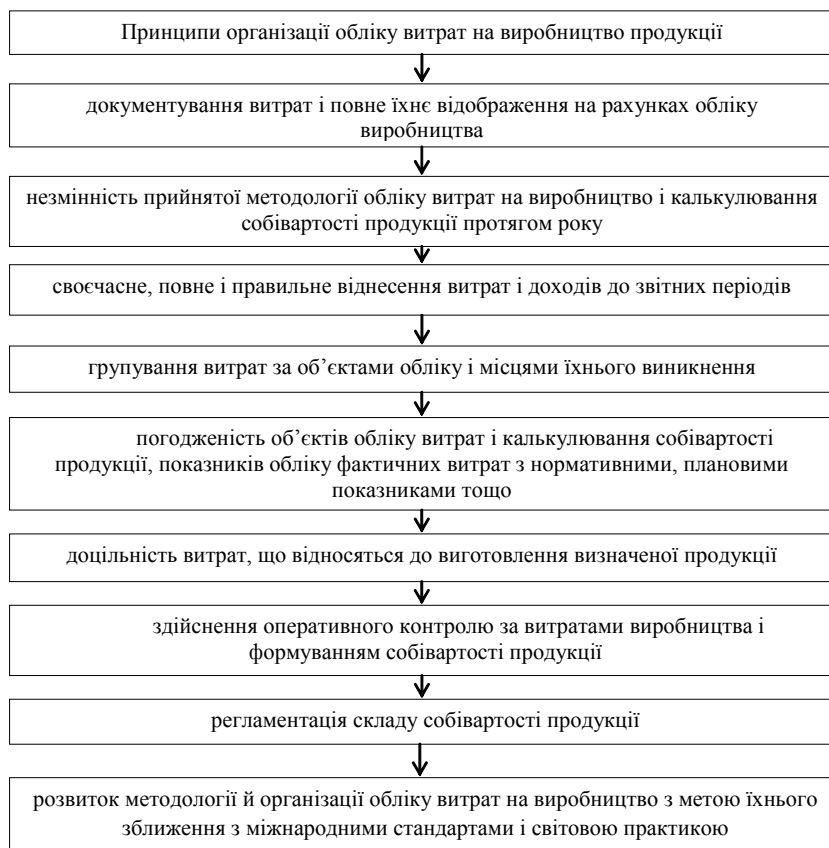

Рис. 2. Принципи організації обліку витрат на виробництво продукції

Джерело: складено авторами на основі [8; 10].

Для будь-якого підприємства одним з головних завдань ефективної діяльності є правильне і обґрунтоване управління витратами, а саме їх скорочення, тобто розробка та впровадження ефективною методикою управлінського обліку витрат на виробництво продукції (рис. 3).

Необхідно відмітити, що найбільш ефективним методом обліку витрат у сучасних умовах ринку є total quality management (TQM — повне управління якістю). Основне завдання — повне задоволення бажань і потреб споживача, забезпечуючи необмежене зростання рівня їх задоволеності як якістю товару, так і вартістю.

Один з методів, за допомогою якого можна досягти ефекту в оптимізації витрат є метод ABC (Activity Based Costing) або функціональний метод обліку витрат. Основний принцип методу полягає у тому, що продукція використовує не ресурси, а види діяльності. Ці використані ресурси, а також їх придбання і використання називають витратами. Спочатку вони відносяться на види діяльності, а потім виходячи з попиту перерозподіляються на продукцію. І використані при цьому показники становлять носії витрат, що включаються в себе носії ресурсів і носії видів діяльності, тобто організація тут досліджується як сукупність робочих операцій (процесів), що визначають її специфіку [7, с. 175].

Особливістю і основною відмінністю цього методу є облік витрат на ресурси, витрачені на реалізацію функціональної діяльності та віднесення їх на продукцію відповідно баз розподілу, які і стали причинами виникнення цих видів діяльності (процесів).

Тому в процесі використання цього методу більш повно розглядається затратомісткість виробництва деяких видів продукції, оскільки собівартість складається з виробничих процесів в межах технологічного ланцюжка випуску продукції.

Переваги цього методу полягають у тому, що він дозволяє враховувати як прямі, так накладні витрати на продукцію, що входять до технологічної операції з ви-

робництва даної продукції, а також максимально коректно виконувати процедуру розподілу непрямих витрат, так як на підприємствах завжди є витрати, які важко зіставити з конкретною технологічною операцією і підібрати відповідну базу розподілу. Однак теоретичні основи цього методу слабо відпрацьовані і ускладнюються застосування, особливо у виділенні об'єкта калькуляції на проміжних стадіях технологічного процесу.

Найбільшого ефекту в зниженні витрат можна досягти, застосовуючи метод ABC (Activity Based Costing) у комплексі з іншою методикою, а саме — LCC (Life Cycle Costing). Цей метод заснований на витратах усього життєвого циклу продукту (стадія створення товару, просування на ринок, етап зрілості, етап спаду продажів, етап виведення товару з ринку) або іншими словами — це універсальна технологія, що застосовується для великої кількості цілей, включаючи повний аналіз (планування, бюджетування, договорів щодо інвестування в активи) і порівняльний аналіз, за допомогою якого проводиться ретельна оцінка фінансових параметрів (придбання активів і інженерні розробки з використанням нових технологій) [9, с. 54].

Переваги цього методу полягають у тому, що він дозволяє зіставляти фактичну інформацію про витрати із запланованими, створювати статистичні бази даних, що оцінюють вплив на витрати нововведень в бізнес-процеси і передусім враховує корисність товару для споживача. Цей метод передбачає, що при формуванні асортиментної політики необхідно враховувати як витрати на виробництво продукції, так і витрати, які несе споживач в процесі використання продукції. Звідси впливає, що витрати споживача, які виникають при використанні товару, які приймаються в розрахунок, фінансуються самим споживачем і не можуть бути визнані активами виробника [13].

Таким чином, розвиток методів обліку витрат на виробництво продукції дозволить підвищити ефективність управління підприємством і практично збільши-

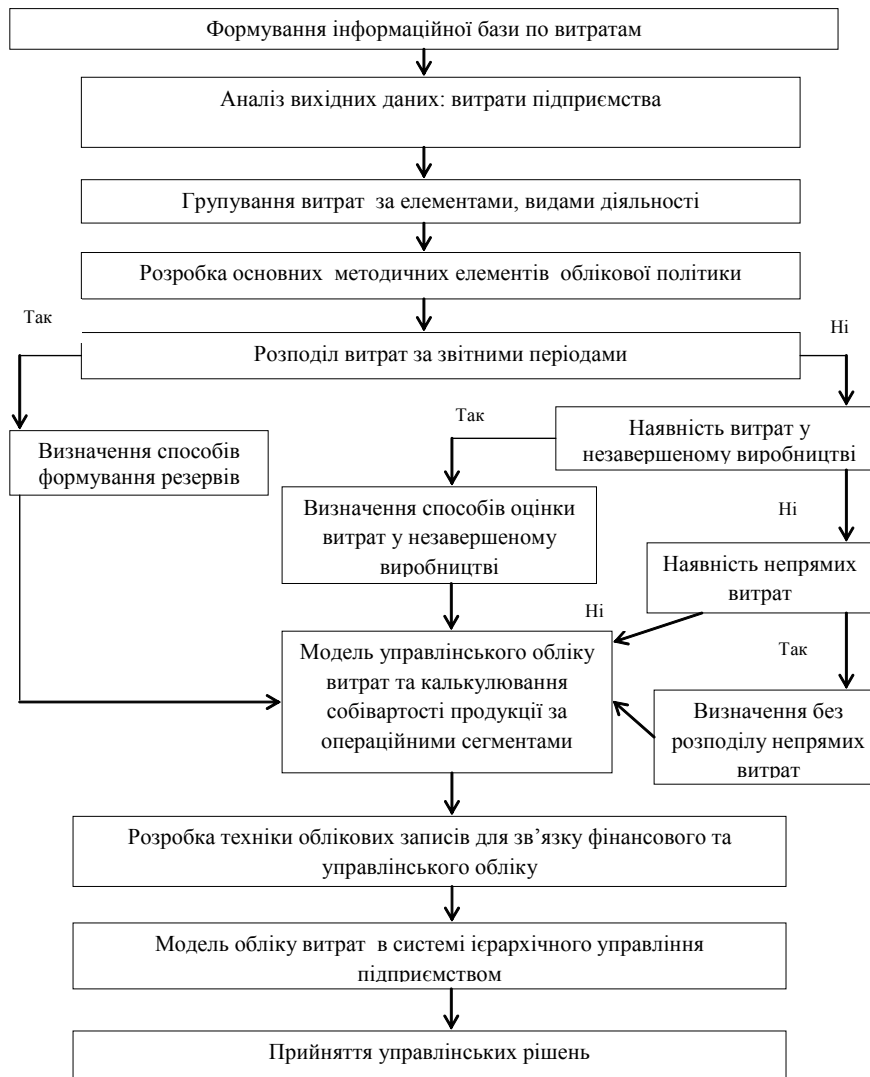

Рис. 3. Методика управлінського обліку витрат на виробництво продукції

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 1. Основні принципи управління витратами на виробництво продукції

Принципи	Особливості
1. Системності	Суть даного принципу полягає у вивченні об'єкта управління і керуючої системи. У кожному управлінському рішенні використовуються інструменти системного аналізу і синтезу. В даному підході оцінюються показники, що ґрунтуються на ефективності найслабшої ланки
2. Методична єдність	Даний принцип полягає у формуванні єдиних вимог до планування, аналізу витрат і їх обліку. Тут головним інструментом виступає єдність критеріїв ефективності
3. Життєвий цикл продукції	Управління витратами на стадіях життєвого циклу продукції - це процес створення, розробки, впровадження, використання, обігу та утилізації виробленого продукту
4. Зниження витрат поєднується з високою якістю виробленої продукції	Як зазначалося раніше, конкурентоспроможність підприємства нерозривно пов'язана з конкурентоспроможністю продукції, а саме із співвідношенням ціни і якості. Найчастіше при підвищенні якості продукції відбувається зростання витрат, внаслідок яких зростає ціна. В даному принципі дуже важливо досягти оптимального балансу між ціною і якістю продукції, а зробити це можна тільки за умови грамотного управління витратами, яке повинно супроводжуватися дослідженнями і економічними розрахунками всіх необхідних показників
5. Контроль над зайвими витратами	Зводиться до повної ліквідації фактів безгосподарності, наявних витрат від браку, простоїв, наднормативних витрат та істотного зниження величини витрат непродуктивного характеру
6. Впровадження ефективних методів зниження витрат	Досягти цього принципу можна за допомогою використання інформаційних технологій, які дозволяють скоротити витрати на виробництво продукції
7. Орієнтир підрозділів підприємства на зниження рівня витрат	У зниженні витрат повинна бути зацікавлена не лише адміністрація підприємства, тобто вище керівництво, але й усі без винятку їхні структурні підрозділи і, в першу чергу, виробничі, від яких найбільшого мірою залежать загальні витрати підприємства. Таку зацікавленість робітникам виробничих підрозділів доцільно передбачити у розроблених спеціальних системах матеріального і морального заохочення, схвалених на загальних зборах трудового колективу і зафіксованих у колективному договорі. Слід передбачити і розробити окремі умови стимулювання як для робітників, так і спеціалістів і керівників, працівників служби матеріально-технічного забезпечення. Вказані умови заохочення необхідно регулярно переглядати і вносити уточнення

Джерело: складено авторами на основі [2; 3;16].

ти конкурентоспроможність економіки країни загалом.

Методологія управлінського обліку має бути спрямована на те, щоб отримати усі припустимі альтернативні варіанти розв'язання питань, які постають у процесі роботи підприємства та стосуються управління витратами і результатом. Внаслідок цього істотних змін зазнають завдання у сфері управлінського обліку, порівнюючи їх із фінансовими, суть яких стосується сучасних умов, у яких важливішим є управління процесом утворення витрат і доходів, ніж констатація їх фактичного розміру [10, с. 135].

У свою чергу управління витратами є важливою функцією економічного механізму будь-якого підприємства. Під управлінням витратами розуміється вплив на них для поліпшення показників діяльності організації, а також для досягнення ефективності виробництва.

На думку науковців О.М. Варченка, І.В. Свиноуса, А.С. Іванової, К.В. Ткаченка, В.А. Биба, управління витратами — це динамічний управлінський процес, спрямований на планування витрат, організацію раціонального їх витрачання, здійснення контролю за виконанням виробничого плану, який є складовою системи управління підприємством [2, с. 25].

Дослідники О.В. Доможирова та М.Н. Несмеянова виділяють п'ять ключових завдань управління витратами на виробництво продукції [5]:

1. Виявлення ролі витрат, як фактора підвищення економічних результатів.
2. Підготовка інформаційної бази, що дозволяє оцінити витрати.
3. Пошук резервів зниження витрат на всіх етапах господарського процесу.

4. Розрахунок витрат за окремими підрозділами підприємства.

5. Обчислення необхідних витрат на виробництво одиної продукції.

Для того щоб грамотно управляти витратами на підприємстві необхідно дотримуватися ряду принципів, які спрямовані на створення економічної бази, що забезпечує конкурентоспроможність підприємства.

Під принципами управління витратами розуміються загальні правила і рекомендації, які необхідно враховувати і приймати в практичній діяльності в усіх рівнях підприємства. Розглянемо основні принципи управління витратами на підприємстві (табл. 1).

Для того щоб досягти поставлених цілей і завдань підприємства, необхідно конкретизувати і систематизувати основні методи, а саме такі [2; 3]: 1) управління витратами за системою "стандарт-костинг"; 2) метод цільового калькулювання собівартості (таргет-костинг); 3) метод Kaizen Costing (Кайзен-костинг). Розглянемо ці методи докладніше.

Перший метод — це "Стандарт-костинг", суть якого полягає в контролі над виробничими витратами. На основі заздалегідь встановлених стандартів можна визначити суму очікуваних витрат на виробництво і збут продукції, а також обчислити собівартість і визначити рівень можливих доходів у майбутньому році. Цей метод знаходиться в постійному пошуку резервів і шляхів зниження витрат, однак передбачається, що підприємство функціонує в нормальних умовах, тобто на виході дані будуть ідеалізовані, що можна вважати недоліком, у зв'язку середовищем, яке динамічно розвивається [4, с. 12].

Ефективне управління витратами підприємства неможливо без систематизації вихідних даних, що може бути реалізовано за допомогою застосування різних методів калькулювання. Вибір правильного методу дозволяє порівняти витрати на виробництво з кількістю випущеної продукції, визначити планову або фактичну собівартість, оцінити обсяг і рівень витрат. Наступним кроком є визначення інструментарію для прийняття управлінських рішень. Однією з сучасних і актуальних є концепція "бережливого виробництва". Такий підхід поширюється на всі аспекти діяльності і дозволяє скоротити ті дії, які не додають цінності продукту на усьому циклі виробництва.

У вітчизняних підприємствах концепція бережливого виробництва знайшла відображення в застосуванні систем таргет-костинг і кайзен-костинг як методів калькулювання собівартості.

Тому другим методом управління витратами на підприємстві є метод цільового калькулювання собівартості або таргет-костинг, де завдяки заданим функціональним можливостям вдається досягти бажаного рівня прибутку, при заданій ціні.

Метод таргет-костинг передбачає нове бачення проблеми управління витратами на відміну від загальноприйнятих систем управління. Так, традиційний підхід до розрахунку цільової ціни реалізації передбачає розрахунок ціни в залежності від отриманих за результатами виробництва витрат, але не враховує те, що ця продукція може виявитися незатребуваною у покупців через невідповідність якості-ціна. Також на відміну від нормативної системи обліку, яка орієнтована, як правило, на середні значення і повністю прив'язана до поточної потужності підприємства, за результатами концепції таргет-костинг виходить продукт, який максимально відповідає очікуванням споживача і має найбільш ймовірну ціну реалізації. Розрахунок собівартості продукту здійснюється, виходячи з попередньо встановленої ціни реалізації. Ця ціна визначається за допомогою маркетингових досліджень, тобто фактично є очікуваною ринковою ціною продукту [6, с. 92].

Модель таргет-костинг передбачає розрахунок цільової собівартості, максимально допустимої в поточ-

них ринкових умовах. Перевагою цього методу обліку є те, що за допомогою його застосування можливо визначити цільові витрати для нових продуктів і контролювати витрати ще на стадії розробки продукції. Але недоліком може бути поточний рівень технічного оснащення підприємства, що потребує додаткових інвестицій і час на реалізацію [3].

Доцільно використовувати цей метод у виробництві з великим видом номенклатури.

Третій метод — це метод калькулювання собівартості, що безперервно поліпшується або метод Kaizen Costing (Кайзен-костинг). На підприємствах даний метод використовують разом з бюджетуванням. Основним напрямом такого методу є вимірювання і аналіз витрат, необхідних для забезпечення якості продукції. Kaizen Costing дозволяє знизити витрати, які виникли у зв'язку із дефектом продукції [4, с. 13].

Кайзен-костинг можна розділити на дві основні категорії. Перша включає дії, спрямовані на вдосконалення виконуваної роботи, в рамках якої проводиться функціонально-вартісний аналіз. Друга включає безперервні дії, спрямовані на зменшення будь-якого розриву між значеннями цільового та очікуваного прибутку, і таким чином дозволяють досягти величини "допустимих витрат".

Перевагою методу є оперативне управління витратами, яке дозволяє в короткі терміни виконати поставлене завдання, що в умовах безперервного вдосконалення може принести значний результат. Кайзен-костинг передбачає не досягнення певної величини витрат, а постійне, безперервне, всеохоплююче зниження. Метод може застосовуватися в процесі виробництва продукту, допомагає виявити неефективну продукцію і забезпечити рентабельність виробництва.

Таким чином, на основі представленої інформації можна зробити висновок, що кожен метод по-різному організовує управління витратами і у кожного є свої слабкі і сильні сторони. Для досягнення найбільшої ефективності управління витратами і досягнення великих економічних результатів доцільно застосовувати змішані методи.

Також зазначимо, що робота з оптимізації витрат на виробництво продукції повинна вестися постійно, щоб зрозуміти, які параметри відхиляються від встановлених норм і здатні довести підприємство до кризи. Процес оптимізації може займати від одного місяця до декількох років — все залежить від обсягу роботи і масштабу підприємства. Також термін залежить від того, в якому стані знаходиться підприємство.

Тому виходячи із актуальності проблеми можна виділити конкретні способи оптимізації витрат на виробництво продукції:

1. Реструктуризація елементів вироблених товарів. Іноді за допомогою одних і тих же "інгредієнтів" можна створити різні продукти, не залучаючи при цьому витрати на додаткову сировину. Необхідно контролювати можливу сезонність сировини і заготовлювати її заздалегідь з урахуванням терміну придатності.

2. Контроль витрат на оренду. Якщо підприємство орендує землю або приміщення для роботи, можна вдатися до безпосереднього зниження витрат на оренду шляхом зміни робочого майданчика, де підприємство може працювати максимально ефективно (оптимальна логістика, ринок збуту), домовленості з орендодавцем на отримання знижки або перегляду договору.

3. Оптимізація персоналу. Істотну частку в структурі витрат підприємства займають витрати на оплату праці. Необхідно оптимізувати раціональний графік роботи співробітників підприємства, переглянути форми оплати праці, автоматизувати деякі виробничі процеси. Природно, не варто забувати і про мотивацію персоналу, формування професійних

кадрів і про соціально орієнтовану систему сучасної економіки.

4. Розрахунки з контрагентами в національній валюті. Сучасні підприємства виплачують орендну плату і здійснюють деякі розрахунки в іноземній валюті (доларах США). Непередбачені коливання курсу можуть спричинити негативні зміни структури витрат підприємства.

5. Планування маркетингових заходів. Даний процес планування на рік дозволяє контролювати витрати на маркетингову діяльність. Водночас можна спрогнозувати ефективність даних заходів.

Успішна реалізація програми скорочення витрат і створення механізму їх регулярної оптимізації дозволить організаціям підвищити ефективність бізнесу або використовувати низькі ціни на продукцію, як одне з ключових переваг у конкурентній боротьбі.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Враховуючи вищезазначене можна зробити висновок, що існуюча конкуренція на ринку вимагає забезпечення необхідності побудови ефективної системи управління витратами. Реалізація поставленого завдання покладено на грамотно організовану систему бухгалтерського управління обліку.

Література:

1. Алексеева А.В., Васильева В.Г. Удосконалення обліку витрат на виробництво та формування собівартості продукції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 23. С. 5—9.

2. Варченко О.М., Свиноус І.В., Іванова Л.С., Ткаченко К.В., Биба В.А. Методичні підходи до управління витратами сільськогосподарських підприємств. Агрорвіт. 2020. № 12. С. 19—26.

3. Вернигора Н.С. Сучасні методи управління витратами в умовах конкурентного середовища. Сучасні проблеми економіки та підприємництва. № 11. 2013. С. 216—220.

4. Доможирова О.В., Чепурная Е.С. Современные методы управления затратами и проблемы их внедрения на отечественных предприятиях. Белгородский экономический вестник. 2020. № 1. С. 11—14.

5. Доможирова О.В., Несмеянова М.Н. Методические аспекты оптимизации материальных затрат на предприятии. Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова. 2016. № 5. С. 244—247.

6. Дробышева О.О., Сопина С.Л. Сучасні методи управління витратами на підприємстві. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 5 (17). С. 90—94.

7. Зав'ялова Е.С. Облік витрат за центрами відповідальності. Проблеми сучасної економіки. 2014. № 18. С. 174—177.

8. Карпенко О.В., Карпенко Д.В. Управлінський облік: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

9. Керимов В.Е. Облік витрат, калькулювання та бюджетування в окремих галузях виробничої сфери: навч. посіб для вузів; 6-е вид. М., 2013.

10. Кравченко М.В., Блажко А.В., Вільхова Т.В. Вдосконалення обліку витрат на виробництво продукції на аграрному підприємстві. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2019. № 4. С. 134—139.

11. Кузьміна М.С. Облік витрат, калькулювання та бюджетування в окремих галузях виробничої сфери: навч. посіб. М.: КНОРУС, 2017.

12. Остапенко Я.О. Облік витрат на виробництво та собівартості продукції харчової галузі як складова реформованого бухгалтерського обліку. Економіка: проблеми теорії та практики. 2008. Вип. 245. С. 926—932.

13. Панасюк В.М. Витрати виробництва: управлінський аспект: монографія. Тернопіль: Астон, 2005. 228 с.

14. Рудніченко Є.М., Ядуха С.І. Перспективи використання нетрадиційних методів управління витратами в вітчизняних промислових підприємствах. Економіка і регіон. № 5 (54). 2015. С. 40—46.

15. Скоропад І.С., Балюк Б.Р. Механізм управління витратами підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.10. С. 229—232.

16. Чернишова Л.І. Особливості формування системи управління витратами вітчизняних підприємств. Інноваційна економіка. 2014. № 3. С. 61—65.

References:

1. Aleksieieva, A.V. and Vasyliieva, V.H. (2019), "Improving the accounting of production costs and the formation of production costs", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 23, pp. 5—9.

2. Varchenko, O.M. Svyynous, I.V. Ivanova, L.S. Tkachenko, K.V. and Byba, V.A. (2020), "Methodical approaches to cost management of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 12, pp. 19—26.

3. Vernyhora, N.S. (2013), "Modern methods of cost management in a competitive environment", *Suchasni problemy ekonomiky ta pidpriemnytstvo*, vol. 11, pp. 216—220.

4. Domozhyrova, O.V. and Chepurnaia, E.S. (2020), "Modern methods of cost management and problems of their implementation at domestic enterprises", *Belhorodskiy ekonomycheskyi vestnyk*, vol. 1, pp. 11—14.

5. Domozhyrova, O.V. and Nesmeianova, M.N. (2016), "Methodical aspects of optimization of material costs at the enterprise", *Vestnyk BHTU im. V.H. Shukhova*, vol. 5, pp. 244—247.

6. Drobysheva, O.O. and Sopina, S.L. (2018), "Modern methods of cost management in the enterprise", *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 5 (17), pp. 90—94.

7. Zavalova, E.S. (2014), "Cost accounting by responsibility centers", *Problemy suchasnoi ekonomiky*, vol. 18, pp. 174—177.

8. Karpenko, O.V. and Karpenko, D.V. (2012), *Upravlins'kyj oblik [Management accounting]*, Tsentr uchbovui literatury, Kyiv, Ukraine.

9. Kerimov, V.E. (2013), *Oblik vytrat, kal'kuliuvannia ta biudzhetuuvannia v okremykh haluziakh vyrobnychoi sfery [Cost accounting, calculation and budgeting in some industries]*, Moscow, Russia.

10. Kravchenko, M.V. Blazhko, A.V. and Vilkhova, T.V. (2019), "Improving accounting for production costs at an agricultural enterprise", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, vol. 4, pp. 134—139.

11. Kuzmina, M.S. (2017), *Oblik vytrat, kal'kuliuvannia ta biudzhetuuvannia v okremykh haluziakh vyrobnychoi sfery [Cost accounting, calculation and budgeting in some industries]*, KNORUS, Moscow, Russia.

12. Ostapenko, Ya.O. (2008), "Accounting for production costs and production costs of the food industry as part of the reformed accounting", *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. 245, pp. 926—932.

13. Panasiuk, V.M. (2005), *Vytraty vyrobnytstva: upravlins'kyj aspekt [Production costs: management aspect]*, Aston, Ternopil', Ukraine.

14. Rudnichenko, Ye.M. and Yadukha, S.I. (2015), "Prospects for the use of non-traditional methods of cost management in domestic industrial enterprises", *Ekonomika i rehion*, vol. 5 (54), pp. 40—46.

15. Skoropad, I.S. and Baliuk, B.R. (2010), "The cost management mechanism of the enterprise", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 20.10, pp. 229—232.

16. Chernyshova, L.I. (2014), "Features of formation of the cost management system of domestic enterprises. Innovative economy", *Innovatsiina ekonomika*, vol. 3, pp. 61—65.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2021 р.

В. В. Мартинець,

*к. е. н., доцент, старший викладач кафедри управління імені Олега Балацького,
Сумський державний університет*

ORCID ID: 0000-0002-6932-9790

М. Д. Шеремет,

магістр, Сумський державний університет

ORCID ID: 0000-0003-1529-2731

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.90

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ

V. Martynets,

*PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department
of Management, Sumy State University*

M. Sheremet,

Master's Degree, Sumy State University

GENDER APPROACH IN PERSONNEL MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION

У статті обґрунтовано необхідність використання гендерного підходу в системі управління персоналом організації. Виявлено основні переваги від впровадження гендерного підходу до управління персоналом організації. Охарактеризовано такі етапи впровадження гендерного підходу: гендерний аналіз, трактування та використання результатів гендерного аналізу в процесі прийняття рішень, формування системи гендерних індикаторів. Проаналізовано основні методи гендерного аналізу. Авторами обґрунтовано доцільність впровадження гендерного підходу до управління персоналом на прикладі організації "Байт". У дослідженні було проведено гендерний аналіз персоналу організації. Основними завданнями гендерного аналізу стали: дослідити скільки жінок і скільки чоловіків працює в організації; як розподіляється персонал організації за статтю; який гендерний розподіл чоловіків та жінок у тих чи інших сферах управління організацією; як розподілені чоловіки та жінки в організації за віком та соціальним статусом; чи задовольняються потреби працівників різних вікових груп та соціальних статусів; як розподіляються ресурси між жінками та чоловіками в організації; чи створенні умови для комфортної праці різних вікових та соціальних груп робітників/робітниць; чи задовольняються потреби персоналу організації; чи включені гендерні індикатори до установчих документів організації? В статті за результатами проведеного анкетування персоналу організації "Байт", окреслено низку проблемних моментів у системі управління персоналом, вплинути на які можливо через запровадження гендерного підходу. Проаналізувавши отримані результати гендерного аналізу авторами розроблені пропозиції з впровадження гендерного підходу до управління персоналом організації "Байт", зменшення плинності кадрів та покращення соціально-психологічного клімату в колективі.

У сучасних умовах інституційного середовища зростає актуальність гендерної тематики. Виникає необхідність подальшого розвитку теоретичних та практичних питань гендерної проблематики на макро- та мікрорівнях. Серед таких питань доцільно зазначити: розвиток нових технологій гендерної взаємодії; формування системи гендерних індикаторів на рівні організації; розробка методики моніторингу гендерної чутливості організації; розробка "дорожньої карти" впровадження гендерного підходу.

The article substantiates the need of using a gender approach in the personnel management system of the organization. The main advantages of introduction a gender approach to personnel management of the organization are identified. The following stages of implementation of the gender approach are characterized: gender analysis, interpretation and use of the results of gender analysis in the decision-making process, formation of a system of gender indicators. The main methods of gender analysis are analyzed. The authors reasoned the expediency of introducing a gender approach to personnel management on the example of the organization

"Byte". The study conducted a gender analysis of the organization's staff. The main objectives of gender analysis are: to investigate how many women and how many men work in the organization; how the organization's staff is distributed by gender; what is the gender distribution of men and women in certain areas of management of the organization; how men and women are divided in the organization by age and social status; whether the needs of employees of different age groups and social statuses are met; how resources are distributed between women and men in the organization, or creating conditions for comfortable work of different age and social groups of workers; whether the needs of the organization's staff are met; Are gender indicators included in the constituent documents of the organization? The article is based on the results of a survey of Byte staff, outlines a number of problematic issues in the personnel management system, which can be influenced through the introduction of a gender approach. After analyzing the results of gender analysis, the authors developed proposals for the implementation of a gender approach to personnel management of the organization "Byte", reducing staff turnover and improving the socio-psychological climate in the team.

In the current conditions of the institutional environment, the relevance of gender issues is growing. There is a need for further development of theoretical and practical issues of gender issues at the macro and micro levels. Among such issues it is worth noting: development of new technologies of gender interaction; formation of a system of gender indicators at the organizational level; development of methods for monitoring the gender sensitivity of the organization; development of a "road map" for the implementation of a gender approach.

*Ключові слова: гендер, гендерний підхід, управління персоналом, організація, гендерний аналіз.
Key words: gender, gender approach, personnel management, organization, gender analysis.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розбудова, підтримка та гарантування рівності між жінками і чоловіками визначається як основа розвитку суспільства. Одним із шляхів досягнення рівності передбачається впровадження комплексного гендерного підходу у всіх сферах життя суспільства. Використання такого інструменту, переважно, розглядають на макрорівні. Майже всі сфери діяльності організації пов'язані з гендерними особливостями, які відображаються у соціальному, економічному, правовому, психологічному, моральному та інших аспектах. Гендерний компонент є важливим індикатором, який необхідно враховувати в системі управління персоналом організації. Проте на сьогодні організації переважно нехтують використанням гендерного підходу в управлінні персоналом. Актуальними залишаються теоретичні та практичні питання щодо дослідження гендерних компонентів у системі управління на мікрорівнях.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Кількість досліджень присвячених гендерній проблематиці та гендерній політиці в останні 5 років зростає. Затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року [1, с. 45], впровадження європейських стандартів рівності сприяють розвитку теоретичних та практичних аспектів гендерної проблематики. Засади гендерної практики та підходи до розвитку гендерної політики досліджували у своїх працях О. Кулачек [2, с. 298], К. Левченко [4, с. 344], А. Табанова [4, с. 106], дослідження зв'язку гендерної проблематики з ринком праці проводили Л. Курій [5, с. 90], В. Покришук, С. Коваль [6, с. 3], проблематику у контексті управління персоналом розглядали Г. Ортіна [7, с. 31], Н. Кодацька [8, с. 476], Г. Захарчин. Початком методологічних аспектів управління поведінкою кадрів були праці таких вчених: К. Маркс, Ф. Тейлор та ін. Дослідженню проблеми гендерних відмінностей, тематиці гендерного аналізу в інтелектуальній та соціальній діяльності присвячено праці В. Успенської, А. Посадської, Н. Римашевської, Є. Здравомислової [9, с. 89]. Попри велику кількість публікацій та досліджень гендерної проблематики в різних сферах, поза увагою лиша-

ються питання застосування гендерного підходу в управлінні персоналом організації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є вивчення особливостей впровадження гендерного підходу в управлінні персоналом організації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Використання гендерного підходу є одним з шляхів підвищення ефективності управління персоналом. Поняття "гендер" було введено для аналізу соціальних, а не статевих відмінностей між чоловіками та жінками. Гендер охоплює економічні, соціальні, культурні характеристики, які визначають різну поведінку і ролі жінок та чоловіків у різних сферах життя: вдома, на роботі, у суспільстві. Поняття "гендер" стосується соціальної побудови взаємовідносин між жінками та чоловіками. Отже, термін "гендер" є аналітичним засобом, який використовується для розуміння соціальних процесів. Гендерний компонент є важливим індикатором оцінювання системи управління персоналом [10, с. 248].

За визначенням Організації Об'єднаних Націй, сформульованим в 1997 році, гендерний підхід — "Процес оцінки виникаючих для жінок і чоловіків наслідків будь-яких заходів, що плануються в усіх областях та на всіх рівнях. Йдеться про стратегію, завдяки якій проблеми, що постають перед жінками та чоловіками, і накопичений ними досвід мають бути враховані в процесі розробки, здійснення, контролю та оцінки політики і програм в усіх сферах суспільного життя з тим, щоб і чоловіки і жінки в рівній мірі користувалися плодами таких зусиль і для нерівності не залишалося місця" [11].

Використання гендерного підходу в управлінні персоналом організації дає можливість враховувати досвід та потреби персоналу при розробці управлінських рішень. В управлінні персоналом, гендерний підхід можна виявляти в тактиках вирішення проблем, стилях управління, формуванні міжособистісних відносин, корпоративній культурі, кар'єрному розвитку та стратегіях вирішення конфліктів.

Основними перевагами від впровадження гендерного підходу в управлінні персоналом організації є: сприяння формуванню кадрової політики, яка враховує інтереси та потреби персоналу; збільшення підзвітності та

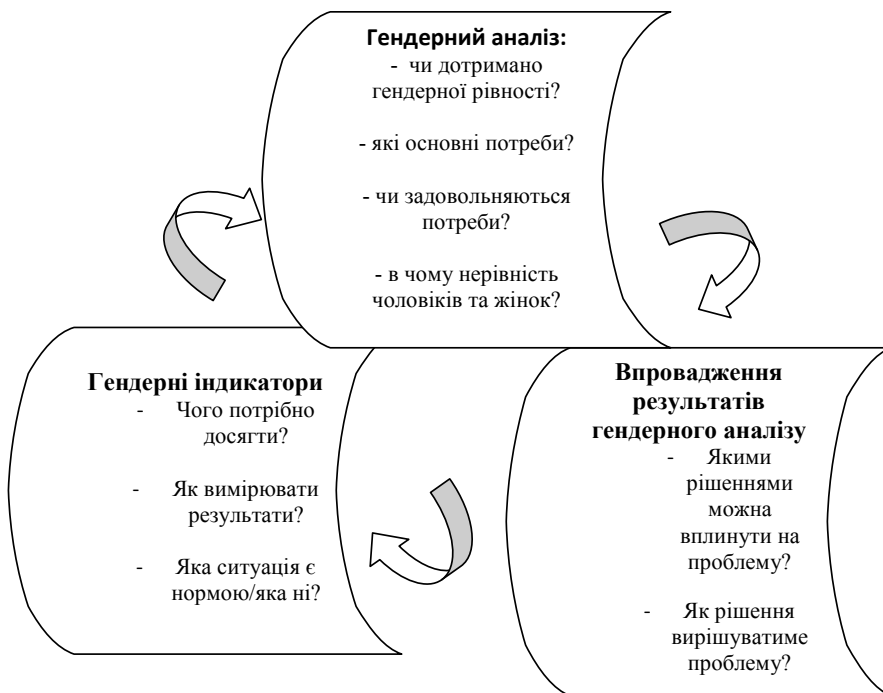

Рис. 1. Головні питання на етапах впровадження гендерного підходу в управлінні персоналом організації

прозорості управлінського процесу; покращення якісних показників та інклюзивності управлінських рішень; розширення можливостей та прав чоловіків і жінок; соціально-економічний розвиток організації шляхом врахування здібностей та навичок персоналу.

Застосування гендерно орієнтованого підходу в системі управління персоналом організації також сприяє: дотриманню гендерного балансу, впровадженню принципів соціальної відповідальності та рівності, формуванню ефективної кадрової політики. Для досягнення перерахованих результатів гендерний підхід має гармонійно інтегруватися в процес управління персоналом організації та включати такі основні етапи [12, с. 3]:

По-перше, проведення "гендерного аналізу". Гендерний аналіз дозволяє систематично виявляти основні проблеми і відмінності між жінками та чоловіками, що стосуються умов праці, потреб, рівня завантаженості, зайнятості, доступу до можливостей та ресурсів.

По-друге, аналіз можливих наслідків від прийняття управлінських рішень у системі управління персоналом та проведення оцінки відображення в рішеннях тих потреб і пріоритетів, які були визначені під час первинного гендерного аналізу.

По-третє, розробка гендерних індикаторів, що дадуть можливість на постійній основі вести аналіз, моніторинг і оцінку задоволення потреб персоналу та досягнення цілей організації.

З метою визначення завдань на етапах впровадження гендерного підходу в управління персоналом організації, доцільно визначити головні запитання, відповідь на які необхідно знайти в процесі дослідження (рис. 1).

Першим кроком запровадження гендерного підходу в управлінні персоналом є проведення гендерного аналізу, який дає можливість враховувати інтереси, потреби та можливості різних груп жінок і чоловіків, що працюють в організації, а також ефективно розподіляти ресурси. В ході гендерного аналізу досліджуються види та умови праці, потреби, доступ до ресурсів та контролю за ресурсами, можливість розвитку персоналу. Результатом проведення гендерного аналізу є звіт, що містить опис гендерної ситуації в організації та рекомендації на основі отриманих даних.

Проаналізувавши наукові підходи до проведення гендерного аналізу можна виділити основні його складові:

1. Визначення мети проведення гендерного аналізу. Метою можуть бути: з'ясування причин неефективності рішень в сфері управління персоналом, пошук інноваційних методів управління та заохочення персоналу, впровадження гендерної політики в управління організацією, пошук шляхів підвищення ефективності системи управління персоналом, тощо.

2. Після визначення мети, обирається метод проведення гендерного аналізу. Вибір методу для аналізу буде залежати від поставленого завдання та доступних ресурсів. Найчастіше використовують такі методи проведення гендерного аналізу (табл. 1) [13].

3. Збір емпіричних та статистичних даних. Можуть використовуватися анкетування, опитування, спостереження, вимірювання, моделювання тощо.

4. Оцінка та трактування отриманих даних. Необхідно знайти зв'язок між визначеною на першому етапі метою проведення гендерного аналізу та отриманими даними.

5. Визначення загальної ситуації та розробка управлінських рішень.

Після проведення гендерного аналізу розпочинається реалізація другого кроку впровадження гендерного підходу, що передбачає аналіз отриманих даних та наслідків від майбутніх рішень. Отримані від проведеного дослідження дані, необхідно поєднати з процесом управління з урахуванням потреб і пріоритетів персоналу, які були визначені під час проведеного гендерного аналізу.

Завершальним кроком впровадження гендерного підходу є розробка гендерних індикаторів для постійного аналізу та моніторингу задоволення потреб персоналу і досягнення цілей організації. На рівні державного управління розроблено 226 індикаторів для моніторингу гендерної рівності [14]. Всі вони розподілені за різними сферами життєдіяльності, і можуть використовуватися організаціями для визначення власних індикаторів. Але для кожної організації індикатори будуть особливими, залежно від специфіки діяльності, результатів гендерного аналізу та бажаної цілі. Індикаторами в організації можуть бути: бажаний гендерний розподіл чоловіків та жінок, гендерно-рівний розподіл у системі управління, моніторинг задоволення потреб персоналу, дотримання принципів рівності у взаємовідносинах персоналу організації, гендерно-чутлива комунікація тощо.

Впровадження гендерного підходу для підвищення ефективності управління персоналом організацією ми дослідили на прикладі організації "Байт", що займається обробленням даних та розміщенням інформації на веб-вузлах у м. Суми. В організації спостерігається висока плинність кадрів (коефіцієнт плинності в 2020 рік склав 37%), а також високий рівень емоційного напруження в колективі. Для пошуку причин зазначених проблем та шляхів вирішення нами було проведено гендерний аналіз за методикою 4R. Методика 4R є аналітичною рамкою, яка дозволяє працювати саме над процесами гендерного інтегрування до процесів управління, виділяти конкретні завдання та проблеми у цій сфері.

У межах гендерного аналізу ми визначили коло основних питань, відповіді на які необхідно знайти:

— Скільки жінок і скільки чоловіків працює в організації?

— Як представлені чоловіки та жінки в тих чи інших сферах управління організацією?

— Як розподілені чоловіки та жінки за віком та соціальним статусом (наявність сім'ї, дітей, інвалідності тощо).

Таблиця 1. Методи гендерного аналізу

Метод гендерного аналізу	Сутність методу	Особливості застосування методу
Гарвардський аналітичний/ «Структура гендерних ролей»	Досліджується інформація про те, хто які дії виконує, хто має доступ і контроль над ресурсами, хто впливає на гендерні ролі. Підхід відповідає на питання «Хто що робить?»	Використовується для збору інформації
Концепція планування, орієнтованого на людей	Використовується для збору і аналізу даних, які потім слугуватимуть базою для проєктної діяльності і розробки заходів. Використовується мікрорівневий аналіз	Грунтується на Гарвардському підході і призначена для використання в надзвичайних ситуаціях
Схема гендерного аналізу за Керолайн Мозер	Схема передбачає визначення гендерних ролей, оцінку гендерних потреб, розподілу контролю над ресурсами і прийняття рішень	Методологія гендерної політики і планування
Матриця гендерного аналізу Рані Паркер	Аналіз виконується на всіх рівнях суспільства	Основна ідея методу – планування, що дозволяє забезпечити гнучкість в ситуаціях, коли збір даних ускладнений
Аналіз можливостей і слабких сторін	В основу методу покладено ідею, що вплив кризи на людей і їх реакція на цю кризу визначаються їх сильними і слабкими сторонами (або можливостями і уразливими місцями)	Розроблений для кризових ситуацій
Підхід розширення прав і можливостей жінок Лонгві	Допомагає фахівцям з планування зрозуміти практичний сенс розширення прав та можливостей жінок і рівності, а потім оцінити, чи підтримує запланований захід/рішення це розширення прав та можливостей	Розвиток жінок розглядається з точки зору п'яти складових рівностей: добробут, доступ до ресурсів, «свідомість», участь і контроль
Social Relations Approach	Метод соціальних відносин свідчить, що всі інститути характеризуються п'ятьма різними, але взаємопов'язаними вимірами соціальних відносин: правилами, ресурсами, людьми, діяльністю та владою	Метод соціальних відносин до гендеру та планування розвитку
Метод 4R	Вивчення та аналіз рівня впливу рішень на жінок і чоловіків. Передбачає збір кількісних даних, на підставі яких потім проводиться якісний аналіз. Ця методика є аналітичною рамкою, яка дозволяє працювати над процесами гендерного інтегрування до процесів управління, виділяти конкретні завдання та проблеми у цій сфері	Метод можна використовувати в якості основи для моніторингу фінансування і виконання заходів, а також для планування необхідних змін

— Чи задовольняються потреби працівників різних вікових груп та соціальних статусів?

— Як розподіляються ресурси в організації?

— Чи створені передумови для комфортної праці різних вікових та соціальних груп робітників в організації?

— Чи включені гендерні індикатори до установчих документів організації (статуту, робочих інструкцій тощо).

Провівши гендерний аналіз персоналу організації "Байт", ми отримали такі результати:

— серед працівників, загальною кількістю 32 особи, жінок 78 %, чоловіків — 22 %, така статистика свідчить про високий рівень гендерного розриву;

— цікавою є вікова структура персоналу організації, адже за віком персонал розподілений таким чином: вік від 18 до 29 років має 21 особа (з них: 56% — жінки, 9% — чоловіки); вік від 30 до 39 років — 11 осіб (з них: 45% — жінки, 55% чоловіки), інші вікові категорії не представлені. Серед працюючих переважає молодь, і 59% персоналу — це студенти;

— суттєва ознака гендерного розриву проявляється на рівні управління, де серед 8 керівних осіб, чоловіки становлять 75%, а жінки 25%, майже вся структура управління представлена чоловіками, але підлеглі — переважно жінки. Такий розрив відображається і на рівні заробітної плати: чоловіки переважно отримують на 40% більше, ніж жінки;

— якщо розглядати соціальний статус працівників, то серед жінок в організації 56% — заміжні, серед чоловіків одружені — 40%;

— дітей мають 45% співробітників, інвалідність у 15% співробітників.

— управління персоналом та установчі документи організації не включені гендерні індикатори.

На основі проведеного анкетування 55% співробітників виявили незадоволеність умовами праці, а саме: повним робочим днем та графіком роботи, мінімальною заробітною платнею, заборонаю користуватися мобільним телефоном протягом робочого часу, процедурою оформлення додаткових вихідних.

Проаналізувавши отримані дані за результатами гендерного аналізу нами були розроблені пропозиції щодо зменшення плинності кадрів та покращення соціально-психологічного клімату:

— Запровадження системи гнучкого графіка роботи. Адже це і є причиною високої плинності кадрів, більшість з працюючих — це студентська молодь, яка прагне поєднувати навчання з роботою.

— Перегляд правил роботи для персоналу, які і є причиною напруженого соціально-психологічного клімату.

— Збільшення кількості жінок в системі управління організацією. Серед 8 керівних осіб в організації, жінки становлять лише 25%, хоча серед підлеглих кількість жінок значно переважає кількість чоловіків. Такий гендерний дисбаланс в системі управління сприяє неврахуванню потреб різних груп чоловіків та жінок в організації.

— Запровадження корпоративної культури, що базуватиметься на гендерному підході, гармонізуватиме відносини персоналу і сприятиме комфортним умовам праці всіх категорій чоловіків та жінок в організації. Необхідно запровадити кодекс корпоративної культури в організації для розбудови та підтримки внутрішньої атмосфери в колективі. Кодекс повинен включати ритуали, що сприятимуть командо-утворенню, спільним цінностям та формуванню комфортної атмосфери в колективі.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК УЦЬОМУ НАПРЯМІ

В умовах актуалізації питань гендерної рівності необхідне впровадження гендерного підходу не тільки на макро, а і на мікрорівні. Гендерний підхід має стати не лише складовою гендерної політики, а й ефективним інструментом в системі управління персоналом організації. З метою підвищення ефективності системи управління персоналом необхідно проводити гендерний аналіз. Дослідження в організації "Байт" довело ефективність використання гендерного аналізу для виявлення гендерно-обумовлених слабких сторін системи управління персоналом. Проведений гендерний аналіз не тільки допоміг знайти напрями вирішення проблем,

а й заклав основу впровадження гендерного підходу в управлінні персоналом організації. Перспективи подальших досліджень є різнобічними, адже актуальність гендерної тематики тільки зростає. Насамперед є необхідність подальших напрацювань у сфері впровадження гендерного підходу до системи управління персоналом організації, розробки методики проведення гендерного аналізу та включення гендерних індикаторів у стратегії розвитку організації. В практиці управління важливо розробляти технології розвитку гендерної взаємодії персоналу, подолання стереотипного мислення, забезпечення рівного доступу до ресурсів.

Література:

1. Гусак Н. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві: хто повинен її виконувати? 2018. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14407/Husak_Derzhavna_prohrama_z_utverdzhennia_hendernoj_rivnosti.pdf?sequence=1
2. Кулачек О.І. Розвиток гендерної політики в Україні: реалії та перспективи. Вісник УАДУ. 2014. № 4. С. 297—303.
3. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія. Харків: НУВС, 2015. 344 с.
4. Табанова А.І. Теоретичні засади визначення поняття гендерної політики. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка". 2017. № 50. С. 101—106.
5. Курій Л.О. Гендерна рівність як невід'ємна складова корпоративної соціальної відповідальності підприємств. 2017. URL: http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu174_84/e174kur.pdf
6. Покришук В., Коваль С. Проблеми гендерної зайнятості населення на ринку праці України. Україна: аспекти праці. 2011. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uap_2011_2_3.pdf
7. Ортіна Г.В. Гендерні аспекти лідерства в практиці управління. Економіка та держава. 2012. № 7. С. 31—33. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecde_2012_7_10.pdf
8. Коцацька Н.О. Гендерний підхід в управлінні персоналом. Молодий вчений. Соціологічні науки. 2016. № 4 (31). URL: http://biblio.umsf.dp.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2274/1_%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Захарчин Г.М., Миханцюк О.О. Гендерна політика у стратегії управління персоналом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Запоріжжя. 2019. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 23 (1). С. 87—90.
10. Сукаленко Т.М. Гендер як соціолінгвістичне поняття. Лінгвістичні дослідження: 36 наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2013. С. 248—254.
11. Євченко С.В., Остапчук О.Л. Впровадження комплексного гендерного підходу в роботу органів державної виконавчої влади на регіональному рівні: Методичні рекомендації. 2018. 56 с.
12. Дороніна Т.О. Проблема визначення поняття "гендерний підхід" у сучасній науці та освіті. 2009.
13. Карбовська Н., Литвинова Т., Мельник Т., Суслова О. Основні стратегії та методології гендерного інтегрування. Керівництво з використання методології "3Р": Український Жіночий Фонд, 2007. 120 с.
14. Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 року. № 1517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1517-2020-%D1%80#Text>

References:

1. Husak, N. (2018), "The state program for the promotion of gender equality in Ukrainian society: who should implement it?", available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14407/Husak_Derzhavna_prohrama_z_utverdzhennia_hendernoj_rivnosti.pdf?sequence=1 (Accessed 05 July 2021).
2. Kulachek, O.I. (2014), "Development of gender policy in Ukraine: realities and prospects", *Visnyk UADU*, vol. 4, pp. 297—303.
3. Levchenko, K.B. (2015), *Henderna polityka v Ukraini: vyznachennia, formuvannia, upravlinnia* [Gender policy in Ukraine: definition, formation, management], NUVS, Kharkiv, Ukraine.
4. Tabanova, A.I. (2017), "Theoretical principles of defining the concept of gender policy", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriiia "Ekonomika"*, vol. 50, pp. 101—106.
5. Kurij, L.O. (2017), "Gender equality as an integral part of corporate social responsibility of enterprises", available at: http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu174_84/e174kur.pdf (Accessed 05 July 2021).
6. Pokryschuk, V. and Koval', S. (2011), "Problems of gender employment in the labor market of Ukraine", *Ukraina: aspekty pratsi*, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uap_2011_2_3.pdf (Accessed 05 July 2021).
7. Ortina, H.V. (2012), "Gender aspects of leadership in management practice", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 31—33, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecde_2012_7_10.pdf (Accessed 05 July 2021).
8. Kodats'ka, N.O. (2016), "Gender approach in personnel management", *Sotsiologichni nauky*, vol. 4 (31), available at: http://biblio.umsf.dp.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2274/1_%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Accessed 05 July 2021).
9. Zakharchyn, H.M. and Mykhantsiu, O.O. (2019), "Gender policy in personnel management strategy", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriiia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 23 (1), pp. 87—90.
10. Sukalenko, T.M. (2013), "Gender as a sociolinguistic concept", *Zb nauk. prats' KhNPU im. H.S. Skovorody*, pp. 248—254.
11. Yevchenko, S.V. and Ostapchuk, O.L. (2018), *Vprovadzhenia kompleksnoho gendernoho pidkhodu v robotu orhaniv derzhavnoi vykonavchoi vlady na rehional'nomu rivni: Metodychni rekomendatsii* [Introduction of an integrated gender approach in the work of state executive bodies at the regional level: Methodological recommendations], Zhytomyr, Ukraine.
12. Doronina, T.O. (2009), "The problem of defining the concept of "gender approach" in modern science and education", *Naukovi pratsi Donets'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Seriiia "Pedahohika, psykholohiia i sotsiologhiia"*, vol. 3 (145), pp. 22—26.
13. Karbovs'ka, N. Lytvynova, T. Mel'nyk, T. and Suslova, O. (2007), *Osnovni stratehii ta metodolohii gendernoho intehruvannia. Kerivnytstvo z vykorystannia metodolohii "3R"* [Basic strategies and methodologies of gender integration. 3P Methodology Guide], *Ukrains'kyj Zhinochyj Fond*, Kyiv, Ukraine.
14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "Issues of data collection for monitoring gender equality", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1517-2020-%D1%80#Text> (Accessed 05 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 12.07.2021 р.

С. О. Кононов,
аспірант, Донецький державний університет управління
ORCID ID: 0000-0002-5998-0029

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.95

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ДОРОЖНЬОЇ ГАЛУЗІ

S. Kononov,
Postgraduate student, Donetsk State University of Management

FOREIGN EXPERIENCE OF FUNCTIONING OF THE ROAD INDUSTRY

У роботі зазначено, що дорожня система багатьох європейських країн характеризується трирівневою формою, яка включає державний рівень, регіональний рівень та місцевий рівень. Визначено, що механізм фінансування дорожньої системи на всіх трьох рівнях здійснюється з використанням інструментів державного приватного партнерства та концесійних договорів. На базі інформаційної довідки, підготовленою Європейським інформаційно-дослідницьким центром "Європейський досвід організації та управління дорожніх систем", автором проаналізовано закордонний досвід функціонування дорожньої системи таких Європейських країн: Франція, Австрія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Швеція, Польща. Отже, наведено, що всі дороги Франції поділено на три категорії: державні, дороги департаментів та муніципальні, будівництво яких забезпечується державою через державне приватне партнерство, або через укладання концесійних договорів. Також зазначено, що на території Франції створено Національний державний фонд, який сприяє будівництву дороги. Визначено, що питаннями будівництва та ремонту доріг в Австрії займається державна інфраструктурна компанія "ASFiNAG", основними функціями, якої є: планування доріг; фінансування доріг; будівництво доріг; утримання доріг; збір плати за користування дорогами. Аналіз дорожньої інфраструктури Італії показав, що фінансування даної інфраструктури здійснюється безпосередньо, з державного бюджету, тому як відсутні будь-які спеціальні фонди, чи компанії. А сам механізм фінансування базується на випуску облігацій страховими компаніями, дефіскалізації певних видів діяльності та державно-приватному партнерстві. В роботі зазначено, що управління та утримання дорожньої системи відбувається на трьох рівнях: національному рівні, рівні провінцій та муніципальному рівні. У Німеччині так само дороги поділено на три категорії: на автодороги федерального значення, дороги земель та муніципалітетів. А для забезпечення будівництва та утримання доріг у Німеччині відсутні спеціальні фонди, й фінансування здійснюється з державного бюджету. Аналізуючи дорожню систему Швеції та Польщі, можна зазначити, що інструменти та механізми управління схожі з країнами, які були досліджені в роботі. У статті представлено порівняльний аналіз законодавства країн ЄС у сфері будівництва автомобільних доріг. Узагальнена та охарактеризована система утримання автомобільних доріг у країнах світу, за такими параметрами: мережа автомобільних доріг; фінансування, утримання автомобільних доріг; управління дорогами та форма організації утримання, інформаційно-аналітичні системи.

The paper notes that the road system of many European countries is characterized by a three-tier form, which includes the state level, regional level and local level. It is determined that the mechanism of financing the road system at all three levels is carried out using the instruments of public-private partnership and concession

agreements. Based on the information prepared by the European Information and Research Center "European experience in the organization and management of road systems", the author analyzes the foreign experience of the road system of European countries such as France, Austria, Italy, the Netherlands, Germany, Sweden, Poland. Thus, it is stated that all roads in France are divided into three categories: state, departmental and municipal roads, the construction of which is provided by the state through a public-private partnership, or through the conclusion of concession agreements. It is also noted that in France there is a National State Fund, which promotes the construction of roads. It is determined that the issues of construction and repair of roads in Austria are dealt with by the state infrastructure company "ASFiNAG", the main functions of which are: road planning; road financing; road construction; road maintenance; toll collection. An analysis of Italy's road infrastructure has shown that this infrastructure is financed directly from the state budget, as there are no special funds or companies. And the financing mechanism itself is based on the issuance of bonds by insurance companies, defiscalization of certain activities and public-private partnerships. The paper notes that the management and maintenance of the road system takes place at three levels: the national level, the provincial level and the municipal level. In Germany, roads are also divided into three categories: federal roads, land and municipal roads. And to ensure the construction and maintenance of roads in Germany there are no special funds, and funding is provided from the state budget. Analyzing the road system of Sweden and Poland, it can be noted that the tools and management mechanisms are similar to the countries that were studied in the work. The article presents a comparative analysis of EU legislation in the field of road construction. Generalized and characterized the system of road maintenance in the world, according to the following parameters: road network; financing, maintenance of highways; road management and form of maintenance organization, information and analytical systems.

Ключові слова: дорожня система, дорожня інфраструктура, фінансування, будівництво доріг, законодавство, податки.

Key words: road system, road infrastructure, financing, road construction, legislation, taxes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стан та розвиток дорожньої галузі є запорукою стабільних торгівельних зв'язків, розвитку промисловості, чинником укріплення бізнес зв'язків. Враховуючи, що у червні 2014 р. Україна та ЄС підписали Угоду про асоціацію з ЄС, розпочався значний інтеграційний процес, який торкається усіх галузей, в тому числі, й дорожньої галузі. Однак сьогодні дороги України потребують значної перебудови, яка дозволить відновити їх стан відповідно до міжнародних вимог. Оскільки сучасний темп життя, технології, інновації, темпи розвитку територій вимагають якісно нового дорожнього покриття. Таким чином, наразі виникла нагальна потреба у трансформації системи управління дорожньою галуззю в Україні. А вивчення закордонного досвіду дозволить визначити найбільш ефективні трансформаційні напрями.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання функціонування та управління дорожньою галуззю є актуальним у різні часи соціально-економічного розвитку країн. Тому багато науковців та експертів з дорожньої галузі вивчають це питання, одним з напрямів дослідження, якого є аналіз закордонного досвіду. В роботі використано дослідження системи управління дорожньою галуззю таких науковців: Агхнай-ах Абдулкадір Мухаммед Алсуданні, А.О. Безуглий, В.А. Зеленовський, С.І. Ілляш, Т.І. Печончик, О.Б. Стасюк, А.О. Талах.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — аналіз закордонного досвіду функціонування дорожньої галузі в сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дорожня система багатьох європейських країн характеризується трирівневою формою, а саме має: державний, регіональний та місцевий рівні. Відповідно, механізм фінансування відбувається на кожному з цих рівнів, переважно використовуючи інструмент державного приватного партнерства та концесійні договори. Переважна більшість видатків на будівництво та утримання доріг компенсується дорожніми зборами. Більш детально державне управління дорожньою галуззю в країнах ЄС розглянемо нижче на базі інформаційної довідки, підготовленою Європейським інформаційно-дослідницьким центром "Європейський досвід організації та управління дорожніх систем" та наукової праці Талах А.О. [1; 2].

Франція. В залежності від рівня підпорядкування дороги Франції поділяються на три категорії: дороги державного значення, дороги департаментів та дороги муніципального значення. Влада Франції відповідає за узгодженість та функціонування національної дорожньої системи в цілому, хоча відповідальність за будівництво та утримання доріг покладена на державу, департаменти та муніципалітет.

Механізм фінансування будівництва доріг забезпечується державою через державне приватне партнерство, або через укладання концесійних договорів. Міністерству охорони навколишнього середовища, сталого розвитку і енергетики підзвітні регіональні служби управління будівельними проектами, які повністю управляють будівництвом доріг. У країні функціонує агентство фінансування транспортної інфраструктури

Франції, фінансові ресурси якого формуються за рахунок: державних коштів; концесійних платежів та податків; 40% коштів від санкцій; доходу від інвестицій; кредитів.

На території Франції створено Національний державний фонд, який сприяє будівництву доріг. В цьому фонді концесіонери мають можливість позичати гроші на будівництво та утримання доріг. Фінансове наповнення фонду відбувається за рахунок випуску облігацій на первинному ринку облігацій.

Утримання та управління існуючих доріг здійснюється місцевими органами — міжвідомчими директоратами з питань доріг. Функціональною задачею яких є утримання та управління національної дорожньої системи. Фінансування будівництва та утримання доріг департаментів та муніципальних відбувається відповідно за рахунок бюджетів департаментів та муніципалітетів.

Австрія. Для забезпечення ефективного управління дорожньою галуззю у 1982 р. було засновано державну інфраструктурну компанію "ASFiNAG", а у 1997 р. компанія одержала право на користування автотранспортною мережею Федерації. Основним джерелом фінансування "ASFiNAG" є дорожні збори. Це свідчить, що утримання дорожньої системи здійснюється без субсидій з державного бюджету. Основні функції компанії: планування доріг; фінансування доріг; будівництво доріг; утримання доріг; збір плати за користування дорогами.

Італія. Фінансування національної дорожньої інфраструктури здійснюється, безпосередньо, з державного бюджету, тому як відсутні будь-які спеціальні фонди чи компанії. Всі надходження паливних та автомобільних податків йдуть до державного бюджету, з якого фінансується будівництво та утримання доріг.

Важливим механізмом фінансування державних інфраструктурних проектів є випуск облігацій страховими компаніями, дефіскалізація певних видів діяльності та державно-приватні партнерства. З метою сприяння імплементації нових інфраструктурних проектів, що здійснюються в рамках контрактів про державно-приватні партнерства вартістю щонайменше 500 млн євро, власникам контрактів надаються податкові пільги.

Нідерланди. Організаційно управління дорожньою системою Королівства Нідерланди відбувається через Управління національною дорожньою системою, яке належить до відання Генерального управління інфраструктури та водних ресурсів, що є частиною Міністерства інфраструктури та навколишнього середовища.

Управління та утримання дорожньої системи відбувається на трьох рівнях: національному рівні, рівні провінцій та муніципальному рівні.

Генеральному управлінню інфраструктури та водних ресурсів, безпосередньо, підпорядковуються дороги національного значення. Управління дорогами провінційного значення здійснюється владою окремих провінцій. Основну частину дорожньої системи країни складають місцеві дороги, управління, якими здійснюється регіональними органами — радами з управління водними ресурсами.

Німеччина. Відповідно до чинного законодавства Німеччини дороги країни поділяються на автодороги федерального значення (швидкісні автомагістралі (автотобани), деякі дороги загального користування), дороги земель та муніципалітетів. Для забезпечення будівництва та утримання доріг відсутні спеціальні фонди, а фінансування здійснюється з державного бюджету, в якому щорічно передбачаються кошти на існуючі та майбутні дорожні проекти. Найбільш важлива дохідна частина фінансування будівництва і утримання доріг є плата за проїзд великогазового транспорту федеральними дорогами. Формально в країні не існує законодавчого обмеження на використання податків, які йдуть від паливного податку та податку на автотранспортні засоби, тому ці кошти використовуються, як для забезпе-

чення дорожньої системи, так й для забезпечення функціонування інших галузей.

Швеція. Вся відповідальність за управління дорожньою інфраструктурою поділена між державою, муніципалітетом та приватними особами. Відповідно, до розподілу повноважень в управлінні дорожньою системою забезпечення та фінансування проектів відбувається спільно центральною та муніципальною владою. Муніципалітети мають право приймати участь у реалізації загальнодержавних проектів.

Стратегічне планування розвитку транспортної системи та відповідальність за будівництво, утримання та обслуговування автошляхів покладено на Транспортну адміністрацію Швеції. В країні відсутнє приватне фінансування автомагістралей. Усі кошти надходять з державного або місцевого бюджетів.

Видатки на будівництво, реконструкцію та облаштування доріг покриваються за рахунок надходжень з: оподаткування автотранспортних засобів; збору за в'їзд у зону з інтенсивним рухом транспорту (сплачується за в'їзд до/ виїзд з великих міст, і надходить не до бюджету міста, а у державний бюджет; коливается від 10 до 20 крон); збору за проїзд через міжнародні мости (Ересундський міст, який сполучає Швецію та Данію, і Свінесундський міст, який сполучає Швецію і Норвегію); акцизу на пальне.

Польща. В рамках Національної транспортної політики 2006—2025 рр. у країні здійснюється політика в галузі будівництва, реконструкції та утримання автотранспортної системи. Відповідальним органом є Головне управління з питань національних доріг і автострад. Бюджетна частина програми формується за рахунок: державного бюджету; фондів ЄС; коштів Національного дорожнього фонду; приватних фондів; державно-приватних партнерств. Всі видатки, які пов'язані з дорожньою системою закладено у державний бюджет. Відповідно до річного державного бюджету Національний дорожній фонд покриває видатки на будівництво, реконструкцію, модернізацію доріг. Ресурси Фонду формуються за рахунок: паливного збору; фондів ЄС; банківських кредитів; облігацій; доходу від дорожніх зборів. Управління фондом здійснює державний банк "Bank Gospodarstwa Krajowego".

У 2011 році консорціумом на чолі з Kapsch Traffic-Com була запущена система електронного збору плати за проїзд viaTOLL. Дорожній збір є обов'язковим для усіх автотранспортних засобів, вага яких перевищує 3,5 тон, та автобусів. Збір стягується за проїзд платними автомагістралями, швидкісними дорогами та окремими державними дорогами. Усі надходження системи viaTOLL спрямовуються у Національний дорожній фонд та використовуються на інвестування розвитку дорожньої інфраструктури Польщі та модернізації існуючих доріг.

Аналізуючи функціонування дорожньої галузі різних країн, необхідно зазначити, що одним з головних напрямків діяльності даної галузі це будівництво високоякісних доріг, які відповідали б сучасним умовам експлуатації. Попри розвиток інноваційних технологій будівництва доріг у світі, найбільш популярним залишається спосіб будівництва сучасних доріг з використанням цементобетонної технології. Наразі в Австрії, Німеччині, Чехії, Нідерландах, Польщі спостерігається найбільше зростання цементобетонного будівництва доріг. У таблиці 1 представлено порівняльну характеристику законодавства країн ЄС у сфері будівництва автомобільних доріг.

Таким чином, аналіз таблиці 1 показав, що в досліджених країнах ЄС не існує законодавчо закріпленого механізму будівництва доріг. Загальний процес будівництва цементобетонних доріг та їх фінансування прописується в програмах / планах які формуються під конкретні дорожні проекти. В цих документах вказано механізм будівництва та фінансування.

Таблиця 1. Порівняльна таблиця законодавства країн ЄС у сфері будівництва автомобільних доріг

Країна	Розглянуте законодавство у сфері будівництва автомобільних доріг	Механізм фінансування будівництва цементобетонних доріг	Орган, що здійснює управління автомобільними дорогами	Додатково
Республіка Австрія	Законодавчі акти: - Федеральний Закон «Про дороги»	В законі не встановлено	Міністерство транспорту, інновацій та технологій вживає всіх необхідних для проєктування, будівництва і експлуатації автомобільних доріг федеральних правил та інструкцій. Австрійська компанія автошляхів ASFINAG (Autobahnen und Schnellstrassen Planungsgesellschaft) - приватна компанія, що належить Федеральному Уряду Австрії, планує, фінансує, обслуговує та експлуатує всю австрійську мережу автомагістралей та автошляхів. ASFINAG є акціонерним товариством з обмеженою відповідальністю, і його акції повністю перебувають у складі Республіки Австрія	Використання типу дорожнього покриття (типу конструкції дорожнього оліату) залежить від обсягу вантажних перевезень, ґрунтів, геологічних умов, швидкості. Будівництво цементобетонних доріг встановлюється в урядових програмах. На сьогодні вибір покриття здійснюється за допомогою аналізу вартості життєвого циклу
Естонська Республіка	Законодавчі акти: - Закон «Про дороги»; - Закон «Про власність»; - Закон «Про будівництво»	В законах не встановлено	Естонська Дорожня Адміністрація - відповідальна за будівництво та обслуговування національних доріг, місцеві уряди відповідальні за місцеві дороги та власники доріг відповідальні за приватні дороги. Обслуговування національних доріг забезпечується 18 компаніями на підставі договорів про технічне обслуговування	Урядом було прийнято План управління дорогами на 2014-2020 рр., підготовлений Міністерством економіки. Джерелом фінансування будівництва доріг є державний бюджет країни
Королівство Нідерланди	Законодавчі акти: - Закон «Про трафік»; - Закон «Про фонд інфраструктури» - Закон «Про експропріацію»	В законах не встановлено	Rijkswaterstaat є частиною Міністерства інфраструктури та навколишнього середовища та відповідальний за резервну, будівництво, управління та обслуговування інфраструктури. 10 Дороги управляються органами влади різних рівнів, включаючи національний, провінційний, та муніципальний рівні	Національний Фонд Інфраструктури є фондом для фінансування та фінансування витрат на будівництво, управління, технічне обслуговування та експлуатацію інфраструктури. Фінансування пресеків автодоріг здійснюється за рахунок податків на паливе та зборів за ресетрацію автомобілів. Уряд приймає рішення щодо типу поверхні автомобільної дороги, але підрайонну дозволено вибрати деталі дизайну, використовуючи урядове програмне забезпечення для розробки дорожнього покриття. Одними з основних факторів при виборі матеріалів для будівництва доріг є витрати та вплив на навколишнє середовище
Федеративна Республіка Німеччина	Законодавчі акти: - Федеральний Закон «Про автошляхи»; - Федеральний Закон «Про розширення федеральних доріг»; - Федеральний Закон «Про дорожнє фінансування»; - Федеральний Закон «Про будівництво»	В законах не встановлено. Найвищий регіональний орган дорожнього будівництва встановлює план будівництва, де й вказано тип поверхні автомобільної дороги	Федеральний науково-дослідний Інститут автомобільних доріг (BASt) - науково-практичний науково-дослідний інститут Німечкого уряду в галузі дорожнього будівництва. BASt надає Федеральному Міністерству транспорту та цифрової інфраструктури науково обґрунтовану допомогу з підтримки прийняття рішень у питаннях технічної та транспортної політики. Федеральне міністерство транспорту та цифрової інфраструктури щорічно повідомляє Німечком Бундестагу про хід будівництва федеральних доріг. Німеччина розриває федеральні, дорожні земель та муніципальні автомобільні дороги, відповідні органи здійснюють управління та фінансування дорожньої сфери	Уряд розробив Федеральний план розвитку транспортної інфраструктури 2030. План будівництва доріг як додаток до федерального бюджету повинен бути складений відповідно до використання будівельних матеріалів. При плануванні будівництва нової автомобільної дороги чи реконструкції, уряд оточує конкурсу із зазначенням класу дороги. Будівництво дороги здійснюється за контрактом. Учасники конкурсу обирають тип конструкції дорожнього оліату. Німеччина не має національного Дорожнього Фонду
Республіка Польща	Законодавчі акти: - Закон «Про спеціальні правила підготовки та реалізації інвестицій в сфері державних доріг» (законний Спецзакон); - Закон «Про державні дороги»; - Закон «Про фінансування інфраструктури наведеного транспорту»; - Закон «Про платні автомагістралі» та «Про Національний Дорожній Фонд»	В законах не встановлено. В Програмі будівництва доріг на 2014-2023 рр. заплановано будівництво 809 км національних доріг (drog krajowych) з цементобетонною поверхнею (в основному за рахунок коштів ЄС)	Головне управління національних доріг та автомагістралей - центральний орган державного управління національних доріг та автошляхів	Близько 650 км національних доріг та понад 850 км місцевих доріг побудовані з використанням бетонної технології. Управління автомобільними дорогами здійснюється національними, регіональними, районними та муніципальними органами влади
Чеська Республіка	Законодавчі акти: - Закон «Про наземні комунікації»; - Закон «Про Державний фонд транспортної інфраструктури»; - Закон «Про територіальне планування та будівництво»; - Закон «Про державні закупівлі»	- В законах не прописано. Джерела фінансування будівництва доріг: державні національні ресурси, такі як Державний фонд транспортної інфраструктури та державний бюджет; - приватні ресурси; - Європейські фонди	Управління автомобільних доріг та автошляхів Чеської Республіки.	Будівництво доріг відбувається на основі договору між державою (Міністерство транспорту) та будівельною фірмою. Уряд оголошує тендер, від якого залежить вартість будівництва автомобільних доріг. В договорі зазначаються технічні критерії для будівництва, експлуатації та обслуговування. Існує методологічний посібник для вибору типу поверхні автомобільної дороги. При виборі поверхні враховується завантаженість доріг, тип конструкції, вплив на навколишнє середовище, геологічні умови, кліматичні умови, ціна

Джерело: [3].

Таблиця 2. Узагальнена система утримання автомобільних доріг у країнах світу

Мережа автомобільних доріг	Фінансування утримання автомобільних доріг	Управління дорогами та форма організації утримання	Інформаційно-аналітичні системи
Система утримання автомобільних доріг Великобританії			
Дороги загального використання - 398 тис. км. Дороги з твердим покриттям – 344 тис. км. Щільність – 1723 км на 1000 км ² - автомагістралі – 3557 км. - основні дороги. - не основні дороги. - місцеві дороги	Фінансування контрактів поділено таким чином: - Державний бюджет (30%). - Продаж квитків на всі види автомобільного транспорту (65%). - Інші сфери фінансування (5%).	- Міністерство транспорту Великобританії. - Департамент транспорту Великобританії. - Агенція автомагістралей – відповідає за утримання мережі (7 регіональних представництв, 13 зон утримання). - Служба дорожніх офіцерів – мета діяльності підвищення безпеки руху на мережі автомобільних доріг. Функції підрядника виконують: - державні організації у відповідності до зон утримання. - контракти на основі кінцевих результатів	- Bentley (Exogocal) – система для управління проектами з утримання доріг. - RMS – система управління дорожнім господарством. - PMS – система управління автомобільними дорогами. - UKPMS – система управління дорогами – Національний стандарт управління для оцінки стану місцевої дорожньої мережі, планування інвестицій на обслуговування ділянок доріг.
Система утримання автомобільних доріг у Норвегії			
Дороги загального користування – 93 870 км. Дороги з твердим покриттям – 75754 км. Щільність – 290 км на 1000 км ² . - багатосмугові та двосмугові автомагістралі – 664 км. - національні дороги – 27 тис. км. - окружні дороги – 27 тис. км. - муніципальні – 39 тис. км	- Державний бюджет. - регіональний бюджет. Витрати на утримання доріг: - утримання покриття автомобільних доріг (26%). - утримання дорожнього обладнання (21%). - зимове утримання автомобільних доріг (19%). - обслуговування тунелів на дорогах (7%). - утримання мостів на дорогах (5%). - утримання дренажних систем (5%). - виконання інших завдань з експлуатації (17%)	- Міністерство транспорту та зв'язку Норвегії. - Норвезька адміністрація громадських доріг. - Дирекція державних доріг та п'ять регіональних філій. Функції підрядника виконують – приватні підрядні організації на основі конкурсних торгів. Форми утримання доріг: - довгострокове планування необхідних інвестицій. - довгострокові договори (4-5 років) на основі оцінки технічно-експлуатаційних показників доріг	- NRDB – Національна дорожня інформаційна база, зберігає як основні дані, так і розрахункові дані, у тому числі інформацію про дорожньо-транспортні пригоди, та середньорічну або щоденну інтенсивність руху. - Traffic Message Channel (TMC) – Канал автодорожніх повідомлень – технологія, яка використовується для передачі інформації про проведення на автомобільних дорогах ремонтних робіт, утворення дорожніх заторів і наявність несприятливих дорожніх умов
Система утримання автомобільних доріг у Канаді			
Загальна довжина доріг – 1042300 км. Дороги з твердим покриттям – 415500 км. Щільність – 141 км на 1000 км ² . - Транс-Канадське шосе – 38021 км. - федерального значення. - регіонального значення. - приватні дороги	- федеральний бюджет. - провінційний бюджет. - місцевий бюджет. - державний дорожній фонд. - податок на пальне. - оплата за реєстрацію транспортних засобів. - податок на нерухомість. - плата за проїзд по платним ділянкам доріг. - плата за проїзд через платні мости або тунелі	- Міністерство транспорту. - Транспортна асоціація Канади (ТАС). Функції підрядника виконують: - державні підприємства. - приватні підрядні організації. Форми утримання доріг: - однорічні контракти з визначеною ціною за обсяг. - модель ціноутворення – за кінцевим результатом	- Система моніторингу транспортних потоків. - система інформування користувачів доріг. - система динамічного зважування. - система електронного збору оплати за проїзд. - система управління утриманням автомобільних доріг і забезпечення безпеки дорожнього руху. - CadnaA – система автоматичного зниження шуму
Система утримання автомобільних доріг у Білорусії			
Дороги загального користування – 94 тис. км Щільність – 337 км на 1000 км ² . - республіканські дороги (18%). - міські дороги (82%)	- Республіканський бюджет. - плата за платні дороги. - мито за допуск до участі в русі. - кредити банків Республіці Білорусь. - кредити іноземних банків. - інвестиційний фонд Мінтрансу. - особисті ресурси організацій. Джерела доходів: - збір за проїзд по платних дорогах (система BelToll). - плата за проїзд великогазових автомобілів. - держмити за допуск до участі в русі. - збір з іноземних вантажних автомобілів за проїзд	- Міністерство транспорту та комунікацій. - у складі міністерства Комітет – «головного управління автомобільних доріг». Функції підрядника виконують: - республіканські дороги – державні підприємства. - місцеві дороги – обласні виконавчі комітети та комунальні унітарні підприємства (лінійні дорожні дистанції). Форми утримання доріг. - система довгострокових державних контрактів. - модель ціноутворення – за кінцевим результатом	- Діагностика автомобільної дороги. - установлення камер фотофіксації на дорогах. - регулярне патрулювання доріг. - система моніторингу транспортних потоків. - система ситуаційного управління дорожнім рухом. - система інформування користувачів доріг. - система динамічного зважування. - система електронного збору оплати за проїзд. - система управління утриманням автомобільних доріг і забезпечення безпеки дорожнього руху

Мережа автомобільних доріг	Фінансування утримання автомобільних доріг	Управління дорогами та форма організації утримання	Інформаційно-аналітичні системи
Система утримання автомобільних доріг в Японії			
<p>Дороги загального користування – 1203777 км. Щільність – 897 км на 1000 км².</p> <p>- національні швидкісні автомобільні дороги (1%); - республіканські автомобільні дороги (4%); - перфектурні автомобільні дороги (11%); - муніципальні автомобільні дороги (84%)</p>	<p>Основні джерела фінансування: - встановлення плати за проїзд; - вливання інвестицій; - бюджетні кошти; - дорожній фонд</p>	<p>- Міністерство землі, інфраструктури, транспорту та туризму; - Бюро з утримання та ремонту автомобільних доріг; - територія Японії розподіляється на східну, центральну та західну зони між компаніями, які керують дорогами.</p> <p>Функції підрядника виконують: - національні, республіканські та перфектурні дороги – державні підприємства у відповідності до зон розподілу; - муніципальні дороги – спеціалізовані приватні організації.</p> <p>Форми утримання доріг: - довгострокове планування необхідних інвестицій; - однорічні контракти з визначеною ціною за обсяги; - модель ціноутворення – за кінцевим результатом</p>	<p>- RFID – система радіочастотного ідентифікування для перевірки дорожніх об'єктів; - RNS – система рятувальної навігації - FTC – електронна система збору оплати за проїзд; - VICS – система інформації та зв'язку транспортних засобів для забезпечення кращого транспортного потоку шляхом надання інформації в режимі реального часу</p>

Джерело: сформовано автором на базі джерела [4].

Важливим аспектом в управлінні дорожною галуззю є система утримання доріг, яка потребує значних фінансових ресурсів та ефективних управлінських рішень. На базі наукової праці "Вдосконалення системи експлуатаційного утримання мережі автомобільних доріг загального користування в Україні", авторів Безуглий А.О., Ілляш С.І., Зеленовський В.А., Печончик Т.І., Стасюк Б.О. [4] розглянемо досвід ще одних країн світу (Великобританія, Норвегія, Канада, Білорусія, Японія), в яких достатньо ефективно розвинута дорожня інфраструктура (табл. 2). Аналіз проведено за такими параметрами:

1. Мережа автомобільних доріг.
2. Фінансування, утримання автомобільних доріг.
3. Управління дорогами та форма організації утримання.
4. Інформаційно-аналітичні системи.

Аналіз таблиці 2 показав, що в досліджених країнах всі автомобільні дороги поділяються на три рівні та система керування здійснюється відповідно до цих рівнів (державний, регіональний, муніципальний). Механізм фінансування здійснюється переважно за рахунок державних коштів, коштів регіонів та муніципальних коштів. Однак використовується практика фінансування за рахунок використання зарубіжних інвестицій. Для забезпечення системи управління автомобільними дорогами створюються різні фонди, які підпорядковуються міністерству.

ВИСНОВКИ

Дорожня галузь будь-якої країни це стратегічно важлива сфера, яка дозволяє якісно здійснювати соціально-економічне функціонування країни. Від стану автомобільних доріг залежить розвиток інших галузей. Тому всі країни світу приділяють максимально увагу ефективному управлінню автомобільною галуззю, розробляючи спеціальні довгострокові та короткострокові програми та механізми їх фінансування. Для успішної реалізації будівництва та утримання автомобільних доріг необхідна тісна інтеграції закордонного досвіду, який допоможе розробити найбільш ефективні напрями функціонування автомобільної галузі, враховуючи національні можливості та особливості.

Література:

1. Талах Л.О., Агхнайах Абдулкадір Мухаммед Алсуданні. Європейський досвід організації та управління дорожніх систем. Сучасні технології та методи розрахунків у будівництві. 2017. Вип. 7. С. 251—260.
2. Європейський інформаційно-дослідницький центр. Європейський досвід організації та управління дорожніх систем. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28999.pdf>
3. Міжнародний досвід законодавчого регулювання будівництва автомобільних доріг, а саме механізм фінансування будівництва цементобетонних доріг. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29305.pdf>
4. Безуглий А.О., Ілляш А.О., Зеленовський В.А., Печончик Т.І., Стасюк О.Б. Вдосконалення системи експлуатаційного утримання мережі автомобільних доріг загального користування в Україні. Дороги і мости, 2017. № 17. С. 14—26.

References:

1. Talakh, L.O. and Alsudanni, A. A. M. (2017), "European experience in the organization and management of road systems", *Suchasni tekhnologii ta metody rozrakhunkiv u budivnytstvi*, vol. 7, pp. 251—260.
2. European Information and Research Center (2018), "European experience in the organization and management of road systems", available at: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28999.pdf> (Accessed 2 May 2021).
3. European Information and Research Center (2018), "International experience of legislative regulation of road construction, namely the mechanism of financing the construction of cement concrete roads", available at: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29305.pdf> (Accessed 2 May 2021).
4. Bezuhlyj, A. Illiash, A. Zelenovskiy, V. Pechonchik, T. and Stasiuk, O. (2017), "Improving the system of operational maintenance of the network of public roads in Ukraine, *Dorohy i mosty*, vol. 7, pp. 14—26.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2021 р.

*Р. Р. Юрків,
аспірант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0001-9016-6634*

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.7.101

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

*R. Yurkiv,
Postgraduate student of the Department of Finance, Money Circulation and Credit, Ivan Franko National University of Lviv*

INSTITUTIONAL ASPECTS OF FORMATION AND REALIZATION OF INVESTMENT ACTIVITY
FINANCIAL POTENTIAL OF SMALL ENTERPRISES

У статті обґрунтовано підходи до формування інституційних засад формування та реалізації фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні. Систематизовано підходи до розгляду інституційних аспектів розвитку економіки та малого підприємництва. Виокремлено формальні та неформальні інститути, вплив яких потрібно враховувати вітчизняним бізнес-структурам у сучасному глобалізованому фінансовому просторі. Доведено важливість неформальних інститутів, зокрема цифрової культури, інноваційного мислення, бізнес-свідомості. Акцентовано на успіхах Міністерства цифрової трансформації України та пріоритетах діджиталізації на найближчу перспективу. Аргументовано необхідність грантової підтримки стартапів як основи фінансування розвитку інноваційних ініціатив в Україні. Обґрунтовано важливість використання краудфандингу і краудлендингу для диверсифікації джерел формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності малих підприємств в Україні.

The article substantiates the approaches to the formation of institutional foundations for the formation and implementation of the financial potential of economic entities investment activities in Ukraine. The post-pandemic recovery of the national economies and current trends in the global financial space give grounds to argue about the growing role of institutional regulation of business processes while ensuring competitive principles of entrepreneurship. At the same time, in Ukraine these problems are especially relevant given the destructive factors of formation and realization of financial potential in terms of the problems of its direction for investment purposes.

Approaches to the consideration of institutional aspects of small business development are systematized. Formal and informal institutions are singled out, the influence of which should be taken into account by domestic business structures in the modern globalized financial space. The importance of informal institutions, in particular digital culture, innovative thinking, business consciousness, is proved. Emphasis is placed on the successes of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and the priorities of digitalization for the near future. The

necessity of grant support for startups as a basis for financing the development of innovative initiatives in Ukraine is argued. The importance of using crowdfunding and crowdlanding for diversification of sources of small enterprises investment activity financial potential formation in Ukraine is substantiated.

Therefore, the improvement of the institutional framework for the formation and implementation of the financial potential of small enterprises investment activities in Ukraine should be based on the use of the potential of formal and informal institutions with an emphasis on the principles of balance. In the domestic realities it is especially important to simultaneously form the appropriate digital culture and thinking, investment traditions, because the effective functioning of the system in terms of formal institutions is closely related to the influence of informal, which should be improved in the transparency of investment regulation and protection of competitive entrepreneurship.

Ключові слова: фінансовий потенціал, інвестиційна діяльність, інститути, краудфандинг, краудлендинг, стартапи.

Key words: financial potential, investment activity, institutes, crowdfunding, crowdlanding, startups.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Постпандемічне відновлення національних економік країн світу і сучасні тренди у глобальному фінансовому просторі дають підстави стверджувати про зростання ролі інституційного регулювання бізнес-процесів при одночасному забезпеченні з боку держави конкурентних засад підприємництва. Водночас в Україні ці проблеми особливо актуальні з огляду на деструктивні чинники формування й реалізації фінансового потенціалу власне у частині проблем його спрямування на інвестиційні цілі. Упродовж років незалежності органами державної влади й управління ухвалювались значна кількість нормативних документів, якими було затверджено програми та стратегії, спрямовані на підвищення ефективності інвестиційної діяльності підприємств. Втім, більшість з них не вдалося реалізувати, що і зумовило спад інноваційної активності у бізнес-секторі через дефіцит інвестицій у високі технології й проривні рішення. Це зумовлює необхідність активізації наукових пошуків у частині нагромадження відповідного фінансового потенціалу бізнес-структур.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інституційні аспекти розвитку національної економіки та реалізації підприємницької діяльності були предметом наукових пошуків вітчизняних та зарубіжних учених, з-поміж яких: З. Варналії, М. Діба, М. Крупка, А. Кузнецова, Т. Майорова, Є. Макаренко, С. Онишко, О. Юркевич, Б. Гейтс, Б. Елбрехт, Д. Канеман, Д. Норт, Ф. Фукуяма та ін. Втім, реалії функціонування української економіки у період її постпандемічного відновлення обумовлюють необхідність поглибленого вивчення інституційних проблем нагромадження фінансового потенціалу інвестиційної діяльності малого бізнесу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування інституційних аспектів формування і реалізації фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розуміння необхідності інституційного впливу, зокрема на інвестиційні процеси, сформоване відносно

недавно Лауреатом Нобелівської премії з економіки Д. Нортом [8], який виділяв формальні й неформальні інститути, в свою чергу акцент на ролі неформальних був зроблений вченими, що вивчали проблеми поведінкової економіки, зокрема Д. Канеманом (Лауреат Нобелівської премії з економіки 2017 р.).

В економічній науці під інститутом розуміють закріплену (формально або неформально) окрему норму, а також сукупність таких норм в певному секторі, і організації чи установи ("фінансові інститути", "інститути державного управління") [3, с. 16]. Українські вчені перевагою інституціональної концепції вважають те, що економічні процеси пояснюються не тільки економічними, але і соціально-політичними, правовими, соціально-психологічними, етичними умовами, а також звичаями, традиціями і звичками, що існують як в житті окремої людини, так і суспільства загалом [1, с. 192].

Також окремі фахівці стверджують про сукупність різномірних інститутів, що розглядається як інституційна матриця формальних правил і неформальних обмежень [6, с. 26]. Водночас поширеною є наукова позиція, що інституціональне середовище потрібно вивчати у контексті систем відносин "економіка-політика", "економіка-право", "економіка-мораль", "економіка-ідеологія", "економіка-культура", так як у кожній з перелічених систем відносин функціонують власні інструменти, при чому як формальні, так і неформальні, що на загал формують інституціональне середовище конкретного суспільства [4].

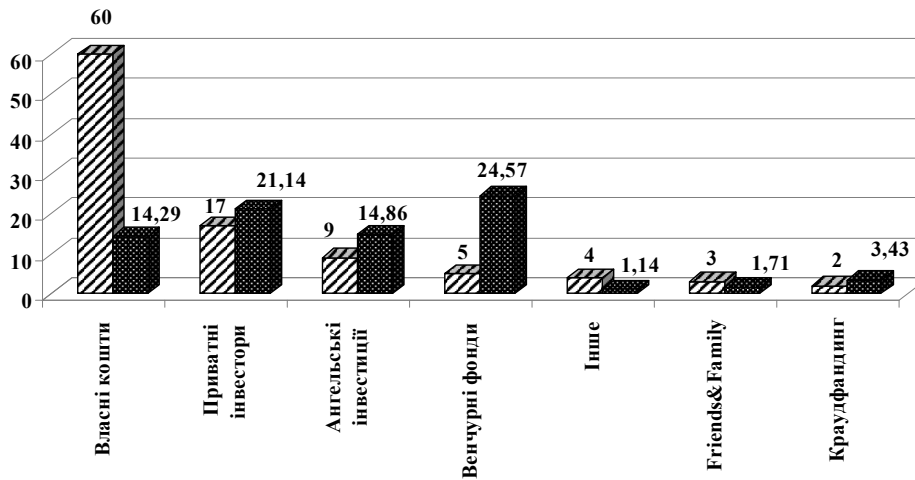
На наш погляд, інституційні основи формування й реалізації фінансового потенціалу інвестиційної діяльності складають формальні та неформальні інститути. Однак, вважаємо за доцільне розглянути при цьому характер впливу й особливості безпосередньої дії цих інститутів у процесі реалізації фінансового потенціалу з акцентом на суб'єктах малого бізнесу.

З-поміж формальних інститутів в Україні будемо виділяти:

— законодавство України та нормативно-правова база в цілому у цій сфері;

— інститути регулювання, тобто органи державної влади і управління, які тою чи іншою мірою впливають на інвестиційні процеси та їхнє фінансове забезпечення, зважаючи на специфіку малого підприємництва.

Так, сукупність формальних інститутів у частині органів регулювання складають зокрема: Міністерство

▨ Поточні джерела фінансування ■ Планове залучення фінансування

Рис. 1. Джерела фінансування фінтех компаній у 2020 році, у %

Джерело: побудовано на основі [5].

розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; Міністерство фінансів України; Міністерство інфраструктури України; Міністерство цифрової трансформації України; Офіс підтримки і супроводу інвестицій.

У контексті створення й роботи формальних інститутів (інститутів регулювання, що діяли та діють зараз, як підпорядкованих профільним міністерствам так і самостійних, а також нормативно-правової бази) було допущено низку прорахунків:

- неузгодженість й неналежний рівень нормативно-правової бази, що певною мірою підірвало правовий фундамент функціонування усієї системи та порушувало її цілісність, а відтак обмежувало дієвість;

- формальний характер створення та функціонування інститутів регулювання у зв'язку із нечіткістю функцій та завдань, що знижувало ефективність;

- дисбаланси у використанні інструментів організації роботи та обмеженість повноважень органів регулювання;

- відсутність єдиної стратегічної візії напрямів вирішення проблем стимулювання формування фінансового потенціалу й інвестиційної активності малого бізнесу.

У свою чергу неформальними інститутами, які мають суттєвий вплив на процес реалізації фінансового потенціалу суб'єктів малого підприємництва в Україні є:

- рівень сприйняття й підтримки інновацій та інвестицій як основи розвитку підприємницьких ініціатив та вирішення поточних проблем й покращення якості послуг серед громадян і бізнесу;

- цифрова культура, психологія, інноваційне мислення;

- досвід, традиції організації інвестиційної діяльності;

- можливості поширення інформації у суспільстві та рівень його інтегрованості у використання інновацій;

- готовність до цифровізації продуктів і послуг, зокрема у період пандемії та необхідності забезпечення фінансуванням інвестиційних процесів на етапі постпандемічного відновлення на основі диверсифікації та з використанням нових можливостей цифровізованого фінансового простору.

Міністерством цифрової трансформації, попри утворення лише два роки тому, було реалізовано й сьогодні реалізується ініціативи, орієнтовані на формування цифрової грамотності та розвиток цифрових компетентностей, що необхідно для малого бізнесу у нинішніх реаліях. Тому підходить до удосконалення інституційних основ в частині інтенсифікації використання регулюю-

чого потенціалу неформальних інститутів повинні передбачати таке:

- формування суспільної думки щодо безальтернативності побудови в Україні інноваційної моделі розвитку, позитивного іміджу інвесторів та інновацій серед громадян і бізнесу, зокрема, якщо йдеться про зовнішні інвестиції та іноземний капітал, який може стати вагомим джерелом формування фінансового потенціалу;

- інтеграція регіонів й їхнього інноваційного потенціалу у єдину інноваційну систему з національною самобутністю й чіткою визначеністю пріоритетів розвитку;

- проведення заходів з популяризації наукової та винахідницької діяльності серед молоді, виховання творчого мислення та позитивного ставлення до інвестицій;

- сприяння поширенню інформації у суспільстві щодо використання інновацій, появи найсучасніших розробок тощо;

- удосконалення нормативно-правової бази у напрямі регламентації механізмів впливу на неформальні інститути, зокрема в епоху цифровізації економіки та суспільства;

- врахування проблем впливу інноваційної та інвестиційної культури, інноваційного мислення громадян, цифрової грамотності, ділових навичок на успішність реалізації фінансового потенціалу малого бізнесу у напрямі інвестицій у пріоритетні напрями для конкретної фірми;

- адаптація специфіки культури, психології й традицій бізнесу задля одержання певних конкурентних переваг України у процесі імплементації Угоди про асоціацію із ЄС.

Водночас вважаємо за доцільне акцентувати особливу увагу на аспектах цифровізації бізнесу, а також нових трендах формування фінансового потенціалу інвестування малих підприємств в умовах діджиталізованої економіки та суспільства. При цьому зазначене має відношення як до формальних (адже органи державної влади мають стимулювати цифровізаційні процеси й модернізувати нормативно-правову базу), так і до неформальних інститутів (цифрова культура, нова бізнес-ментальність тощо, про що було зазначено детально вище).

Цифрова економіка й діджиталізація фінансових сервісів відкривають нові можливості для малого бізнесу в частині розширення джерел формування фінансового потенціалу за рахунок кредитування онлайн, краудфандингу, краудлендингу, краудінвестингу, здешев-

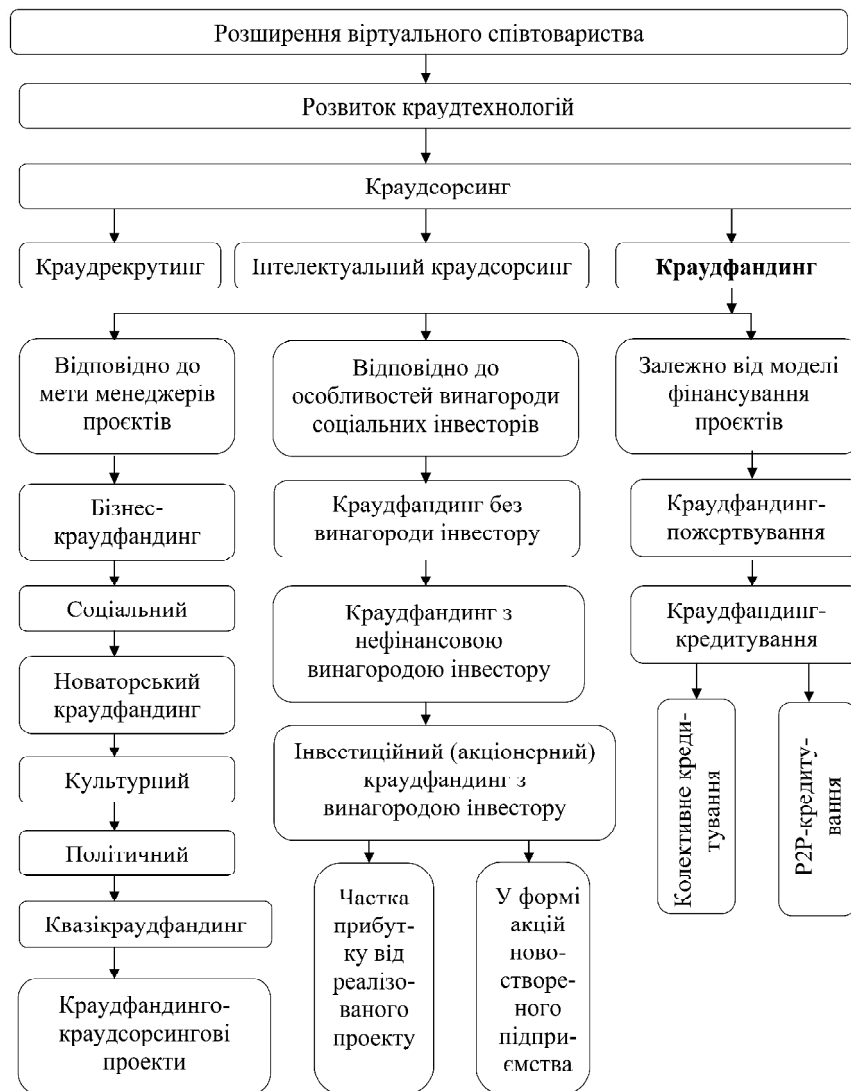

Рис. 2. Краудтехнології та їх використання

Джерело: побудовано на основі [2].

лення ресурсів, залучення інвесторів у межах стартапів тощо. Зокрема, стартапи, які створюються суб'єктами малого бізнесу мають змогу продемонструвати власний потенціал на різних платформах акселерації та інкубації, що було неможливо ще десятиліття назад. Водночас потрібно розуміти, що для України ці тренди є відносно новими, відтак зростає роль інституційної підтримки державою як у частині прямих, так і непрямих стимулів, а також у контексті формування в країні цифрової культури. Тобто йдеться про важливість ролі формальних і неформальних інститутів, що розглянемо детальніше.

На наш погляд, особливий інтерес для України становить розвиток фінтех-компаній у межах ринку фінтех, розвиток якого декларується НБУ як пріоритет до 2025 р. Основним джерелом фінансування на ринку фінансових технологій в Україні залишаються власні кошти — 60%, майже такі ж тенденції в світі, а відмінності головним чином зумовлені невеликою кількістю фінтех-компаній. Як видно з рисунка 1, компанії готові і планують залучати кошти з інших джерел фінансування, зокрема в умовах постпандемічного відновлення ділової активності.

Із даних на рисунку 1 очевидно, що на українському ринку має місце суттєва проблема з венчурними інвестиціями та інвестиціями в цілому. Дуже незначною є роль ангельських інвесторів (лише 9%), які за кордоном інвестують значно активніше у перспективні стартапи. З огляду на ці та інші стримуючі чинники власне в розрізі

дефіциту інвестицій в Україні, можна також стверджувати, що кількість стартапів є недостатньою, що є своєрідним негативним індикатором для малого бізнесу.

Доцільно відзначити в контексті аналізу інституційних зусиль уряду й ініціативи Міністерства цифрової трансформації та інших міністерств і відомств, що стартували у 2020 році:

- запуск Українського фонду стартапів (USF) (уже відбувся): уряд України розпочав нову програму фінансування українських технологічних підприємців на 18 мільйонів доларів. Протягом 2020 року USF провів 19 Pitch Days, отримав більш як 2500 заявок, 80 українських стартапів вже залучили інвестиції від 25 до 50 тис дол. США, загальна сума грантів більше 70 млн грн;

- Міністерство цифрової трансформації оголосило 100 досягнень 2020 року. Ключові проєкти: програма та портал "Дія", широкий спектр електронних послуг, відкриті дані, загальнодержавна програма цифрової освіти, електронна резиденція, Дія.City, програма IT-нації тощо;

- Міністерство цифрової трансформації запустило унікальну платформу 360 Tech Ecosystem Overview — онлайн-портал для пошуку бізнес-інформації про IT-компанії, людей, інвесторів та загалом всю технологічну екосистему України;

- Україна підвищує квоти на імміграцію для IT-спеціалістів до 5000. Після заворушень у Білорусі десятки білоруських IT-компаній та щонайменше 2000 білоруських робітників переїхали в Україну. Серед ком-

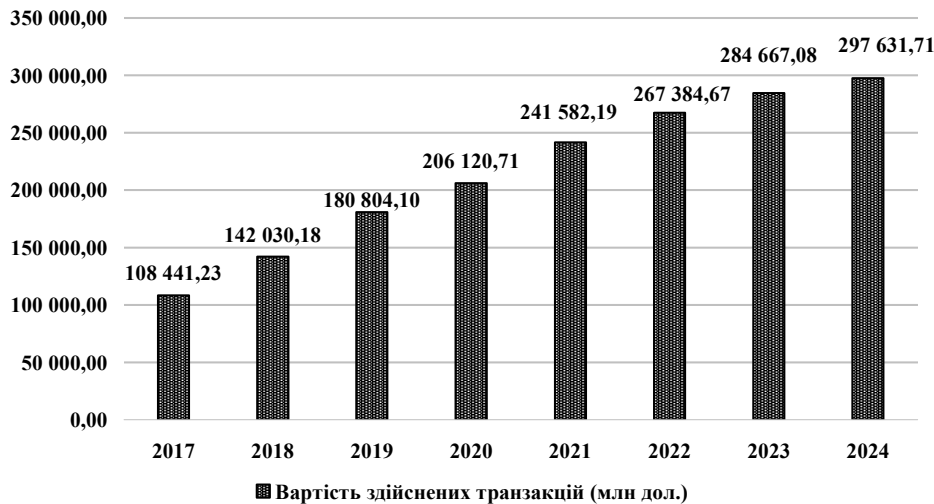

Рис. 3. Обсяги транзакцій на світовому ринку краудлендингу у 2017–2024 роках*

*Примітка. Дані за 2020–2024 рр. прогнози.
Джерело: побудовано на основі [9]

паній, які організують переїзд працівників, — PandaDoc, Viber та Gismart;

— запуск Дія.City та формування відповідної інституційної бази, зокрема зареєстровано законопроекти щодо розвитку українського ІТ-сектору — № 4303 "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні" та № 4305 "Про внесення змін до кримінального законодавства щодо особливого порядку здійснення розслідування кримінальних правопорушень з метою забезпечення належних умов для розвитку цифрової економіки". Згідно з прогнозами після запуску Дія.City до кінця 2025 р. кількість робочих місць в ІТ-галузі зросте до 450 тис.;

— GIG-співробітники — нові гравці на українському ІТ-полі. Відповідно до законопроекту № 4303, нова форма зайнятості все більше інтегрується в українське законодавство, що дозволяє ІТ-компаніям одержати гнучкі умови праці [7].

На наше переконання, в контексті інституційної підтримки особливе значення має створення Українського фонду стартапів, який пропонує грантову підтримку (гранти 25 і 50 тис дол. США) для найперспективніших стартапів. Ці кошти можуть стати вагомим джерелом формування фінансового потенціалу суб'єктів малого бізнесу у випадку успіху стартапу і перетворення його на повноцінне мале підприємство тощо.

Інституційні зусилля з боку держави, орієнтовані на підтримку стартапів в Україні, що реалізовані протягом 2019—2020 рр., є значними, однак недостатніми, зважаючи на швидке зростання рівня конкуренції на глобальних ринках товарів і послуг. Втім, закладені інституційні основи, враховуючи заплановані зміни у законодавстві країни, повинні дати змогу вирішити проблеми інституційної підтримки розвитку стартап-культури й відповідної бізнес-ментальності серед представників малого підприємництва. При цьому у вітчизняних умовах важливою є робота над підвищенням рівня цифрової грамотності серед громадян і бізнесу, формуванням цифрових компетентностей, що актуально для молодих поколінь зокрема, щоб не допустити відставання в цьому контексті від конкурентів, зважаючи на посилення інтеграції у ЄС та його єдиний цифровий простір. Зазначене важливо саме для малого бізнесу з огляду на його особливу чутливість до можливостей залучати альтернативні джерела фінансових ресурсів для потреб інвестування й інших цілей. У свою чергу без забезпечення інвестиційних потреб розвиток малого підприємництва апріорі неможливий. Це актуалізує необхідність вивчення потенціалу краудтехнологій, зокрема краудфандингу.

Так, краудфандинг (від англ. crowdfunding, crowd — "натовп", funding — "фінансування") — це колективна співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило, через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій. Фінансування за схемою краудфандингу може виконувати різні функції — допомога постраждалим від стихійних лих, підтримка з боку вболівальників чи фанатів, підтримка політичних кампаній, фінансування стартап-компаній та малого бізнесу, створення вільного програмного забезпечення і багато іншого [2, с. 93]. Особливий інтерес становить застосування краудфандингу власне для фінансування стартапів, що в основному мають інноваційний характер, а також загалом для диверсифікації джерел формування фінансового потенціалу малих бізнес-структур (рис. 2).

Загалом вважається, що краудфандинговий бізнес виник у Великій Британії у 2007 році та згодом швидко темпами поширився у США та Китаї. Китай ефективно адаптував підхід із залучення коштів на основі використання краудтехнологій до реалій власної економіки, як наслідок значна частина технологічних стартапів сьогодні фінансується саме на основі цього інструмента.

Згідно з дослідженням аналітичних компаній вартість здійснених транзакцій на глобальному ринку краудлендингу, під яким розуміють позики, що можна одержати на цифрових платформах, у бізнес-сегменті (рис. 3) становила 181 млрд дол. США у 2019 році, що на 27,3% більше порівняно із попереднім роком.

Попри вплив пандемії, спричиненої коронавірусом, прогнозується, що даний ринок продемонструє зростання на 14 % у 2021 р. та досягне показника у 206 млрд дол. США. Загалом очікується, що середньорічний темп приросту вартості транзакцій протягом 2020—2024 років становитиме 9,6%, ланцюговою реакцією чого буде зростання ринку краудлендингу до 298 млрд дол. США у 2024 р. [8]. Однак назагал потрібно зауважити, що інструменти краудфандингу і краудлендингу українськими підприємцями використовуються рідко, хоча для малого бізнесу за кордоном вони становлять значний інтерес.

Краудлендинг може дати змогу суб'єктам малого підприємництва в Україні здешевити фінансові ресурси, формуючи потенціал інвестиційної діяльності та загалом диверсифікуючи джерела фінансування, однак при цьому необхідні інституційні зусилля в контексті формування відповідної цифрової культури у бізнес-секторі, водночас потрібен час для адаптації консерва-

тивних підприємців до змін. Однак малий бізнес, що прагнуче залишитись конкурентоспроможним, повинен швидко пристосуватись до реалій цифровізованої глобальної економіки та якомога ефективніше користуватись новими можливостями формування власного фінансового потенціалу.

На наш погляд, аналізуючи інституційні аспекти формування і реалізації фінансового потенціалу малого бізнесу вплив формальних і неформальних інститутів необхідно розглядати у комплексі. Ці підходи повинні застосовуватись як на загальнодержавному рівні під час ухвалення нормативних актів, стратегій та концепцій, так і на рівні менеджменту підприємницьких структур як запоруки успіху бізнесу та розуміння сучасних трендів його розвитку.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Відтак удосконалення інституційних основ формування і реалізації фінансового потенціалу інвестиційної діяльності малих підприємств в Україні повинні здійснюватись на основі використання потенціалу формальних та неформальних інститутів з акцентом на принципах збалансованості. У вітчизняних реаліях особливо важливо одночасно формувати відповідну цифрову культуру та мислення, традиції інвестування, адже ефективне функціонування системи в частині дії формальних інститутів тісно пов'язане із впливом неформальних, які мають вдосконалюватись у напрямі прозорості регулювання інвестиційних процесів й захисту конкурентних засад розвитку підприємництва. Це у випадку ефективної державної політики й виважених підходів в процесі ухвалення змін у нормативно-правовій базі країни повинно дати змогу підвищити ефективність реалізації фінансового потенціалу суб'єктів малого підприємництва в Україні. Врахування цифрових трендів у прийнятті рішень вітчизняними бізнес-структурами суттєво розширюватиме їх можливості у диверсифікації джерел формування фінансового потенціалу на основі залучення ресурсів вітчизняних та іноземних інвесторів. Водночас готовність малого бізнесу до трансформації вітчизняної й глобальної економіки у постпандемічний період буде запорукою їх успіху у довготривалій перспективі.

Перспективи для подальших наукових розвідок формує обґрунтування підходів до розвитку цифрових компетентостей у суспільстві як основи успішної його діджиталізації та ефективного використання потенціалу інституційного регулювання в державі.

Література:

1. Данько М. Теоретико-методологічний аспект визначення транзакційних витрат. Економічна теорія. 2017. № 1. С. 36—46.
2. Дибя М.І., Гернего Ю.О. Глобальні тенденції та потенціал розвитку ринку краудфандингу в Україні. Економіка України. 2020. № 2. С. 66—77.

3. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / [О.М. Алимов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін.]. К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2015. 540 с.

4. Кривак А.П. Інституціональні аспекти визначення та реалізації секторальних пріоритетів національної економіки. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=162>

5. Курченко О.О. Державна підтримка стартапів: досвід Польщі, уроки для України. Проблеми науки. 2015. № 12. С. 25—32.

6. Манцуров І.Г. Інституційне планування в системі державного регулювання економіки: монографія. К.: НДЕІ, 2018. 655 с.

7. Офіційний сайт Міністерства та комітету цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/>

8. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / by Douglass C. North. Cambridge University Press, 1990.

9. Statista. Crowdfunding worldwide / Statista. 2020. URL: <https://www.statista.com/outlook/335/100/crowdfunding/worldwide>

References:

1. Dan'ko, M. (2017), "Theoretical and methodological aspect of determining transaction costs", *Ekonomichna teoriia*, vol. 1, pp. 36—46.

2. Dyba, M.I. and Herneho, Yu.O. (2020), "Global trends and development potential of the crowdfunding market in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 2, pp. 66—77.

3. Alymov, O.M. Danylenko, A.I. and Trehobchuk, V.M. (2015), *Ekonomichnyj rozvytok Ukrainy: instytutsional'ne ta resursne zabezpechennia* [Economic development of Ukraine: institutional and resource provision], *Ob'ednanyj in-t ekonomiky NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

4. Kryvak, A.P. (2010), "Institutional aspects of definition and implementation of sectoral priorities in national economy", available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?op=1&z=162> (Accessed 01 July 2021).

5. Kurchenko, O.O. (2015), "State support for startups: the experience of Poland, lessons for Ukraine", *Problemy nauky*, vol. 12, pp. 25—32.

6. Mantsurov, I.H. (2018), *Instytutsijne planuvannia v systemi derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky* [Institutional planning in the system of state regulation of the economy], Kyiv, Ukraine.

7. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2021), available at: thedigital.gov.ua (Accessed 01 July 2021).

8. North, C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

9. Statista (2020), "Crowdfunding worldwide", available at: <https://www.statista.com/outlook/335/100/crowdfunding/worldwide> (Accessed 01 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 03.07.2021 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА